

Tartalom

Életmód

- Nagy Zsófia :
[Jó élet és jó halál a magyarországi gyászjelentések tükrében](#)7-20 [83.29 kB - HTML]
- Buzás Andrea :
[Az utolsó bejegyzés: gyászmunka és digitális hagyaték a közösségi médiában](#)21-25 [38.03 kB - HTML]

Médiapolitika

- [A digitális média feltérképezése: Magyarország II. : \(Móricz Ilona bevezetője\)](#)29 [21.93 kB - HTML]
- ["...a magyarországi szabályozáshoz hasonló máshol nem született a régióban" : \(Interjú Marius Dragomirral\)](#)31-33 [30.86 kB - HTML]
- Both Vilmos ,
Ludányi Arnold :
[Három kérdés a digitális átállásról](#)35-45 [69.88 kB - HTML]
- Rozgonyi Krisztina :
[A digitális átállás folyamata és helyzete Magyarországon - régiós kitekintésben](#)47-59 [127.87 kB - HTML]
- Vincze Ildikó :
[A médiatörvények módosításai. Tánccjáték három felvonásban](#)61-70 [89.41 kB - HTML]

Sajtófotó

- Tasnádi Róbert :
[Miről szólnak a képek? Sajtófotó, képjelentés, kontextus a média- és kommunikációkutatás nézőpontjából](#)73-85 [94.96 kB - HTML]

Kultúra

- Szilvássy Orsolya :
[Üzenet a múltból és a jövőből. Irónia és intertextualitás A Mézga családban](#)89-97 [74.77 kB - HTML]

Kisebbség

- Munk Veronika ,
Morvay Judit ,
Szabó Kitti :
[Cigány csillagok : Roma sztárok médiareprezentációja](#)101-116 [107.64 kB - HTML]

Kritika

- Szűts Zoltán :
[Gutenbergtől az internetig : Asa Briggs és Peter Burke A média társadalomtörténete - Gutenbergtől az internetig című könyvéről : \[Briggs, Asa\] : \[Burke, Peter\]](#)119- 121 [30.99 kB - HTML]
-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Életmód

[Nagy Zsófia](#):

Jó élet és jó halál a magyarországi gyászjelentések tükrében

„Szabadok vagyunk... Szabadok!” - zokogja Linda friss özvegyként Arthur Miller Az ügynök halála című darabjának lezárásakor. A darabnak nincs harmadik felvonása, így csak sejtethetjük, hogy a felszabadult özvegy a társadalmi konvencióknak megfelelően a közösségi gyász valamennyi kötelező stációját végigjárta, és valódi véleményét a gyászoló közösségnek nem kellett megismernie. Bár a halál az emberi élet kulcsmozzanata, a hozzá kapcsolódó közösségi gyásznak viszonylag kevés köze van az őszinteséghez és az igazmondáshoz.

Egy társadalom „jó életről” való gondolkodásmódjáról sokat elárul a halálhoz való viszonya, ahogyan halottait eltemeti, gyászolja, azokra emlékezik. Ennek egyik aspektusa a gyászjelentés műfaja, azaz a meghalás eseményéről tájékoztató - általában fizetett - hír egy-egy napilap állandó rovatában. Egy ilyen viszonylag egyszerűnek tűnő műfajon keresztül vizsgálható, mit tekintenek egy adott korban „jó halálnak”, azaz milyen idősön, milyen körülmények között való meghalás az akceptálható (szerettei körében, betegségét türelmesen viselve), illetve „rossz halálnak” (tragikusan fiatalon, váratlanul). Dekódolhatók a halállal kapcsolatos jellemző tabuk és eufemizmusok. Nem csak a halál konstruálása folyik a gyászjelentésekben, hanem az életé is (külön kérdés, hogy hogyan alakul a kettő aránya egy ilyen hírben): mit tekint egy adott társadalom eredményes életnek, milyen értékeit, eredményeit emelik ki a gyászolók az elhunytak (akadémiai fokozat, mennyi időt dolgozott egy munkahelyen, díjak). Ezen belül is érdekes aspektus, hogy van-e különbség a férfiak és nők méltatása között akár minőségben, akár mennyiségben. A napilapokban megjelenő gyászjelentések nem azonosak az egyszerű gyászírás műfajával (amit akár lépcsőházban, akár hirdetőtáblán szokás elhelyezni), itthon jellemzően a valamilyen értelemben kiemelkedő életúttal rendelkező elhunytak rokonai használják a műfajt.

Bevezető

A gyász stilizált formái a kulturális emlékezet funkciói - élőkről legalább annyit mond, mint azokról, akiket elgyászolnak általuk. Az alábbi írás a magyar társadalom halálhoz és gyászhoz való viszonyának változásáról szeretne képet adni. Ennek a képnek a kialakításához a Népszabadságban megjelent gyászjelentésekből vett mintán végzett tartalomelemző kutatásom eredményeit használom fel. A halál nyilvános bejelentésének ez a formája olyan formális kereteket szab ki, amelyek változásán keresztül a halálhoz, a meghaláshoz, az elhunytához való viszony közösségi normáit lehet tetten érni. Ehhez olyan kérdésekre kellett választ találni, hogy milyen társadalmi csoportok használják gyakrabban ezt az értesítési formát; változott-e a gyászjelentések terjedelme és tartalma az elmúlt ötven évben; van-e különbség a férfiak és a nők gyászjelentései között; kiket tekint a társadalom „jó betegnek”; a modern társadalom különbséget tesz-e a hirtelen és az elhúzódó betegséget követően bekövetkező halálesetek között; milyen eufemizmusok veszik körbe a meghalást; illetve hogyan juttatja kifejezésre a gyászoló család a gyással járó fájdalmat. A gyászjelentések ilyen jellegű vizsgálata nem előzmény nélküli, ezért eredményeim bemutatása előtt munkámat ebben a kutatástörténeti kontextusban szeretném elhelyezni.

Rövid kitérő a halálról

Szociológiai közhely, hogy a biológiai és a szociális halál időpontja és definíciója nem esik egybe. Orvosi közmegegyezés szerint a biológiai halál a magasabb agyi működés visszafordíthatatlan megszűnésével áll be.¹ Ezzel szemben a szociális halál tágabb értelemben akkor következik be, amikor az elhunyt megszűnik aktív ágens lenni környezetében. Bár ennek a definíciónak az elemzés szempontjából érdekesebb aspektusa a biológiai halált követő időszak, kevésbé hangsúlyozott tény, hogy a szociális halál időben meg is előzheti a biológiai halált. Nagyon tág értelemben akár a nyugdíjba lépéstől is számíthatjuk a szociális halál időpontját, amitől kezdve a társadalom lépésről-lépésre szakítja meg a kapcsolatot a közösségből „kivonuló” idősokkal, a társadalmi tevékenység szintereiről szépen lassan kivezette őket (Williams, 1990). Akárhogy is húzzuk meg a szociális halál

határát, valószínűleg egyetérthetünk Mulkey meglátásával, aki szerint a szociális halál jelentős változásokon ment keresztül a 20. században, akár a környezet választát, akár a halál helyszínét, akár a halál természetét vesszük tekintetbe (Mulkey, 1993). Míg egy évszázaddal ezelőtt a halálozások döntő többsége otthon, azaz nem kórházban, viszonylag „gyorsan” (azaz az esetek túlnyomó többségében nem hosszan elhúzódó, krónikus betegségek következtében) következett be, a modern korban a meghalás aktusát jellemzően a halálra való hosszú készülődés előzi meg. Ezzel a halállal kapcsolatos diskurzus intenzívebbé válásának kellene együtt járnia. Ugyanakkor a meghalás helyszíne az otthon helyett egyre gyakrabban a kórház lett a 20. században; s bár vannak arra utaló jelek, hogy ez a trend megfordulni látszik (Center for Gerontology and Health Care Research, 2004), vannak, akik amellet érvelnek (Ariès, 1983), hogy a halál a kórházakba rejtve mintegy láthatatlanná válik a család, rokonok számára.

Érdekes párhuzam, hogy a modernitás változásai milyen hasonlóan érintették az emberi élet két kardinális pontját: a születést és a halált. Míg száz évvel ezelőtt a gyermekek jelentős része otthon született, ma a nyugati társadalmakban elenyésző a kórházon kívül szülő nők aránya. A szülésre való felkészülés, a terhesség időszaka, többek között a csecsemőhalandóság radikális csökkenésével, az egyén életében történő szülések számának csökkenésével, a terhesség medikalizálásával a szülő nő életének kitüntetett, privilegizált korszakává vált. Ahogyan a halál esetében is folyamatosak a modern törekvések a meghalásra való felkészülés kórházból való „kiszabadítására”, mondván, hogy egy kórház nem a megfelelő hely a meghalásra (lásd a hospice-mozgalmakat), hasonlóképpen már az 1970-es években megszülettek azok a társadalmi mozgalmak, amelyek a kórházon kívüli szülés lehetősége mellett bontottak zászlót.

A két fent említett versengő elképzelés – a halál láthatatlanná válása és a Walter (Walter, 1994) által bizarr módon a „halál újjáéledéseként” leírt folyamat – közötti igazságtételre most nincs mód, azonban jelen dolgozat – gyászjelentések elemzésével foglalkozó kutatásom alapján – hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük, felszabadultabbá válik-e a halálról való beszéd, avagy változatlan-e az eufemizmusok és tradicionális megfogalmazások uralma.

Privát és profanizált gyász

„Nem azért siratják el a halottat, mert félnek tőle, azért félnek tőle, mert siratják.”
(Durkheim: A vallási élet elemi formái)

Ha a gyász folyamatára rítusként tekintünk, figyelmünk szempontjából legfontosabb a klasszikus megközelítések közül a Durkheim által központba állított szent–profán dichotómia, amely a vallás alapjául is szolgál (Durkheim, 1912; magyarul 2004). A szent tárgyakat, szimbólumokat elkülönítjük a profántól, a két világ közti létélményt a rituálék teszik átjárhatóvá a közösség tagjai számára.² Ezek a rituálék Durkheim szerint megerősítik a csoportszolidaritás érzését, ebben a keretben tehát a temetési rítus egyrészt megkönnyíti a gyászolónak az alkalmazkodást a megváltozott körülményekhez, ugyanakkor azt is kifejezi, hogy a közösség értékei túlélnek az egyes egyének halálát. A közösségi gyász így és ezért nem a lelki megrázkódtatás spontán kifejeződése, hanem a csoport által az egyénre rótt köteletség.

Születés, ballagás, érettségi, diploma, házasság, az első gyerek születése, előléptetés, nyugdíjba vonulás, halál – ha a modern élet egyre nehezebben is írható le ezekkel a határvonalakkal, közülük némelyik megmásíthatatlan. A szakaszok által meghatározott egységek közti átmenetet rítusok biztosítják, vagy ahogy Arnold van Gennep írja korszakalkotó művében a 20. század elején:

„Valamennyi effajta egység olyan szertartásokkal jár együtt, amelyeknek mindig ugyanaz a céljuk: hogy meghatározott helyzetből egy másik, szintén pontosan meghatározott helyzetbe juttassák át az egyént”
(van Gennep, 2007: 42).

A rítusok fogalmának segítségével van Gennep dinamikusan tudja vizsgálni ezeket a határátlépéseket, amelyek önmagukban külön kategóriákat alkotnak. Gennep szerint a rítusoknak három fő fázisa van: az elválasztó rítusok (az előző szakaszból való kivezetés rítusai), az átmeneti, várakozó rítusok, majd a befogadó rítusok. Értelemszerűen a temetésre-gyászra leginkább az elválasztó rítusok a jellemzőek. Mindennek a funkciója, hogy a liminális szakasz átsegíti az egyént a változáson, mintegy átmenetet biztosítva, miközben a közösségnek pontos szerepelvárásokat és koreográfiát ír elő (van Gennep, 2007: 48).³

Csak hogy akár Durkheim temetési rítusaira, a szent–profán átmenetre, akár van Gennep elválasztó rítusaira gondolunk, ezek az elméleti keretek akkor szolgálják a gyász megértését, ha a halál továbbra is szent, megkülönböztetett, tabukkal körülvett esemény. Márpedig a nyilvánosság átalakulásával, a nyugati társadalmak megváltozásával nehéz nem észrevenni, hogy megváltozott a halál közösségi kontextusa, így nyilvánvalóan megváltoztak a kapcsolódó rítusok és azok tartalmi is. A modern halálkép átalakulásáról és a média ebben játszott szerepéről bőszeges nemzetközi és hazai irodalom áll rendelkezésre. Ezek elsősorban arra figyelmeztetnek, hogy a média csak egy a halálképünkre ható tényezők közül. Zana Ágnesnek ezzel a kérdéssel foglalkozó tanulmánya (Zana, 2008) még három fontos társadalmi folyamatot emel ki. Ezek közül az egyik a modern társadalmakban végbemenő szekularizáció, amelynek következményeként a halál egyre kevesebb ember számára jelent átmenetet egy transzcendens világ felé. Hasonló jelentőségűek Zana szerint azok a társadalmi-történelmi átalakulások, amelyek a modern Nyugatot megrázták: a hagyományos közösségek felbomlása, a migrációs hullámoknak köszönhetően az új szokások felvétele, régiak elhagyása. Zana szerint a 20. század traumái – a gazdasági világválság és a két világháború – olyan érzelmi sokkot jelentettek, amely – a bárkit utolérő erőszakos halál közvetlen megtapasztalásával – érzelmi fásultsághoz, tagadáshoz vezetett sokaknál. Végül, a harmadik a halálképre ható társadalmi folyamat az orvoslás modernkori átalakulása, amelynek fontosabb pontjait vázlatosan már ez az

írás is érintette.

A Zana Ágnes által említett második szempontot, a 20. század traumáinak magyarázó erejét megkötésekkel érdemes csak elfogadnunk. Egy másik korszak, a 14. század nagy traumája, a pestisjárvány például éppen ellenkező folyamatot, a vallásosság megerősödését hozta magával, itt tehát érdemes különbséget tenni a Zana által említett három folyamat súlya között, melyek közül a modern kórház intézményének az ipari forradalmat követő megjelenése tűnik a legjelentősebbnek.

Ebben a kontextusban változik meg a halálkép a hétköznapi médiában és nyilvánosságban: a halál naturalisztikus és realizisztikus ábrázolása egyaránt jellemző a fikciós és a hírműsorokra, amelyek egyszerre profanizálják a halált és – a gyakran brutális vizuális élmények hatására – távolítják el az élményt az egyéntől. Mindezen folyamatok következményeként a korábbi elméleti keretek is új értelmezést nyernek. A korábban „szent” halál profanizálódásával a közösségi gyász is „privatizálódik”: rítusai egyszerűsödnek, ceremóniai rövidülnek,⁴ szabályai felbomlanak. A modern halál magánügy, elszigetelt esemény, amely senki másra nem tartozik.⁵ Ez az elszigeteltség a témája Örkény István *Rózsakiállítás* című kisregényének is, amelynek főhőse ambiciózus fiatal rendező, aki három ember haldoklását szeretné bemutatni kameráján keresztül. A film engedélyezéséért írott levelében így fogalmaz a rendező:

„Őszerintük a halál nem téma, mert mindenki fél tőle; énszerintem viszont épp azért félünk tőle, mert sohasem beszélünk róla, tehát nem ismerjük. Amióta megcsappant a hívők száma, és elvesztettük a túlvilági lét vigaszát, tehetetlenül és tájékozatlanul gondolunk arra, amit nem védhetünk ki, mint valami iszonyatos borzalomra. Mire jó ez a hallgatás? Haszna semmi, kára annál nagyobb. A régmúltban ez másképpen volt. Nemcsak, mert mindenki reménykedhetett a föltámadásban, hanem azért is, mert az emberek jó része otthonában halt meg, hozzátartozói és barátai körében. Manapság azonban ez az aktus majdnem mindig kórházak falai közt zajlik le, legföljebb egy vadidegen orvos vagy ápolónő áll mellettünk elmúlásunk órájában. Ez ugyan objektíve (a beteg érdekét nézve) hasznosabb, de szubjektíve (a haldokló szempontjából) még elijesztőbb. Paradoxon, hogy épp a modern társadalomban vált mítikus fogalomká a halál, mely pedig az élet szerves része, szükségszerű befejezése, minden emberi munka, alkotás, haladás legfőbb serkentője.”

Örkény főhőse tökéletesen foglalja össze a halál körülményeinek átalakulásához kapcsolódó dilemmákat, a dokumentumfilm – Örkény korában még – groteszk ötlete pedig a regényben éppen hogy a régmúltba való visszatérést szolgálná: a gyász közösségi voltának erősítését.

Előzmények

„Ha egy ember születik, örvendünk. Ha megházasodik, ünneplünk. Ha meghal, úgy teszünk, mintha mi sem történt volna.”
(Margaret Mead)

Knutson 1981-es tanulmányában a gyászjelentés-elemzés egy speciális formáját választotta, a New York Times 1884–1976 közötti számaiban kifejezetten a könyvtárosokra vonatkozó gyászjelentéseket kereste, így egy szakma történetéről és önképéről kapott egyedülálló képet (Knutson, 1981). Moses 1994-es kutatása férfiak és nők gyászjelentéseit hasonlította össze (Moses, 1994). Látni fogjuk, hogy a gyászjelentések elemzésekor a kutatók előszeretettel fordulnak a nem kérdése felé, ahol viszonylag könnyen feltárhatók és látványosak az eltérések. Bytheway és Johnson kutatási anyaga 1996-ban a Guardianban megjelent 86 gyászjelentést elemezte, kutatásukban arra jutottak, hogy a gyászjelentések alapvetően a férfiakra, azon belül is a férfiak aktív korú karrierjére fókuszáltak. Mindössze 16 női gyászjelentést találtak (Bytheway & Johnson, 1996). 2004-ben az imént már említett Moses Marellivel együtt jelentetett meg tanulmányt, amely módszertanában újdonságot is hozott: a szokásos tartalomelemzés mellett egy diagramot is felrajzoltak a gyászjelentések kapcsán, ezt a gráfot én is fogom használni később (Moses & Marelli, 2004). Végül a tanulmányok mellett három könyv is említést érdemel. Fowler *Gyászjelentés mint kollektív emlékezet* című könyve a gyászjelentéseket többek között Halbwachs és Bourdieu által meghatározott elméleti keretben helyezi el (Fowler, 2007). Janice Hume *Gyászjelentések az amerikai kultúrában* című műve elképesztő munka, 8000 gyászjelentést dolgoz fel 1818 és 1930 között, néhány megállapítására később kitérek (Hume, 2000). Végül Mushira Eid könyve, *A gyászjelentések világa: a nemek kultúrákon és időn keresztül*, egyiptomi, iráni és amerikai gyászjelentéseket hasonlít össze, a nők hátrányos megkülönböztetését keresve (Eid, 2005).

Társadalmi kontextus

A társadalmi kontextus, azaz az a környezet, amiben a gyász kultúrája alakult az elmúlt fél évszázadban, itt csak nagyon vázlatosan mutatható be. A vizsgált időszak első évében, 1961-ben, a második világháborút követő felszabadulás után másfél, az 1956-os forradalom után fél évtizeddel, és tágabb értelemben az 1960-as években a fiatal Kádár-rendszer társadalmi programja kevésbé a polgári struktúrák felszámolását, mint a szocialista kispolgárosodás körülményeinek megteremtését tűzte célul maga elé. Bár Valuch Tibor átfogó művében a konszolidáció korszakhatárát 1963-nál húzza meg, a társadalom depolitizálásának jelei már az 1960-as évek elejétől jelentkeznek (Valuch, 2005). Ez a depolitizálás azonban a hatalmi berendezkedés jellegéből adódóan csak viszonylagos lehetett. A társadalom önszerveződését, különösen a forradalom friss emlékezte miatt, potenciális veszélyforrásnak tekintette a hatalom, a magas fokú paternalizmus – különböző mértékben ugyan, de legalább – a rendszerváltásig igaz a vizsgált korszakban. Az egyház, amely társadalomszervező erőként kiemelt szereppel rendelkezne az érték közvetítésben – és nem melleleg a gyász aktusainak is fontos szereplője – a második világháborút követően folyamatosan veszítette el jelentőségét. A gyászjelentések mintavételének harmadik

keresztmetszeti pontjául 2011-et választottam. Mintegy húsz évvel a rendszerváltás után elmondható, hogy a nagyon alacsonyról induló jövedelmi és társadalmi különbségek jelentősen nőttek, a rendszerváltás folyamán a szimbolikus tőkék szerepe is erősödött (Valuch, 2005).

Ami a magyar társadalom demográfiai adatait illeti, a népesség természetes fogyása 1980-tól veszi kezdetét, de a halálozások száma az 1960-as évek közepétől folyamatosan nő, részben a népesség előregedésével, részben az életviszonyok változásaival összefüggésben. Fontos látni, hogy a halálozási trendek jelentősen eltérnek a vizsgált időszakban Nyugat- és Kelet-Európában. Míg a nyugat-európai országokban az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek végéig öt-hét évvel nőtt a születéskor várható élettartam, ugyanebben az időszakban Magyarországon ez a szám 0,2 év volt. Az ezt követő, a rendszerváltással járó folyamatok valamennyi kelet-európai országban mortalitási krízist okoztak, Magyarországon a születéskor várható élettartam 1992-ben és 1993-ban érte el a mélypontját (Bálint, 2007).

Az aktív korú férfi lakosság halálozásának ugrásszerű növekedése a vizsgált korszak kezdetén, az 1960-as évektől indul el. A nemzetközi trendeknek megfelelően az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején a halálozásoknak már mintegy háromnegyede a hatvan évnél idősebb népeiséget érintette, amely a társadalom előregedésének egyenes következménye. Az úgynevezett idő előtti elhalálozás, melyet a statisztika a 65 év alatti elhalálozásként tart számon, ennek következtében csökken, míg a természetes halálok aránya nő.

A gyászjelentések felülete: a Népszabadság

Korábbi piacvezető szerepe, és évtizedekre visszatekintő múltja tette evidens választássá a Népszabadságot az elemzés módszertanának kialakításakor. Ami azonban evidens, az korántsem optimális – nem alkalmas az írás például a falusi társadalom gyászsal kapcsolatos értékeinek és gyakorlatainak bemutatására, mert ezzel kapcsolatos gyászjelentéseket a Népszabadságban az egyik vizsgált korban sem találunk. Hogy ezeket a korlátokat jobban keretbe foglalhassuk, érdemes felidézni röviden a Népszabadság történetének fontosabb állomásait.

A Népszabadság elődje, a Szabad Nép folytatásaként jelent meg 1956. november 2-án, az újjáalakult állampárt, az MSZMP kiadásában, és egészen 1989-ig a párt központi napilapja maradt. Az ehhez kapcsolódó értékrendet 1994-ig viselte feljelen, eddig jelent meg ugyanis „szocialista napilap” alcímmel. Az országos napilap példányszámának zuhanása jelentős a vizsgált időszakban. A hozzáférhető adatok szerint az induláskor félmillió példányszámban megjelenő lapot 1971-ben már 730 000-es (sőt vasárnaponként 810 000-es) példányszámban nyomtatták. Innentől azonban folyamatos térvésztesnek vagyunk a tanúi, a rendszerváltás környékére a példányszám 300 000-re csökken, a Népszabadság mai példányszáma 65 000, azaz kevesebb, mint tizede a negyven évvel ezelőttinek.⁶ Ez ugyanakkor – jóllehet, a Népszabadság valóban elvesztette korábbi pozícióját – természetesen nem jelenti a piaci részesedés tizedére esését, hiszen az elmúlt fél évszázadban jelentősen megváltoztak a magyarországi sajtó- és hírfogyasztási szokások. Ezeknek a változásoknak különös jelentősége van a vizsgált téma szempontjából, hiszen az egyes időpontok összehasonlíthatóságát is veszélyeztetheti, ha olyan felületeken keressük a gyász nyilvános gesztusait, amelyeket a gyászolók ma már nem használnak. Márpedig kétségtelen, hogy az egyik ilyen „kiürülő” felület a nyomtatott sajtó. Gereben Ferenc 2000-es kutatása szerint például 1985-höz képest az ezredfordulóra 87 százalékról 63 százalékra csökkent a napilapot olvasók aránya Magyarországon, ráadásul a napilappiac szerkezete is átalakult: a korábban homogén terület ugyanis mára három szektorra – az ingyenes, a közéleti és a bulvár napilapok piacára – bomlott fel, a változásoknak pedig a politikai-közéleti szektor vált az egyértelmű vesztesévé (Gereben, 2002).

Az információs társadalom és a gyász

A nyomtatott piac átalakulása mellett fontos változás az internetező hírfogyasztók és az őket kiszolgáló tartalmak megjelenése. Nincs itt tér a print és online sajtó érdemi összehasonlítására, de annyit érdemes látni, hogy bár az internet korántsem „falja fel” a papírt, a piackutatások tanúsága szerint a gyakori internetezők fele véli úgy, hogy kevesebbet olvas nyomtatott újságot az internethasználat következményeként (Kurucz, 2005). Az információs társadalom nem csak a nyomtatott sajtó helyzetére van hatással, hanem közvetlenül témánkhoz kapcsolódóan a gyász nyilvános megélésére, közösségi fórumaira is. Bár magyar kutatások a témában még nem állnak rendelkezésre, a nemzetközi szakirodalom egyetért abban, hogy az online gyász hírek nem egyszerűen a tradicionális gyászjelentések internetre „költözésével” egyenlők. Az interneten gyászolók és elhunytjaik demográfiai összetétele jelentősen eltér attól, amit a nyomtatott sajtóban hirdetőik esetén látni fogunk – az online emlékeztést fiatalabb korcsoport használja, a korai, gyakran nem természetes – de legfőképp a hozzátartozók számára megmagyarázhatatlan – halálok esetén. Míg a Népszabadság gyászjelentéseinek tartalomelemzése során például egyetlen esetben sem találoztunk olyannal, hogy szülő gyászolta volna gyermekét, az internetes gyász fórumain többek között ilyen szülők gyűlnek össze (Chapple & Ziebland, 2011). Jelen elemzés szempontjából az információs társadalom és gyász kapcsolata tehát mellékszálnak tűnik ugyan, néhány jellegzetességét érdemes megemlíteni. A fent említett demográfiai eltérések mellett két ilyen pont: a gyásztaktusok interaktív jellegének erősödése, formalitásának gyengülése és a gyász terápiás jellegének explicitté válása, ami az olvasó számára is szembeütő. Ami az első szempontot illeti: a közösségi gyász folyamata, amely a halálesetről való tájékoztatással kezdődik, a gyásztáviratok, gyászjelentések, temetések és torok után azonban végül a magányos, kevésbé intenzív gyászsal végződik, feloldódik ezeken a felületeken. Az internetes gyászmunkára kevésbé jellemzőek a jól elkülönülő fázisok és ceremóniák, ahogyan nincsenek a gyásznak kiemelt szereplői sem – közös emlékezés van, amelybe mindenkinek joga van bekapcsolódni, saját gyászával hozzájárulni.⁷ Másodsor: úgy tűnik, az internet nem azzal kapcsolódik a gyász folyamatába, hogy korábban létező gyász események online változatai jelennének meg rajta, hanem egyfajta hiányt tölt be, egyrészt a gyors tájékoztatás lehetőségének megadásával, másrészt a gyász feldolgozásában adott közösségi segítséggel. Az online önségítő csoportok betöltik azt a funkciót, amit a gyász

szakaszainak ismertetésekor hiányoltunk: az egyén a formális rituálék után magára marad a traumával, és saját felelőssége, hogy testi-lelki egyensúlyát helyreállítsa. Ebben segíthetik az online gyász fórumai a hozzátartozókat.⁸

Módszertan

Az elemzés a Népszabadságban megjelent gyászjelentések tartalmát és felépítését hasonlítja össze a közelmúlt három korszakában: 1961, 1986 és 2011 júniusi lapszámainak vizsgálatával. A gyászjelentések nem azonosak a lap szerzői által írt nekrológokkal, sem a gyásztáviratokkal. Míg előbbieket manifeszt célja az elhunyt méltatása, utóbbiak a magánközlés kategóriájába esnek. A fizetett gyászjelentések annyiban hasonlítanak a nekrológokra, hogy a nyilvános közlés eszközei, és annyiban a gyásztáviratokra, hogy elsődleges – de nem egyetlen – céljuk a tájékoztatás.

A gyászjelentések sűrűsége a Népszabadságban a három korszakban igen eltérő, ez az oka annak, hogy az 1980-as években két hét időtartamára 61 darab, míg 2011-ben egy hónap időtartamára mindössze 39 darab jut. Az összehasonlíthatóság érdekében az 1986-os adatok egy rövidebb időszakra vonatkoznak. Az időtartamok és az elemzett gyászjelentések száma:

Mikor	Mennyi
1961. május 30. – 1961. július 7.	63 db.
1986. május 23. – 1986. június 5.	61 db.
2011. június 1. – 2011. június 30.	39 db.

A fent leírt lappiaci változások részben magyarázatot adnak erre a csökkenésre. Az olvasók mind a nyomtatott újságoktól, mind ezen belül a komoly újságrástól is elpártoltak. Ez a folyamat azonban az elemzés szempontjából egy komoly veszélyt is magában rejt: nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy ha az olvasótábor társadalmi összetétele megváltozott, milyen rétegek kerültek ki az olvasók, és így a gyászjelentéseket megjelentetők köréből. Ez pedig az elemzés belső konzisztenciájára is negatív hatással lehet.

Demográfia: Az értelmiségi férfiak országa

Kívánsága szerint az általa fogalmazott gyászjelentéssel adjuk tudtául mindenkinek, hogy Édesapánk, nagyapánk, dédapánk, D. L., nyelvész, a társadalom nyelviségének és a nyelviség társadalmának fáradhatatlan bűvára, anyanyelvünk hűséges ápolója, 2011. június 6-án örök álomba szenderült. Az elhunytat családja saját halottjának tekinti. Szellemét életében átadta a magyar közösségnek, hamvait – rendelkezése szerint – nyilvános búcsúztatás nélkül adjuk vissza a magyar földnek. Kérjük, a kisebb-nagyobb közösségeket, esetleges (későbbi) megemlékezésük helyét és idejét előre jelezzék az alábbi elérhetőségek egyikén. Dr. D. P., 12XX Budapest, K. u. 1. vagy XXX@gmail.com. Legszűkebb családja (25 leszármazott és beszármazott). (2011. június 22. szerda)⁹

A nemzetközi elemzések elolvasása után a nők alulreprezentáltságára számítottam a magyar gyászjelentésekben is. Valóban: a 163 gyászjelentésből mindössze 55 darab szól nőkről, ami 33 százalékos arány. Az 1960-as években ugyanez az arány 30 százalék, a nyolcvanas és a 2010-es években 36–36 százalék, tehát jelentős változás ezen a téren nem történt.

Ami az elhunyt korát illeti, Magyarországon a születéskor várható élettartamnak körülbelül megfelelt a minta, a „tragikusan fiatal” kifejezéssel pedig egyszer sem találkoztam, és valóban egy-két kivételtől eltekintve nem volt fiatalon elhunyt.

A 163 gyászjelentésből 97 esetben találunk arra vonatkozó információt, mi volt az elhunyt foglalkozása. A 97 esetből egyébként 19 a nő és 78 a férfi, tehát a férfiak háromnegyedénél tüntetik fel a foglalkozást, a nők egyharmadánál. A nőket a közgondolkodás szerint sokkal praktikusabban le lehet írni férjezett nevükkel, becenevükkel, családi státuszukkal, mint munkahelyükkel, vagy nyilvános-társadalmi funkcióikkal.

A gyászjelentésekben feltüntetett foglalkozások alapján nem hogy a populációra nem következtethetünk, de még azt sem mondhatjuk, hogy a gyászjelentések alanyai jellemzően valamilyen státuszúak lennének, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy az a 66 ember, akinél nem volt foglalkozás feltüntetve, eltér-e a minta másik felétől. Az biztos, hogy a közép- és felsővezetők és értelmiségiek esetében szokás a foglalkozás feltüntetése, nem-értelmiségi foglalkozású mindössze hét ember volt a mintában (fodrász, eladó, két vendéglátó, pedikűrös, két technikus). A legtipikusabb szakmák az orvosok (11 fő), mérnökök (11 fő), tanárok (12 fő), jogászok (5 fő), művészek-újságírók (9 fő), ezredesek-alezredesek (10 fő).

Hogyan változtak a gyászjelentések az elmúlt ötven évben?

Az alábbi gyászjelentések közül az egyik 1961-ben, a másik ötven évvel később, 2011-ben született:

K. B. pedikűrös f. hó 2-án elhunyt, temetése f. hó 8-án fél 3-kor lesz a X. ker. Újköztemetőben.

A Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet Kft. és a Pécsi Milker Élelmiszer-tudományi Kft. mély megrendüléssel és fájdalommal tudatja mindazokkal, akik szerették és ismerték, hogy dr. S. B. c. egyetemi docens a Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet Kft. nyugalmazott tud. főosztályvezetője, részlegvezetője, majd a Pécsi Milker Kft. Élelmiszer-technológiai Intézetének igazgatója életének 65. évében tragikus hirtelenséggel elhunyt. Személyében zseniális gondolkodót, a tejtudomány kiváló

művelőjét, az egyetemi katedrák és szakmai konferenciák nagy tudású, megbecsült előadóját, számtalan szabadalom feltalálóját, megszámlolatlan magyar és idegen nyelvű tudományos közlemény szerzőjét vesztítettük el. Emberi kvalitásaiban nagyszerű, szerény, önzetlen ember volt, aki mindenkivel megtalálta az emberi hangot. Nagy tudása, embersége örökké hiányozni fog. Családja, barátai, munkatársai június 28-án a 14 órakor kezdődő gyászmise után vesznek Tőle végső búcsút a Pécsi Központi Temető kápolnijában. Emlékét tisztelettel és szeretettel megőrizzük. A Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet Kft. és a Pécsi Milker Kft. munkatársai.

Számos dolog megkönnyíti annak eldöntését, hogy a második idézet az újabb, akár a cégnévre, vagy akár a vallásos temetésre gondolunk. De látjuk, hogy a gyászjelentések hossza és struktúrája is átalakul fél évszázad alatt. Míg 1961-ben egy gyászjelentés átlagos hossza 24 szó volt, 1986-ra ez a szám 37-re nőtt, 2011-ben pedig 49 szóra, azaz az 50 évvel ezelőtti kétszeresére. Megváltozik valamelyest a gyászjelentés funkciója is, és átalakul a gyászjelentés személyessége. Nézzük ezeket a változásokat közelebbről. Mi a közös például az alábbi két gyászjelentésben, melyek 1961-ből származnak?

Fájdalommal tudatom, hogy drága jó szeretett férjem R. Gy., az V. ker. Fodrász Ktsz. tagja hosszú szenvedés után 58 éves korában elhunyt. Temetése május hó 30-án, kedden délután fél 4 órakor lesz a Farkasréti temetőben. Minden külön értesítés helyett. Özv. R. Gy-né. (1961. május 30. kedd)

Drága jó anyánk, T. F-né rövid szenvedés után váratlanul elhunyt. Temetése folyó hó 31-én, du. fél 2-kor a Rákoskeresztúri temető halottasházában. A gyászoló család. (1961. május 31. szerda)

A zárójelben a megjelenés dátuma található, és láthatjuk, hogy a temetés és a gyászjelentés megjelenése ugyanarra a napra esik, tehát a közönség a reggeli újságból értesült az aznapi temetésről. Az 1960-as években számos technikai akadály volt annak, ami ma bevett temetkezési gyakorlat, hogy a halál beállta és a temetés között akár két hét is eltelhessen. Az idő szűkössége viszont funkciót adott a gyászjelentésnek, értelmet a benne olyan gyakran megjelenő „Minden külön értesítés helyett” frázisnak. Itt az újságban megjelent hirdetés valóban pótolja a táviratot, temetési meghívót, telefont, így a gyászrovat valóban informálja az olvasót. Az 1960-as évek gyászjelentései ennek megfelelően a három korszakot összehasonlítva a legrövidebbek, és jóval kevésbé cizelláltak, mint a későbbi gyászjelentések. Az 1980-as években meglehetősen sok gyászjelentés jelent meg viszonylag rövid idő alatt: ez akár a Népszabadság, de a műfaj népszerűségének is betudható. A legszembetűnőbb változás a 25 évvel azt megelőző gyászjelentésekhez képest, hogy az elhunytak egynegyede a „vállalat saját halottja”, azaz elterjed, hogy a munkahely állja a temetés és temetési segély költségeit. Az első ránézésre meglepő fejleményt – az 1960-as évektől vártuk volna mindezt és nem a felbomló szocializmus éveiből – az elhunytak kora magyarázza, és az a körülmény, hogy az 1980-as évek – szemben az 1960-as évekkel – azon ritka időszakok közé tartozik a 20. században, amikor előfordulhatott az, hogy valaki évtizedekig ugyanazon a munkahelyen dolgozzon. Azt gondolhatnánk, hogy az aktív munkaviszonyban állók esetén jellemzőbb ez a forma, de az adatok ezt nem támasztják alá, a nyugdíjba vonult munkatársat ugyanolyan arányban nyilvánítják saját halottnak. Ennek további oka lehet a temetési költségek emelkedése és a hátramaradtak anyagi helyzete is. A saját halottá nyilvánítás gyakorlata nem tűnt ugyan teljesen el, de jelentősen csökkent.

A 2010-es évekre egyértelművé válik a trend: a gyászjelentések egyre személyesebbé és egyre hosszabbá válnak. A személyesség azt is jelenti, hogy a gyászjelentésben egyre többet tudhatunk meg már nem csak a halál, hanem az élet eseményeiről, lehetőség van grafika vagy fotó elhelyezésére, a Népszabadság maga pedig átalakította a gyászjelentések tipográfiáját, hogy így különböztesse meg őket a többi hirdetéstől. Megjelennek a vallásos utalások, amik érthető okokból a korábbi vizsgált időszakban hiányoztak a gyászjelentésekből.

Természetesen ezeken a változásokon túl a legérdekesebbek a tartalmi változások, ezeket a fentebb már említett diagram segítségével lehet a legegyszerűbben bemutatni. Előljáróban legyen elég annyi, hogy a gráf egy tipikus gyászjelentés kötelező és opcionális elemeit vonultatja fel, logikus sorrendben, valahogy így:

1. ábra: A gyászjelentések struktúrája (Moses & Marelli, 2004: 126)

A bonyolultnak tűnő gráf egyes elemei a gyászjelentésekben található információra vonatkoznak. Ha tehát a végpontokat tekintjük, felbonthatóak a gyászjelentések az alábbi tipikus elemekre: név, kor, dátum, hely, hogy (hogyan halt meg az illető), ok, család, tulajdonság, karrier, eredmény (díjak, kitüntetések), hobbi (érdeklődés), származás, oktatás. Az alábbi táblázat azt mutatja be, hogy az egyes tipikus elemek a gyászjelentések hány százalékában tűnnek fel a vizsgált időszakokban: 1961-ben, 1986-ban és 2001-ben.

Látjuk először is, hogy bizonyos információelemek kötelezőek. Ilyen az elhunyt neve, a temetés bejelentése, és egyre inkább ilyené válik a családra és az elhunyt munkájára való utalás. Hume szerint ezek a kötelező elemek keretezési (framing) kategóriákként szolgálnak, amelyek mind kulturális értékeket közvetítenek. A név és foglalkozás szerinte így a társadalmi befogadásról vagy kirekesztésről tájékoztat, a temetési bejelentés segítségével pedig a halállal kapcsolatos attitűdökre kapunk rálátást (Hume, 2000).

Nézzünk néhány dolgot, ami változott: egyre általánosabbá válik a korra és az elhalálozás dátumára való információ, miközben kezd kikopni a halál helyszínének megjelölése. A halál körülményeire vonatkozó leírások látszólagos eltűnése mögött valójában egy direkttebbé válási folyamat húzódik. Míg a halál okáról korábban nem adtak információt, a körülményekből lehetett rájuk következtetni (hirtelen, váratlanul, csendben). Ugyanakkor

egyre gyakoribb, hogy a halál okát, ha eufemisztikusan is, de jelzik a gyászjelentésekben, így nincs szükség a körülményes leírásra. A temetésre vonatkozó kérések Magyarországon nem kifejezetten jellemzőek. Az 1960-as években ezek a kérések mind a részvétlátogatások mellőzésére vonatkoznak, amelyek ebben a korban még szokásban voltak, a későbbi gyászjelentésekből ezek a kérések azért hiányoznak, mert a részvétlátogatás szokása is eltűnt a társadalomból. Az újabb kérések között már megjelent a virág helyett jótékony adomány kérésének egyébként nyugati divatja. Az egyén személyes tulajdonságairól viszonylag kevés gyászjelentés ír, ugyanakkor a díjakról, eredményekről való beszámolók száma nő. Ez utóbbi ugyanakkor azt is jelentheti, hogy megváltozik a gyászjelentések alanyainak társadalmi összetétele. A korai élettörténetre, illetve személyes érdeklődésre való utalások szinte teljesen hiányoznak a magyar gyászjelentésekből. A diagram mégis segítségünkre van abban, hogy megvizsgáljuk, eltolódik-e a gyászjelentések hangsúlya a halállal kapcsolatos adatok felől az étellel kapcsolatos adatok felé. Ha elfogadjuk a fa struktúráját, ahol a temetésre vonatkozó adatok a halállal kapcsolatos adatok közé sorolódnak, akkor azt látjuk, hogy 1961-ben a szövegek 27 százaléka vonatkozott átlagosan az elhunyt életére, ez az arány 1986-ban 31 százalékos volt, 2011-ben pedig 35 százalékos volt, tehát lassú eltolódás megfigyelhető. Nemhogy szemérmesebbé válnának tehát a gyászjelentések, hanem egyre inkább mesélik el dióhéjban egy emberi élet történetét, ami korábban kevésbé volt jellemző.

Lalikánk, Petikénk, Józsikánk

Triviálisnak tűnne feltételezni, hogy az elhunyt nevével kapcsolatosan különösebb varianciára nincs lehetőség, hiszen sem a társadalom, sem az elhunyt családja nem tud tartalmat konstruálni az elhunyt nevének leírásával. Ez bizonyos értelemben tévedés, ráadásul újra a nemek közti kapcsolat kiegyenlített voltáról árulkodik. Mit tudunk például meg az alábbi elhunyt életéről?

Gy. L-né elhunyt. Búcsúztatása a Farkasréti temetőben VI. 28-án (szerdán) 14 órakor lesz.
Részvétlátogatások mellőzését kérjük. Minden külön értesítés helyett. (1961. június 28. szerda)

Semmit, de ami talán még megdöbbenőbb: az elhunyt leánykori nevét sem. A halál eseményének tagadása és elutasítása a fenti gyászjelentés minden mondatában egyértelmű: nem csak azt nem tudjuk meg, hogy ki halt meg, a halálesetről személyes tájékoztatást a környezet ne is reméljen, sőt: a részvétlátogatásokat is mellőzzék. A férj nevének használata egyébként viszonylag gyakori, a nők 30 százaléka nem adja meg a leánykori nevét az elolvasott gyászjelentésekben. Vannak persze a fenténél jóval érzelmesebb és kedvesebb gyászjelentések, sok családtag az elhunyt becenevét is belefoglalja a gyászjelentésbe, ami mindenképp személyesebbé, ember-közeli teszi az egyébként formális struktúrát. A teljesség igénye nélkül: Lulukánk, Lili néni, Manyi nővér, Panni, Pamóka, Sári néni stb. Ennek praktikus oka a fenti jelenségben keresendő: a 20. század második felében az asszonynev használata volt elterjedt a hivatalos elnevezésekben, ezek alapján viszont nehezen volt beazonosítható az elhunyt. Ugyanakkor érdekes, hogy férfi becenevet egyáltalán nem találtam a mintában, miközben semmi okunk feltételezni, hogy a társadalomban ritkább lenne a férfiak becézése, mint a nőké. De hogy az elhunyt nyilvános „profiljába” beletartozik-e a családi név, azt másképp ítélik meg férfiak és nők esetében. A férfi tekintéllyel nehezen összeférhető becézés tökéletesen beleillik viszont a nőkről kialakított képbe, amely amúgy is hajlamos a családi szférára korlátozni a nő helyét.

A jó beteg

Fájó szívvel és mély megrendüléssel tudatom, hogy szeretett feleségem Sz. L-né H. M., „Manyi nővér” (Kisigmánd) nagy életakarattal és hosszú ideje türelemmel viselt betegség következtében május 23-án elhunyt. Temetése 1986. június 4-én 14 órakor lesz az Újpest, Megyeri úti temetőben. Gyászolják: férje, közeli rokonai és mindazok, akik tisztelték és szerették. (1986. május 30. péntek)

A halálra való felkészüléssel kapcsolatosan a gyászjelentések írói mindössze egy normát fogalmaztak meg, azt is kevesen, mindössze öten: a „türelemmel viselt betegség” olyan pozitív kvalitása az elhunytaknak, amiről itt is érdemesnek tartják megemlékezni. Ezen túl más jelző nem fordul elő a szövegekben. Ahogy korábban már említettem, a gyászjelentésekben szereplő halálozások esetében az elhunytak viszonylag magas kort éltek meg, így a halál fogadására vonatkozó norma ebben a korban, a megadás, belenyugvás, elfogadás parancsát írja elő. Szerepelméleti megközelítésben vizsgálva a kérdést a szövegek egyfajta szocializációs funkciót is betöltenek arra vonatkozóan, milyen szerepelvárások kapcsolódnak a betegséghez. Talcott Parsons eredeti megközelítésében a beteg szerepe két jogosultságból és két elvárásból épül fel. A betegnek joga van időlegesen letenni többi szerepét és mentesülni a társadalmi elvárások alól betegsége idejére, illetve igényt tarthat ápolásra és gyógyításra. Emellett azonban kötelessége, hogy törekedjen a gyógyulásra és fogadja el az együttműködést az orvossal (Parsons, 1951). Ez a szerepelvárás azonban jelentősen módosul akkor, amikor gyógyíthatatlan betegségről beszélünk, hiszen a gyógyulásra való törekvést nem várhatják el a haldoklótól. Hogy pontosan milyen elvárás lép ennek a helyébe, az tabu a modern társadalomban, de a gyász-szövegek éppen ezért jelenthetnek orientációt, tölthetnek be szocializációs funkciót is: lehetővé teszik a mintakövetést az azokat olvasóknak. A türelem tehát ilyen szerepelvárás, és ez meg is jelenik a gyászjelentésekben.

Tragikus hirtelenséggel, vagy hosszas szenvedés után?

Elérkezett a búcsú ideje. Zs. J-né Sz. I. Jászai-díjas, érdemes és kiváló művész bábszínész életének 92. évében, 2011. június 11-én megfáradva, de mindenre emlékezve csendben eltávozott. Végso nyughelyére 2011. június 28-án, kedden 14 óra 15 perckor kísérik a Farkasréti temetőben, a Makovecz-ravatalozóból. Gyászolja a család, barátok, kollégák, a Budapest Bábszínház társulata és mindazok, akik szerették őt és művészetét. (2011. június 25. szombat)

A 20. század technikai-gazdasági fejlődésének köszönhetően ma már az emberek többsége nem „gyors” hanem „lassú halállal” hal meg, azaz kevésbé valószínűek a hirtelen halált okozó betegségek és események, így a halálokok között első helyre kerülnek a krónikus betegségek. A „jó halál” tehát első ránézésre a modern közgondolkodásban az, amire fel lehet készülni, aminek során el lehet búcsúzni szeretteinktől, a „rossz halál” pedig a tragikusan hirtelen, ami felkészületlenül éri az embert. Körülbelül ugyanannyian használják a „tragikus hirtelenséggel”, illetve a „hirtelen” kifejezéseket a halál körülményeire, mint a „hosszú szenvedés után” „hosszas szenvedés után” kifejezéseket. Ugyanakkor a két viszony között van tartalmi különbség: a hosszú szenvedés után a halál lehet egyfajta megkönnyebbülés is, ami semmiképp sem igaz a hirtelen halálra.

Mindezeket a következtetéseket más kontextusba helyezi azonban az a 2008-as brit tanulmány, amelynek során előrehaladott szívbeteg idősekkel készítették interjút. A megkérdezettek jelentős többsége, ha választása lehetne, a hirtelen halált preferálná, még amellet is, hogy sokan beismerték, hogy ez negatív hatással lenne családjukra és barátaikra (Gott et al., 2008). Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a társadalom elöregedése és a halálozási korstruktúra átalakulása miatt a gyászoló gyakran olyan házaspár özvegyen maradt tagja, aki maga is készül a halálra, a váratlan halállal kapcsolatos viszony sajátos fénybe kerül.

A H-betűs szó

Fájdalommal tudatjuk, hogy Dr. H. E-né szül. V. M. életének 88. évében, 2011. május 28-án csendben elaludt. Búcsúztatása 2011. június 15-én, 10 órakor lesz a Kozma utcai Új köztemetőben. (2011. június 8. szerda)

Ariès a modern, tehát szekuláris és demitologizált halált „láthatatlan halálnak” nevezi. „Nem veszünk tudomást annak a botránynak a létezéséről, amit nem tudunk megakadályozni: úgy teszünk, mintha nem létezne. Így aztán kegyetlenül arra kényszerítjük a gyászolókat, hogy hallgassanak. Súlyos csend veszi körbe a halál témáját” (Ariès, 1981: 106). A *halál* kifejezés tehát – egy-két kivételtől eltekintve – tabu a gyászjelentésekben, az azt helyettesítő eufemizmusok egyhangúsága megint csak a gyászjelentések standardizált voltára hívja fel a figyelmet (*elhunyt, elhagyott bennünket, elaludt, elköltözött az élők sorából, itt hagyott bennünket, eltávozott közülünk, örök álomba szenderült, eltávozott*).

Érdekesség, hogy a fenti kifejezések többsége a „halál mint utazás” metaforában helyezi el a meghalást, más részük pedig a „halál mint pihenés” metaforában. Az utazás metafora a halál tabujellegén enyhít: egy már rendelkezésre álló tudást és szimbólumrendszert használhatunk arra, hogy az ismeretlenről beszéljünk: az elhunyt az utazó, az utazásnak lehet vallásos tartalma is. A pihenés-metafora egyrészt egészen egyszerűen a halál letagadása: szeretünk nem meghalt, hanem alszik; másrészt pedig alkalmas arra, hogy megkönnyebbülést jelentsen rokonunknak (ezzel összefüggésben megfigyelésre érdemes, hogy kifejezetten öreg emberek gyászjelentéseiben szerepel a kifejezés).¹⁰

Összefoglalás

Az elemzés alátámasztotta azt a hipotézisemet, hogy a gyászjelentések alkalmasak arra, hogy képet kapjunk a társadalom halálhoz és gyászhoz való hozzáállásáról. A kutatás során körvonalazódott az a társadalmi csoport, akik ezt a formát használják: jellemzően a férfi és inkább értelmiségi elhunytak rokonai jelentettek meg gyászjelentést, az elhunytak kora megfelelt a magyar átlagnak.

Az elemzés rávilágított számos időbeli trendre is: megnőtt a gyászjelentések hossza, és átalakult funkciójuk is: az 1960-as években domináló tájékoztató jelleg után az ezredforduló utánra egyre jellemzőbbek a személyes méltatások.

A gyászjelentésnek a praktikus funkció kiürülésével számtalan funkciója marad a jövőben is. A magyar származású George Gerbner a középosztály Ki kicsodájának hívta a gyászjelentéseket, és valóban: maga a hirdetés az elhunyt és főleg családjának jutalma, ami nyilvános elismerést ad a jól leélt életért cserébe. Ugyanakkor a gyászjelentéseknek a nagyközönség számára is van funkciójuk, a haláltörténetek, ahogyan Hume is megfogalmazza, összekapcsolják a társadalmat, nem csak a közös tudás miatt, hanem a közös emlékezés, végső soron a kollektív emlékezet kialakítása miatt.

Az elemzés korlátai elsősorban a mintavételhez és a módszertanhoz kapcsolódnak. Bár a magyar gyászjelentésekkel kapcsolatban vonok le következtetéseket, mindezt egyetlen napilap, a Népszabadság vizsgálata alapján teszem. Ahogyan a módszertant tárgyalva erre már kitértem, ez a minta csak korlátozottan alkalmas ilyen konklúziók levonására, hiszen a napilapoknak karakteres arculatuk van, mely meghatározza a bennük megjelenő tartalmat, az olvasótábor is. Továbbá, mivel a Népszabadság országos napilap, egy regionális újság gyászjelentései valószínűleg módosítanák az elemzés következtetéseit is. Az elmúlt fél évszázadból három évszám egy-egy hónapjában vizsgáltam a megjelent gyászjelentéseket, és ez alapján tettem következtetéseket a gyással kapcsolatos trendekre. A 25 éves időintervallumok azonban, különös tekintettel a közben bekövetkezett rendszerváltásra, töréseket takarhatnak, amelyekről az elemzés alapján nincs képünk. A Népszabadság olvasótábor az eltelt időben folyamatosan csökkent, a lap népújságból rétegújsággá vált. Nem világos, hogy az olvasók társadalmi összetételének változása hogyan befolyásolta volna az elemzést és az összegyűjtött adatok értelmezését. Ennek a korlátnak a leküzdésére pontos képpel kellene rendelkezni arról, milyen társadalmi csoportok pártoltak el a Népszabadságtól, és hogy ez az elpártolás mit jelent valójában: megjelennek-e ezek az olvasók más – akár nyomtatott, akár online – lapok olvasói között, vagy az újságolvasási szokások megváltozása odavezetett-e, hogy bizonyos rétegek megszűntek hírfogyasztók lenni. Az alacsony elemszám további korlátot jelent: messzemenő következtetések egy jóval nagyobb minta alapján lehetnének levonhatók. Végül: a tartomelemzés módszertana számos buktatót rejt. Kevésbé alkalmas például a látens tartalmak vizsgálatára,

miközben az elemzés több pontján kísérletet tettem erre. Annak a veszélye, hogy a kutató interpretációi befolyásolják az eredményeket, ebben az esetben nem elhanyagolható, így az ezekre vonatkozó következtetések érvényessége mindenképpen korlátozott.

A felsorolt korlátok figyelembevételével együtt: a gyászjelentések gazdag információs forrásul szolgálhatnak, amelyek elemzése egy társadalom halállal kapcsolatos elképzelései mellett tágabb értelemben az életutak értékelésére, és ezeken keresztül társadalomtörténeti tanulságok levonására is alkalmas.

Irodalom

Ariès, Philippe (1983): *The Hour of Our Death*. New York: Knopf.

Bálint Lajos (2007): *A területi halandósági különbségek alakulása Magyarországon 1980–2006*. PhD-értekezés tézisei. Pécsi Tudományegyetem.

Bytheway, Bill & Johnson, Julia (1996): Valuing Lives? Obituaries and the Life Course (Research note). *Mortality*, 1, 219–234.

Douglas, Mary (2003): *Rejtett jelentések*. Budapest: Osiris Kiadó.

Center for Gerontology and Health Care Research (2004): Brown Medical School.

Chapple, Alison & Ziebland, Sue (2011): How the Internet is Changing the Experience of Bereavement by Suicide: A Qualitative Study in the UK. *Health*, 15, 2, 173–187.

Durkheim, Émile (2004): *A vallási élet elemei formái*. Budapest: L'Harmattan kiadó.

Eid, Mushira (2005): *The World of Obituaries: Gender Across Cultures and Over Time*. Detroit: Wayne State University Press.

Eliade, Mircea (1987): *A szent és a profán: a vallási lényegről*. Budapest: Európa Kiadó.

Fernández, Eliecer Crespo (2006): The Language of Death: Euphemism and Conceptual Metaphorization in Victorian Obituaries. *SKY Journal of Linguistics*, 19, 101–130.

Fowler, Bridget (2007): *Obituary as Collective Memory*. New York & Abingdon: Routledge.

van Gennep, Arnold (2007): *Átmeneti rítusok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Gereben Ferenc (2002): Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Horváth Tibor & Papp István (szerk.) *Könyvtárosok kézikönyve*. Budapest: Osiris.

Gorer, Geoffrey (1965): *Death, grief and mourning in contemporary Britain*. London: Cresset Press.

Gott, Merryn & Small, Neil & Barnes, Sarah & Payne, Sheila & Seemark, David (2008): Older People's Views of a Good Death in Heart Failure: Implications for Palliative Care Provision. *Social Science & Medicine*, 67, 1113–1121.

Hume, Janice (2000): *Obituaries in American Culture*. Jackson: University Press of Mississippi.

Knutson, Gunnar S. (1981): *Content Analysis of Obituaries of Prominent Librarians in the New York Times*. Master's Thesis. The University of Chicago.

Kubler-Ross, Elisabeth (1970): *On Death and Dying*. London: Tavistock.

Kurucz Imre (2005): *Magyar Internet Helyzetkép*.

Moses, Rae (1994): Gendered Dying: The Obituaries of Women and Men. In: Bucholtz, Mary & Liang, A. C. & Sutton, Laurel A. & Hines, Caitlin (eds.): *Cultural Performances. Proceedings of the Third Berkeley Women and Language Conference*. Berkeley: University of California, 542–550 .

Moses, Rea & Marelli, Gianna D. (2003): *Obituaries and the Discursive Construction of Dying and Living*. Texas Linguistic Forum.

Mulkay, Michael (1993): Social Death in Britain. In David, Clark (ed.) *The Sociology of Death*. Oxford: Blackwell.

Parsons, Talcott (1951): *The Social System*. Glencoe, Illinois: The Free Press

Rifkin, Jeremy (1987): *Time Wars: The Primary Conflict in Human History*. New York: Henry Holt & Co.

Scambler, Graham (2003): *Sociology as Applied to Medicine*. London: Saunders Ltd.

Sudnow, David (1967): *Passing On: the Social Organization of Dying*. New York: Prentice Hall.

Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó.

Walter, Tony (1994): *The Revival of Death*. London: Routledge.

Williams, Rory (1990): *A protestant legacy: Attitudes to Death and Illness among Older Aberdonians*. Oxford: Clarendon Press.

Zana Ágnes (2008): A halál és haldoklás a vizuális médiában. Hogyan alakul halálképünk a média hatására? *Kharón Thanatológiai Szemle*, 9, 3-4, 53-68.

Lábjegyzetek

1

A probléma - a biológiai halál definíciója - azonban sokkal bonyolultabb dilemma, aminek a rendezésére 1980-ban az Egyesült Államokban elnöki tanácsadó testület dolgozott ki javaslatot. Az 1981-re elkészült jelentés ma online is elérhető: http://bioethics.georgetown.edu/pcbe/reports/past_commissions/defining_death.pdf.

2

Szentről és profánról írva Mircea Eliade egyenesen azt állítja, hogy a vallásos tapasztalat talaján szembesül az egyén a semmivel, a halállal. Míg a mindennapokat a halál miatti szorongás hatja át, az élet szentben való megalapozása az egyetlen biztonságos létalap. (Eliade 1987: 100.).

3

Mary Douglas Van Gennepnél továbbmegy az átmeneti rítusok funkciójának jellemzésekor: „Van Gennepek elképzeléseit azonban nagy mértékben ki kell terjesztenünk. Nem csak a marginális társadalmi állapotokat, de minden margót, azaz a társadalmi tapasztalat elrendezésekor használt határvonalak peremeit veszélyesnek és szennyezőnek szokták tekinteni. Az átmeneti rítusok nem megtisztító, hanem megelőző jellegűek. Nem újradefiniálnak és visszaállítanak egy korábbi elvesztett állapotot vagy megtisztítják azt a szennyezés hatásaitól, hanem definiálják az új állapotba való belépést. Ezen a módon válik hangsúlyozottá a társadalom minden részét magában foglaló osztályozások állandósága és értéke” (Douglas, 2003: 78).

4

Jeremy Rifkin közgazdász említi, hogy Emily Post 1927-es közlése szerint az akkori gyászidőszak három év volt, 23 évvel később ez 6 hónapra csökkent. Ma a nyugati országokban bevett rendszer egy-három nap temetési szabadság biztosítása a gyászolók számára (Rifkin, 1987).

5

Ennek ugyan látszólag ellentmond a halál szenzácializációja olyan közismert esetekben, mint Diana vagy II. János Pál halála. Pedig ez esetben is magánügyről van szó, amely a modern infotainment szellemében a tömegmédiá legjobban jövedelmező területe.

6

MATESZ Publikus adatok: matesz.hu/data.

7

A West Balkan 2011-es tragédiájának emlékdala a facebookon: <http://www.facebook.com/Szombatitragedia>.

8

A legnagyobb ilyen honlap: <http://www.groww.org/>.

9

A neveket a dolgozatban monogramok helyettesítik.

10

A témáról részletesen lásd Fernández (2006).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató
Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

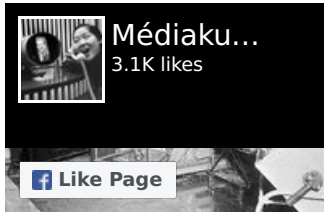
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Életmód

[Buzás Andrea](#):

Az utolsó bejegyzés: gyászmunka és digitális hagyaték a közösségi médiában

Az internet mint új kommunikációs technológia megjelenése és a web 2.0 alkalmazások elterjedése óta a felhasználók tartalmak előállítóivá, „produserekké” (Bruns, 2009) is váltak. Mára a fejlett világ lakosságának nagy része rendelkezik bizonyos mértékű online jelenléttel, amelynek során rengeteg információt osztunk meg és hagyunk magunk után szándékosan vagy akaratlanul: ezek a digitális lábnyomaink. A szándékosan magunk után hagyott tartalmak többek között a közösségi hálókön található profilunk, blogjaink, kommentjeink, az általunk üzemeltetett honlapok, a videó- és képmegosztó oldalakra feltöltött tartalmak.

Online éünk nem szűnik meg létezni halálunk pillanatában, és ha mi nem rendelkezünk sorsáról, hozzátartozóink döntenek digitális hagyatékunk felett. Ma még nem mindennapi élmény felhasználóként találkozni halott ismerősöknek a közösségi hálókön tárolt profiljaival, képeivel, videóival, de feltételezhetjük, hogy az internetezők számának növekedése és a felhasználók öregedése ezt a jelenséget egyre megszokottabbá teheti. Kérdés, hogy ezt az újszerű szituációt a közösségi média használói és üzemeltetői hogyan tudják kezelni. Feltételezhetjük, hogy az online tér egyre nagyobb szerepet tölt be az úgynevezett gyászmunkában. Érdemes áttekinteni, hogy a közösségi média jelenleg milyen felületet kínál a veszteségek feldolgozásában, s hogy mindez milyen online gyász kultúra kialakulásához vezethet.

Gyász az online térben

A web 2.0 alkalmazásokkal kapcsolatos két sokat hangoztatott jelenség az interaktivitás és a közösségek szerveződése. Ez a két jellemző a gyász rítusaiban már a kezdetektől fogva, kultúrától és vallástól függetlenül jelen van. A keresztények imádkoznak és gyászmisét (vagy istentiszteletet) tartanak, a zsidó családok süvét ülnek, Brazíliában a spiritiszták¹ az elhunytak lelkével állandó kapcsolatot tartanak, Mexikóban minden évben egyszer halottak napján a családok összegyűlnek házi oltáraiknál, hogy elvesztett szeretteikre emlékezzenek és kommunikáljanak velük – és a sort még hosszan lehetne folytatni. A közös emlékezés és a holtakkal való párbeszéd eltérő formában, de mindenhol jelen van a gyász feldolgozásának folyamatában. Nem meglepő tehát, hogy a gyász és a halálhoz kapcsolódó hagyományos rítusok és szokások – a temetéstől a gyertyagyújtáson és a halottak életére való visszaemlékezésen át a velük való kommunikációig – az online térben is egyre gyakrabban jelennek meg. A digitális búcsúztatás korántsem újkeletű viselkedés, a kutatók és a közösségi portálok üzemeltetői azonban csak az elmúlt években kezdtek el foglalkozni a gyász online megjelenésével és a halottak után maradó digitális hagyatékkal.

A 2007-ben történt virginiai egyetemi lövöldözés (Virginia Polytechnic Institute and State University) után bukkant fel először a Facebookon az elhunyt felhasználók adatlapján megjelenő közösségi gyász. A 32 halálos áldozattal járó mézszárlás (melynek során az egyetem egyik diákja nyitott tüzet társaira) után a közösségi oldalon nagy számban jelentek meg az áldozatok profilján hagyott üzenetek (Vicary & Faley, 2010). Az adatlapok emlékprofilá alakítását 2009-ben vezették be a Facebookon, miután sokan panaszkodtak, hogy elhunyt ismerőseik időről időre felbukkannak az ajánlások között (Kelly, 2009). Az emlékprofilá alakítást az elhunyt hozzátartozója kérheti, akinek valamilyen módon be kell bizonyítania a halál tényét (például halotti bizonyítvánnyal, de elég egy internetes gyászjelentés is). Az emlékprofilá alakítás után az adatlapot csak a visszaigazolt ismerősök láthatják, belépni jelszóval sem lehet rá és a rendszer nem jelenti meg keresési találatként sem. A profilról eltávolítják az olyan érzékenynek tartott adatokat, mint az elérhetőségek, állapotfrissítések, és a halott üzeneteit sem olvashatja el senki. A falon viszont az ismerősök hagyhatnak üzeneteket és elérhetőek a feltöltött videók és képek is (Kelly, 2009).

Kárpáty rámutat, hogy veszteségeink feldolgozásában fontosak a veszteségélmény megosztásának lehetőségei is a rítusok, hagyományok, a közös emlékezés által: a gyász közösségi megélésének fontos lelki integratív funkciói

vannak (Kárpáty, 2002). A web 2.0 korában ennek a közösségi gyásznak is új felületet biztosít a közösségi média.

Kimberly Falconer klinikai pszichológus az online gyász jelenségét tanulmányozza. A Pennsylvániai Egyetem (University of Pennsylvania) kutatója szerint az online gyász lélektani jelentőségét abból a szempontból ítélték meg, hogy milyen szerepet tölt be a gyász négy fázisában: a halál tényének elfogadásában, a fájdalom feldolgozásában, a környezethez való alkalmazkodásban, az élet újraszervezésében és a halottal való újfajta kötődés kialakításában (Falconer, 2011). A tapasztalatok megfelelő rendezésének és az érzelmek megosztásának széleskörű lehetősége, a gyorsabb kommunikáció, a hozzáférés a társas támogatáshoz és a stabil közösségekhez mind olyan lehetőségek, melyek az online emlékezés előnyeit világosan mutatják. Falconer szerint a jövőben nem az lesz a kérdés, hogy gyászolunk-e az interneten, hanem az, hogy az emlékezés milyen formáját választjuk majd.

Más kutatások is megerősítették az internetes gyász pozitív hatásait. A már említett virginiai és egy hasonló eset, az Észak Illinois Egyetemen (Northern Illinois University) történt iskolai lövöldözést követően Vicary és Faley (2010) a hallgatók körében végzett vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutottak, hogy azok, akik online gyászoló közösségekhez csatlakoztak és támogató üzeneteket tettek közzé, hatékonyabban birkóztak meg a tragédiákkal. Szerintük az internet megkönnyíti a gyász folyamatát, mivel az emberek kevésbé érzik egyedül magukat, ha látják, hogy mások is hasonlóképp érznek. Ezen kívül az üzenetek segítségével egyfajta kapcsolatot tarthatnak elhunyt ismerőseikkel. Egy emlékező Facebook-csoport, egy gyertyagyújtó oldal vagy az elhunyt emléképrofilja ugyanazt a célt szolgálja, mint a hagyományos gyászszertartások: az emberek összegyűlnek, megosztják érzéseiket, emlékeiket és kevésbé érzik magukat egyedül gyászukban.

„Rád gondoltam. Aztán ez a hülye Facebook azt mondta, küldjek neked üzenetet... de gondolom, ha a faladra írok, valaki elolvassa...és tudni fogja, hogy nincs egyedül a bánatában” (Getty et al., 2011: 999).

A közösségi gyász jelenségét kutatva Fearon (2011) 68 olyan Facebook felhasználót kérdezett, akik emlékcsoportok tagjai voltak: a résztvevők 98,5 százaléka ajánlana másoknak is egy emlékcsoport létrehozását vagy a csatlakozást a fájdalom feldolgozásához való segítségként, 59 százalék szerint pedig ezek a közösségek nagyobb segítséget jelentettek számukra, mint a hagyományos rituálék. A gyász közösségi megélése mellett a közösségi média az elhunyttal folytatott „párbeszédre” is lehetőséget ad.

„A szívem összetört, de akkor sem tudom megállni hogy ne nevessek a közös emlékeinken... például, ahogy a medence felé szaladsz speedóban! Hahaha, mindenki megőrült! És mint általában, akkor is te neveltél meg minket...” (Getty et al., 2011: 999).

Mindazonáltal Hamilton rámutat, hogy három-hat hónap az az időtartam, amely után a gyász jelei már nem egészséges működésre utalnak, és ha valaki úgy folytat párbeszédet az elhunyttal a Facebookon vagy a Twitteren, mintha az még mindig élne, már káros magatartásformának számít (Martin, 2011).

Halálbiznisz és trollok az interneten

A gyász intim folyamat, a halottaknak küldött „üzenetek” egy érzékeny és személyes kommunikáció részei, melyek a közösségi hálókön publikussá válnak. Az online gyász ezért nem csak segítséget nyújthat, hanem támadási felületet is biztosít abban az esetben, ha nem megfelelő emberek férnek hozzá. Egyrészt, mivel a közösségi oldalak hirdetésekkel élnek, van esély rá, hogy egy hozzátartozó, ismerős eltávozásának jelére temetkezési szolgáltatásokat nyújtó cégek, virágboltok hirdetései találnak utat a felületeinkre, és egyre több a virtuális gyászra építkező üzleti célú fejlesztés is. Ennél azonban sokkal nagyobb problémát jelent, ha a haláleset morbid humor tárgyává válik a nyilvánosság előtt. Míg egy temetésen ritkán esik meg, hogy bántó megjegyzésekkel illetik az elhunytat, addig ez az interneten nagyobb eséllyel következik be.

A MyDeathSpace.com elnevezésű oldal kifejezetten azzal a céllal jött létre, hogy halott emberek profiljait kösse össze a róluk megjelent gyászjelentéssel. Az oldalon nyilvánosságot kapó halálesetek gyakran esnek olyan online közösségek áldozatává, akik előszeretettel űznek gúnyt szinte bármiből: őket az internetes szleng trolloknak nevezi. A New York Times számolt be például a hetedik osztályos Mitchell Henderson esetéről, aki 2006-ban követett el ismeretlen okokból öngyilkosságot (Schwartz, 2008). A minnesotai diák osztálytársai a MySpace-en hoztak létre egy emlékdalt, hogy elhunyt barátjukra emlékezzenek, ez az oldal később kikerült a MyDeathSpace.com-ra is. Henderson tragédiájára ez hívta fel a /b/ elnevezésű fórum közönségének figyelmét, akik valamilyen oknál fogva viccesnek találták azt. Különösen nagy hangsúlyt kapott bántó üzeneteikben a fiú egyik bejegyzése elveszett iPodjáról a MySpace-en: az oldal anonim felhasználói megegyeztek abban, hogy a diák zenelejátszója miatt lett öngyilkos. Órákon belül a tragédiából abszurd mém született: valaki egy iPodot tett az elhunyt sírjára, lefényképezte és a fotót feltöltötte a fórumra, a MySpace adatlapját feltörték és egy zombival helyettesítették a profilképét – ez csak két példa az elképesztően sok morbid és bántó vicc közül (Schwartz, 2008). Henderson megdöbbenő esete felhívja a figyelmünket a digitális hagyaték megfelelő kezelésének fontosságára.

Digitális hagyaték

Derek K. Miller, a népszerű Penmachine.com kanadai bloggere 2011 májusában rákban halt meg. Blogján folyamatosan dokumentálta a halálos kórral folytatott küzdelmét a betegség 2007-es diagnosztizálásától kezdve, halála előtt pedig egy utolsó posztban fogalmazta meg mindazt, amit érdemesnek tartott utóljára elmondani. Szeretteit bírta meg a feladattal, hogy halála napján tegyék közzé a bejegyzést, mely így kezdődött:

„Elérkezett. Halott vagyok és ez az utolsó bejegyzés a blogomon. Előre megkértem családomat és barátaimat, hogy amikor szervezetem végleg leáll a rák büntetései miatt, hozzák nyilvánosságra ezt az előre megírt üzenetet – annak a folyamatnak az első lépéseként, melyben a működő oldal archívummá

válik” (Miller, 2011).

Miller esete kirívó – az utolsó bejegyzés története futótűzként terjedt végig az interneten –, kevesen gondolnak ugyanis arra, mi történik életük interneten hátrahagyott nyomaival haláluk után. Az Egyesült Államokban már öt állam (Oklahoma, Idaho, Rhode Island, Indiana és Connecticut) hozott törvényt a digitális hagyaték kezelésére (Skelton, 2012). Ezek szerint az elhunytak közösségi média oldalai és email tárhelyei az egyéb személyes mementókhöz hasonlóan hagyatékként kezelendők, és azokat kérésre kötelező kiszolgáltatni az arra jogosultaknak.

A törvények megalkotását az egyre több arra vonatkozó panasz motiválta, hogy a halottak rokonait nem engedték hozzáférni utolsó üzeneteikhez, a Facebookon, a Twitteren vagy egyéb közösségi médián tárolt profiljukhoz. A Facebook működési szabályzata szerint nem szolgáltatnak ki a bejelentkezéshez szükséges információkat családtagoknak sem (ők a már említett emlékdallá alakítás vagy törlés közül választhatnak). A közösségi oldal szövivője a Mashable.com kérdésére elmondta azonban, hogy kiszolgáltatják az adatlapon tárolt információkat az elhunyt előzetes beleegyezése esetén, illetve ha arra törvény kötelezi őket (Skelton, 2012). A Gmail és a Hotmail a halál tényének igazolása után CD-n küldi el a hagyaték tulajdonosának az elhunyt email fiókjában található adatokat, a Yahoo azonban nem ad ki információkat.

A digitális hagyaték kérdésének relevanciáját mutatja, hogy egyre több kifejezetten annak kezelésére szakosodott online szolgáltatás jelenik meg az interneten. Ilyenek az Entrustet, a Legacy Locker és a My Webwill is. Az Entrusteton például egyesével rendelkezhetünk online hagyatékainkról, megadva az örökösöket eldönthetjük, hogy halálunk után átörökítjük az oldalakat, törölletjük anélkül, hogy az örökös hozzáférne, vagy az örököst magát kérjük meg, hogy saját sajtó kezűleg törölje.

Fontos megjegyezni, hogy a digitális hagyatékunk sokkal több részből tevődik össze, mint egy pár kínos kép a Facebookon és személyes emailek: egyre több tevékenység helyeződik az internetre, online bankolunk, rendelünk ételt, veszünk könyveket stb. A digitális információ kora elég fiatal még, ezért legtöbbször találkoznak az online hagyatékok kezelésének problémájával rokonok, szeretteik halála esetén. Egy kanadai kutatás szerint a probléma különösen érvényes az 1990-es években született emberek esetében, nekik ugyanis láthatóbb online jelenlétük van, mint azoknak, akik nem a digitális korban nőttek fel (Locasto et al., 2011).

Memento mori

Az általánosan növekvő online jelenléttel az internethasználók egyre több információt osztanak meg magukról. A rengeteg magunk után hagyott adat annak a digitális univerzumnak a része, melynek nagysága az IDC piackutató cég adatai szerint 2011-re elérte az 1,8 trillió gigabájtot: ennek 80 százaléka pedig egyéni tartalom. (Gantz & Reinsel, 2011). Ezek a tartalmak online akkor is elérhetőek maradnak, ha tulajdonosaik már nincsenek az élők sorában.

Korábban legtöbbször akkor kerültünk szembe elhunyt ismerőseink emlékével, ha kerestük a kapcsolatot, például temetőt látogatva vagy fényképalbumokat lapozgatva. Egy közösségi oldalon őrzött profil ugyanolyan szerepet tölthet be a gyász folyamatában, mint egy sírhely: emléket állít egy elmúlt életről, ahol az ismerősök összegyűlhetnek, megoszthatják egymással fájdalmukat, a halotról őrzött emlékeket. Az interneten azonban ez a bensőséges folyamat nyilvánossá válik, ami pozitív és negatív következményekkel is járhat. Amíg egy sírnál nem láthatjuk, ki volt ott előttünk, és hogyan emlékezett meg az elhunyttról, addig egy online adatlapon mindez láthatóvá válik, ami a veszteség közösségi feldolgozását erősíti és vigaszt nyújthat a gyászolók számára. Ugyanakkor, ahogy egy sírt is meg lehet gyalázni, úgy egy rosszul őrzött online adatlapja is támadások áldozatává válhat. Éppen ezért a felhasználók részéről fontos egy megfelelő online gyász kultúra kialakítása, amelynek az oldalak üzemeltetői halál esetén a helyes eljárás mód létrehozásával biztonságos felületet kell, hogy biztosítsanak.

Gorer a „halál pornográfiája” kifejezésben szemléletesen foglalja össze az európai kultúra két nagy tabuját: a halált és a szexualitást. Az angol szociológus szerint a modern társadalmak a halált hasonlóan kezelik, mint a nemiséget a 19. században: nem szívesen beszélnek róla, vagy ha igen, csak eufemizmusokat használva (Kárpáty, 2002). A halállal nem szívesen foglalkozunk, ez lehet az egyik oka annak, hogy az online gyász és a digitális hagyaték problémájával viszonylag későn kezdtek el foglalkozni a kutatók, a jogalkotók és a közösségi médiában dolgozó emberek egyaránt. Ahhoz, hogy a közösségi médián tárolt személyes tartalmak a felhasználók halála után ne legyenek visszaélések áldozatai, és hasznos felületként szolgálhassanak a gyász feldolgozásában, további kutatásokra és a digitális hagyaték tudatos kezelésének elterjedésére lesz szükség a jövőben.

Irodalom

Bruns, Axel (2009): News blogs and citizen journalism: new directions for e-journalism. In Prasad, Kiran (eds.): *E-Journalism: New Media and News Media*. Delhi: BR Publishing, 101-126.

<http://snurb.info/files/News%20Blogs%20and%20Citizen%20Journalism.pdf> (utolsó letöltés: 2012. május 30.).

Fearon, Jordan Ciel (2011): *The Technology of Grief: Social Networking Sites as a Modern Death Ritual*. Antioch University, New England.

<http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Fearon%20Jordan%20Ciel.pdf?antioch1307539596> (utolsó letöltés: 2012. május 31.).

Gantz, John & Reinsel, David (2011): *Extracting value from chaos*. IDC. <http://idcdocserv.com/1142> (utolsó letöltés: 2012. május 31.).

Getty, Emily et al. (2011): *I Said Your Name in an Empty Room: Grieving and Continuing Bonds on Facebook*.

Kárpáty Ágnes (2002): *A halál szociológiája*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 91. <http://mek.oszk.hu/02000/02010/02010.htm#b6> (utolsó letöltés: 2012. május 29.).

Kelly, Max (2009): Memories of Friends Departed Endure on Facebook. *The Facebook Blog*. <http://blog.facebook.com/blog.php?post=163091042130> (utolsó letöltés: 2012. május 30.).

Locasto, Michael et. al. (2011): Security and Privacy Considerations in Digital Death. *Proceedings of the 2011 New security paradigms workshop*. 1-10.

Martin, Judah (2011): Social media gives users life after death. *The Crimson White*. <http://cw.ua.edu/2011/10/11/social-media-gives-users-life-after-death-on-the-web/> (utolsó letöltés: 2012. május 31.).

Miller, Derek (2011): The Last Post. *The Penmaschine*. <http://www.penmaschine.com/2011/05/the-last-post> (utolsó letöltés: 2012. június 1.).

Schwartz, Mattathias (2008): The Trolls Among Us. *The New York Times*. http://www.nytimes.com/2008/08/03/magazine/03trolls-t.html?_r=1&pagewanted=all (utolsó letöltés: 2012. május 31.).

Skelton, Alissa (2012): Facebook after Death: What Should the Law Say? *Mashable*. <http://mashable.com/2012/01/26/digital-assets-after-death/> (utolsó letöltés: 2012. május 30.).

Vicary, Amanda M. & Faley, R. Chris (2010): Student Reactions to the Shootings at Virginia Tech and Northern Illinois University: Does Sharing Grief and Support Over the Internet Affect Recovery? *Personality and Social Psychology Bulletin*. 36, 11, 1555-1563.

Lábjegyzetek

1

A spiriszták a halottak lelkével való evilági kapcsolattartás és a lélek megjelenésének lehetőségét vallják, de nem azonosak a spiritualistákkal, akik inkább Angliában és Észak-Amerikában vannak jelen. A spiritizmus Allen Kardec francia tudós nevéhez köthető, Brazíliában számos követője van ennek a vallásnak.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>
Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

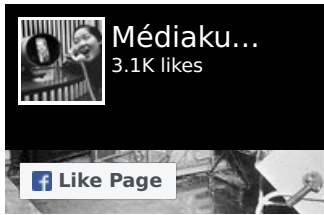
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Médiapolitika

Móricz Ilona:

A digitális média feltérképezése: Magyarország II.

A Médiakutató ezúttal három elemzést és egy interjút közöl [Tóth Borbála A digitális média feltérképezése: Magyarország](#) című tanulmánya kapcsán, amely magyarul a lap előző számában jelent meg. Mint akkor megírtuk, a tanulmány a 60 országot felölelő *A digitális média feltérképezése* elnevezésű nemzetközi projekt része, amelyet a Nyílt Társadalom Alapítvány Média és Információs Programja kezdeményezett. E kutatás azokat a lehetőségeket és kockázatokat elemzi, amelyek a digitális média térhódítását jellemzik világszerte. Elsősorban arra keresi a választ, miként hat a hagyományos média átalakulása a politikai, gazdasági és társadalmi eseményekről beszámoló hírmédiára, amely alapvető fontossággal bír a demokratikus társadalmakban.

Mivel a magyarországi tanulmány lezárása (2012 januárja) óta lényeges változások történtek, időszerűvé vált ezek összegzése és részletesebb elemzése. A most megjelenő írások a kutatási témák közül a digitális átállás folyamatával és a médiaszabályozás fejleményeivel foglalkoznak.

A nemzetközi kutatási projekt kelet-közép-európai tapasztalatairól [Marius Dragomirt Bajomi-Lázár Péter kérdezte](#). Az interjúban a projekt egyik vezető szerkesztője kitér arra, milyen hatással volt térségünkben a digitizáció a hírgyártásra és a hírfogyasztásra, és miként változott a szabályozás; az utóbbi kapcsán megjegyzi, hogy „a magyarországi szabályozáshoz hasonló máshol nem született a régióban”.

[Both Vilmos és Ludányi Arnold cikke](#) gyorsértékelést ad a 2014 végére halasztott magyarországi digitális átállás eddigi legfontosabb történéseiről, és azt vizsgálja, mi valósult meg a digitális átállás célkitűzéseiből, mit kellett volna másként csinálni, és mik a hátra lévő feladatok.

[Rozgonyi Krisztina írása](#) szintén a magyarországi átállási folyamatot vizsgálja – a jogalkotás, a szabályozás és a gyakorlati megvalósítás – szempontjából, egyúttal a dél- és kelet-közép-európai országok kontextusába helyezi a kérdést.

[Vincze Ildikó az új médiatörvények eddigi lényegi módosításait foglalja össze](#), arra a kérdésre is választ keresve, vajon e változások mennyiben tükrözik a törvényeket érő hazai és külső bírálatok hatását.

Az elmúlt két hónapban további tanulmányok jelentek meg a digitális médiát világszerte feltérképező sorozatból, 2012. november közepéig 33 országjelentés készült el: Románia, Thaiföld, Mexikó, Marokkó, Nagy-Britannia, Svédország, Oroszország, Litvánia, Olaszország, Németország, Egyesült Államok, Lettország, Szerbia, Hollandia, Magyarország, Albánia, Moldova, Japán, Argentína, Dél-afrikai Köztársaság, Törökország, Libanon, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Lengyelország, Montenegró, Grúzia, Nigéria, Kolumbia, Horvátország, Szlovénia, Kína és Peru. Ezek a tanulmányok teljes terjedelemben elérhetőek angolul – és gyakran a helyi nyelven is – a www.mappingdigitalmedia.org és a www.mediapolicy.org honlapokon, valamint a projekt facebook.com/mediapolicy oldalán.

Mivel a kutatók minden országban azonos módszertan alapján dolgoznak, és az adatok így összevethetőek, célszerű volt az óriási mennyiségű anyag vizuális megjelenítése. A Nyílt Társadalom Alapítvány és a washingtoni Nemzetközi Médiatámogató Központ (Center for International Media Assistance, <http://cima.ned.org/>) a napokban adta hírül, hogy a kutatás fő mutatói immár interaktív térképen is láthatóak. Ez a digitális eszköz egyaránt használható számítógépen és tableteken, és gyors összehasonlításokra ad módot egyes országok és régiók adatai között. A digitális média feltérképezése projekt ezáltal is igyekszik nemzetközi szinten összekötni a kutatókat, a döntéshozókat, a tudósokat, a szabályalkotókat és a civileket.

Fontosnak tartjuk, hogy Magyarországon a Médiakutató kiemelten foglalkozik e projekt hazai és régiós vonatkozásaival. A tanulmányról több szakmai rendezvényen is szó volt az elmúlt hetekben. Egyebek között az Internet Hungary 2012. évi konferenciáján *Magda Walter*, a projekt vezető szerkesztője ismertette a főbb következtetéseket a közép-európai régióra vonatkozóan. A Független Média Központ a Mérték Médiaelemző Műhellyel és a Főszerkesztők Fórumával közösen tartott őszi kerekasztal-beszélgetései szintén áttekintést adtak a kutatás több témájáról.

A magyar nyelvű anyagok és linkek a Független Médiaközpont honlapján (<http://www.cij.hu/hu/info/programok/digitalis-media>) jelennek meg.

Budapest, 2012. november 13.

Móricz Ilona
igazgató
Független Médiaközpont

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

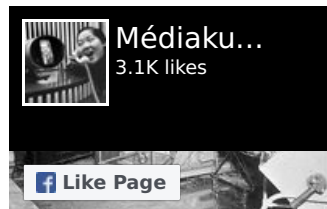
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Médiapolitika

„...a magyarországi szabályozáshoz hasonló máshol nem született a régióban”

A digitális média feltérképezése című projekt első országjelentései már elérhetők a <http://www.mediapolicy.org/mapping-digital-media/> honlapon. A hazánkról készült, Tóth Borbála által írt országjelentést előző lapszámunkban magyarul is közzeltük. Ezúttal a Médiakutató nevében Bajomi-Lázár Péter a projekt vezető szerkesztőjét kérdezte arról, milyen tapasztalatokkal szolgál a kutatás a kelet-közép-európai országokban. Az Egyesült Államokban tartózkodó Marius Dragomir emailben válaszolt kérdéseinkre.

Médiakutató: A Nyílt Társadalom Alapítvány A digitális média feltérképezése című projektje 60 államot ölel fel, köztük a közép- és kelet-európai volt kommunista országokat is. Mik a legfontosabb tapasztalatok ebben a régióban? Átformálta-e itt a digitizáció a hírgyártást és a hírfogyasztási szokásokat?¹ Könnyebben hozzáférnek-e a régió lakói az információkhoz? Nőtt-e a hírforrások száma, a média sokszínűsége?

Marius Dragomir: A digitális televíziózást és az internetet vizsgáló kutatásunk során azt találtuk, hogy a digitizáció valóban nagy hatást gyakorolt a hírgyártásra és a hírfogyasztásra. Igaz, ami a digitális televíziózás terjedését illeti, a közép- és kelet-európai régió országai – néhány kivételtől, például a Cseh Köztársaságtól eltekintve – valóban le vannak maradva Nyugat-Európa mögött. Számos nyugat-európai ország már leállította az analóg műsorsugárzást, ami több kelet-európai országban mindaddig nem történt meg. Ugyanakkor az elmúlt években néhányuk gyors fejlődésen ment át: Csehország 2009-ben már vezetett 83 százalékos digitális televíziós lefedettségével, és 2012-ben sikerült lekapcsolnia az analóg műsorszórást. A cseheket 2009-ben a horvátok és a szlovének követték 40 százalékos lefedettséggel, míg más piacok – Montenegró, Lengyelország, Magyarország és Románia – utánuk következtek, 30 százalék fölötti lefedettséggel. Bár ezek a számok alacsonynak tűnnek, valójában lenyűgözőek, mivel az említettek közül több országban néhány évvel ezelőtt még egyáltalán nem volt digitális lefedettség.

Egyes országokban azt remélték, hogy a digitális televíziózás több szereplőt von be a „játékba”, és ezáltal a frekvenciatartományban több hang szólal meg. Azonban a televízió, amely messze a legnépszerűbb médium maradt a régióban, bizonyítottan még mindig a legdrágább vállalkozás, ami sok új versenyzőt akadályoz meg abban, hogy erre a területre lépjen. Csehországban, ahol közel két évtizeden át csupán három csatorna osztozott az országos közönségen, a digitalizáció nem hozott sok változást. A 2006-ban engedélyt kapott hat digitális csatornából már csak egy maradt talpon. Néhányan közülük sugározni sem kezdtek, egy pedig a növekvő adósságok miatt ment tönkre. Ugyanakkor a digitalizáció általában a piac sokszínűvé válását és a rétegigények kiszolgálását is magával vonta. A digitalizáció tette lehetővé, hogy a televíziók szakosodott csatornákat hozzanak létre (például filmek, sport- és dokumentumműsorok sugárzására).

Ugyanakkor az internet növekedése volt az, ami a régióban valóban megkönnyítette az információhoz való hozzájutást, és ami egyben valószínűleg globálisan is az egyik legmarkánsabb trend. Míg 2005-ben csak Litvánia és Horvátország internet-penetrációja volt magasabb 30 százaléknál, négy évvel később már a régió öt országában volt magasabb 50 százaléknál az internet-penetráció. A régióban az internet sokkal hatékonyabb szerepet játszott a hírek sokszínűvé tételében, mint a digitális televízió. A közép- és kelet-európai régió legtöbb országában számtalan új és népszerű hír- és információforrás jött létre. Bár ezek üzleti vállalkozásként még egyáltalán nem szilárdultak meg, sikerült bővíteniük a kínálatot és javítaniuk a fogyasztók közti interakciókat.

Meg kell jegyezni, hogy a mobiltelefon-penetráció is gyorsan növekedett a régióban. A globálisan eddig vizsgált 40 ország között 2009-ben Montenegró vezetett a mobil-penetráció terén, 200 százalékos feletti értékével. Azóta a legtöbb közép- és kelet-európai ország felülmúlta a 100 százalékos penetrációs szintet. Ugyanakkor a mobiltelefon a növekedés ellenére eddig nem vált a médiatartalom-fogyasztás motorjává. E téren várhatóan az hoz majd változást, ha a következő években a mobilszolgáltatók 4G-engedélyt kapnak.

Médiakutató: Vajon az elmúlt években a digitizáció elősegítette-e a demokratikus döntéshozásban való részvételt a kelet-közép európai régióban? Hozott-e változást az analóg korszakhoz képest – például az e-kormányzás vagy az online szavazás terén?

Dragomir: Az országjelentések alig említettek olyan példákat, amelyek a demokratikus döntéshozatal könnyebbé válásáról szólnának. Egyedül a lettországi rapportőr említette a digitizáció által okozott változások között az e-kormányzást. Míg az internet többek szerint előrelépést hozott az oknyomozó újságírás területén – hiszen így több információhoz lehet hozzáférni –, és a politikai pártok is gyakrabban használják az online platformokat, a régióban szinte sehol nem könnyítette meg a demokratikus folyamatokban való részvételt.

Médiakutató: Csökkent-e vajon Kelet-Közép-Európában a digitális szakadék az egyes országok, régiók és társadalmi osztályok között? Vagy továbbra is az iskolai végzettség, a kor, a település és más tényezők határozzák meg a digitális szolgáltatások és forrásokhoz való hozzáférést?

Dragomir: A digitális szakadék a régió legtöbb országában még mindig megvan, és valóban a képzettség, a kor és a település határozza meg a háztartások digitális felszereltségét. Általában a jobban képzett, városban élő fiatalok több digitális eszközzel rendelkeznek, és gyakrabban is használják az internetet. Lengyelországban például nagyjából 13 millió fő nem használja a netet. A fiatalabb, 18-24 éves korosztályban 2009-ben a személyszámítógép- és internet-használat 85 százalékos volt, szemben az 50 évesnél idősebbek azon 78 százalékaival, akik egyáltalán nem használták az internetet. Ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek 89 százaléka használta az internetet, ami jóval több, mint az alapfokú végzettségűek 22 százaléka. Romániában 2010-ben az internet a városokban élő 15-20 éves korosztály legfőbb hír- és információforrásává vált.

A dolgok változnak, mégpedig gyorsan. Macedóniában a lakosság 16 százaléka használta az internetkávézókat elsődleges internet-hozzáférési pontként, öt százalékkal többen, mint ahányan otthonról neteztek. 2010-re a legfőbb hozzáférési ponttá szinte teljes mértékben az otthon és a munkahely vált.

Médiakutató: A magyar országjelentés fókuszosa kis mértékben módosult a mediaszabályozást érintő, a közelmúltban történt változások miatt, amelyeket számos megfigyelő bírált, köztük Karol Jakubowicz, az UNESCO „Információt mindenkinek!” programjának képviselője és Dunja Mijatović, az EBESZ mediaszabadság-biztosa is. E tekintetben Magyarország eltér-e a régiós trendektől, vagy más országok is hasonló problémákkal szembesültek?

Dragomir: Nehéz megmondani, mert a régió legtöbb országában továbbra is nyomás nehezedik a médiára. Ugyanakkor a nyomásnak is különböző formái vannak. Mindamelllett a magyarországi szabályozáshoz hasonló máshol nem született a régióban.

Médiakutató: Sokak által osztott vélemény, hogy az elmúlt években az Európai Unióhoz csatlakozott volt kommunista országok mediaszabályozása – beleértve az internetszabályozást is – formálisan megfelel az európai normáknak. Ugyanakkor azt is mondják, hogy a szabályozás végrehajtása sokszor rossz, és a politikai elit informálisan továbbra is foglyul ejti a médiát, például úgy, hogy a kormánypártokhoz lojális személyeket neveznek ki a döntéshozó szervezetekbe. A projekt eredményei megerősítik ezt a megállapítást?

Dragomir: Igen, teljes mértékben. A régióban ez a „szabály” – Litvánia és Észtország kivételével, ahol a kutatásunk során nem találtuk példát arra, hogy a politikusok a szabályozó hatóságokon keresztül durván beavatkoztak volna a média működésébe. Az elmúlt években sokat javult a helyzet Csehországban, ám máshol az átpolitizáltság továbbra is problémát jelent. Lengyelországban, ahol egy televíziós producerekből és művészekből álló civil bizottság új közmédiatörvény-tervezetet alkotott, kísérletet tettek ugyan a szabályozó hatóság kinevezési eljárásának depolitizálására, de azt a parlament elvetette. 2011 végén a Kulturális Minisztérium visszadobta a KRRiT – az ottani ottani médiahatóság – által a közmédia finanszírozására és a saját tagjainak kinevezésére tett törvényjavaslatát is. Macedóniában a médiahatóság politikai okokból többször is megsértette a jogszabályokat. Például nem alkalmazta a törvényhelyet, amely szerint parlamenti képviselők nem lehetnek televíziócsatornák vagy rádióállomások tulajdonosai, noha a két legnagyobb televíziócsatorna, a Kanal 5 és a Sitel TV is parlamenti képviselők fiainak tulajdonában áll. Az elmúlt öt évben semmilyen szabályozói intézkedést nem tettek a két csatorna ellen.

Médiakutató: Visszatérve a kelet- és közép-európai országokra általában, mik azok a kérdések, amelyekkel a következő években a digitizáció terén foglalkozni kell?

Dragomir: A közeljövőben először is a televíziós műsorsugárzási engedélyek szabályaira kell figyelni, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy a versenyt és a piacra lépést biztosítani tudják. Ugyanakkor a kötelezően továbbítandó csatornák szabályait és azok végrehajtását is át kell gondolni, mégpedig úgy, hogy a közérdeklődésre számot tartó médiumok ok nélkül ne kerüljenek ki a kínálatból. A szabályozás terén a szabályozó hatóságok további konvergenciája várható, és – bár a műsorsugárzási engedélyekhez való hozzáférés könnyebbé válik, mint régen, mert a frekvenciakészlet több szereplőt bír el – az online és az offline média konvergált szabályozását nagyon pontosan kell megfogalmazni. Ennek része lesz az internet mint olyan – vagyis nem más platformokon, például a tévéen keresztül való – szabályozása is, amit ideális esetben az önszabályozó testületekre kellene hagyni.

A lekérhető video-szolgáltatások is valószínűleg terjedni fognak, és az e téren tapasztaltabb országokról (például az Egyesült Királyságról) kellene mintát venni annak érdekében, hogy ez a terület ne essen ugyanolyan nyomás alá, mint amilyennel a hagyományos médiának kell szembenéznie.

A médiatulajdonlásra nézve új szabályokat kell bevezetni; itt egy EU-központú megközelítés volna a legmegfelelőbb. A kvóták ideje azonban már lejárt, ezért elsősorban a jogosulatlan piaci előny és az ilyen helyzettel való visszaélés mérésére kellene nagyobb figyelmet fordítani, kvalitatívabb megközelítést alkalmazva. A médiapiacot a távközlési piacoz hasonlóan kellene szemlélni, az egyes piacokat világosan meg kell különböztetni egymástól azért, hogy biztos legyen: a kormányok nem játsszák ki a kereszttulajdonlási szabályokat, hogy elnyomják a nekik nem tetsző médiavállalatokat.

Marius Dragomir 17 évig dolgozott újságíróként, előbb a román, majd a nemzetközi sajtóban. 2002-ben a washingtoni Atlantic Council of the United States munkatársa (Senior Journalism Knight Fellow) volt, itt fejezte be a posztkommunista országok médiareformjáról szóló szakdolgozatát. A *Prague Business Journal* médiakritikusaként, majd a *Czech Business Weekly* és más lapok médiarovatának szerzőjeként dolgozott, később a *Transitions Online* megbízásából vezetett terepgyakorlatokat. Jelenleg a londoni Nyílt Társadalom Alapítvány Médiaprogramjának kutató- és szakpolitikai osztályát vezeti, A *digitális média feltérképezése* című projekt egyik vezető szerkesztője.

Lábjegyzetek

1

A projekt különbséget tesz a digitizáció (a digitális médiumok térhódítása) és a digitalizáció (az analóg televíziós és rádiós műsorsugárzás digitálissal való felváltása) között – a szerk.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

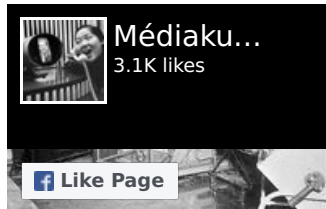
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Médiapolitika

[Both Vilmos](#) - [Ludányi Arnold](#):

Három kérdés a digitális átállásról

Magyarország éveken át komoly erőfeszítéseket tett, hogy az analóg földfelszíni műsorszórást a Digitális Átállás Stratégiájában (DÁS) foglaltakkal, illetve az átállásról szóló törvény (Dtv.) előírásaival összhangban, legkésőbb 2011. december 31-éig lekapcsolja. Bár a szerzők szerint az átállási menetrend megalapozott, takarékos és reális volt, az analóg lekapcsolás legkésőbbi időpontját a szabályozó 2011-ben 2014 végére halasztotta. A lekapcsolási véghatáridő módosításának világos indoklására azóta sem került sor, ahogy a digitális átállás stratégiájának felülvizsgálata, újragondolása is várat magára. A cikk az utóbbi feladat fontosságára kívánja felhívni a figyelmet azzal, hogy három egyszerű kérdés mentén elvégzi a digitális átállás eddigi történéseinek gyorsértékelését: (1) mi valósult meg a DÁS célkitűzéseiből, és mi nem, (2) mit kellett volna másként csinálni, és (3) milyen feladatok állnak előttünk? A műfaj leginkább a résztvevő megfigyeléshez áll közel, mivel a szerzők aktív szerepet vállaltak a digitális átállás folyamatának stratégiai, szabályozási és intézményi előkészületeiben.

1. Bevezetés

A 2007-ben elfogadott¹ Digitális Átállás Stratégiája és a digitális átállásról szóló törvény (Dtv.²) - az uniós elvárásokkal összhangban - 2011. december 31-ét határozta meg az analóg lekapcsolás céldátumaként. A határidő betartásához a 2010. évi választásokat követő másfél évben intenzív és céltudatos munkát kellett volna végezni. Sokáig úgy tűnt, erre van esély: az egyértelmű mandátummal és megfelelő politikai érdekérvényesítő képességgel rendelkező konvergencia szabályozó hatóságtól sokan várták a folyamat felgyorsítását. Azonban ennek éppen az ellenkezője történt. A kormányváltást követő évben ellenőrizhetetlen félinformációk uralták a szakmai közvéleményt a digitális átállás várható fejleményeiről, az új szabályozó hatóság terveiről. A hírek szerint a döntés-előkészítő tevékenység elbizonytalanodott, a szükséges döntések halasztást szenvedtek, a piaci szereplők és a hatóság közötti kommunikáció akadozott, a digitális átállás alacsony prioritású dossziénak tűnt. Ennek ellenére mégis sokakat meglepetésként ért, hogy a Dtv. 2011. évi augusztusi módosítása a lekapcsolás legkésőbbi időpontját két évvel későbbre, 2014. december 31-re halasztotta.³

Nem feltétlenül értünk egyet azokkal a leegyszerűsítő véleményekkel, amelyek szerint a digitális átállás folyamata az új, konvergencia média- és hírközlési hatóságnak az elődökkel szemben táplált bizalmatlansága miatt lassult le, vagy a kereskedelmi médiumokkal, illetve a hálózatüzemeltetést végző szereplővel folytatott kétoldalú egyeztetések útvesztőjében feneklett meg.

Az viszont nehezen vitatható, hogy a szabályozó hatóság nem sok erőfeszítést tett az ilyen balsejtelmek eloszlatása, a döntéshozatali folyamat transzparenciájának biztosítása érdekében. Eddig még a lekapcsolási véghatáridő módosításának világos indoklására sem került sor, és a digitális átállás stratégiájának felülvizsgálata, újragondolása is várat magára. Erre pedig mind a gyorsan változó technológiai és piaci környezet miatt, mind pedig egy sor nyitott kérdés megválaszolása érdekében nagy szükség volna. Ilyen eldöntésre váró kérdések például az alábbiak:

- A digitális hozadék felhasználásának stratégiai megalapozása: mikor, milyen szolgáltatások részére és milyen feltételekkel lesznek elérhetőek a digitális átállás során a 792-860 MHz-es sávban felszabaduló frekvenciák?
- Az elhúzódó lekapcsolási folyamat költség-haszon elemzése:
 - *mekkora többletköltséget* jelent a költségvetésnek a simulcast (párhuzamos analóg és digitális) sugárzás a 2012-2014 közötti időszakban?
 - *mekkora bevételkiesést* jelent a költségvetésnek a digitális hozadék felhasználásának késlekedése?
 - *milyen megtakarítások* származhatnak a folyamat elhúzódásából (például kisebb set-top box támogatási igény a berendezések csökkenő ára és a rászoruló fogyasztók számának folyamatos apadása miatt)?

A jelen írásban - a 2007-ben elfogadott DÁS kontextusában - végezzük el a digitális átállás eddigi történéseinek gyorsértékelését. A műfaj leginkább a résztvevő megfigyeléshez áll közel, mivel a szerzők aktív szerepet vállaltak a digitális átállás folyamatának stratégiai, szabályozási és intézményi előkészületeiben. Az önkényes műfajválasztás és a hangsúlyozottan szubjektív közelítés lehetőséget ad arra, hogy a teljesség igénye nélkül csak azokra a kérdésekre koncentráljunk, amelyeket a leginkább érdekelnének tartunk:

- Mi valósult meg a digitális átállás célkitűzéseiből - és mi nem?
- Mit kellett volna másként csinálni?
- Milyen feladatok állnak előttünk?

2. Mi valósult meg a DÁS célkitűzéseiből - és mi nem?

A kormányváltást követően a digitális átállás stratégiai felülvizsgálatának kiindulópontját annak áttekintése jelenthette volna, hogy a 2007-ben meghatározott célokból mi valósult meg, illetve milyen hiányosságok, elmaradások azonosíthatók (akár magában az átállási stratégiában, akár annak addigi implementációja során). Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül ezzel a feladattal kapcsolatban fogalmazunk meg néhány vázlatos következtetést, feltevést.

A DÁS a műsorterjesztési értéklánc alapján határozta meg stratégiai pilléreit (tartalom, átvitel, fogyasztók) és legfontosabb céljait, így mi is ezt a logikát követjük (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. A digitális átállás stratégiájának célrendszere

A stratégia „filozófiája” és eszközei **A stratégia általános célkitűzése, hogy világos, az EU irányelvekkel összhangban lévő szabályozási feltételrendszerrel és gyakorlattal, határozott közpolitikai fellépéssel és célirányos, a technológia semlegesség elveivel összhangban álló támogatáspolitikával segítse elő a digitális átállás során**

- 1. prioritás - A médiapluralizmus erősödését
- a televíziós és rádiós archívumok digitalizálását
- a magas hozzáadott érték tartalmú, interaktív szolgáltatásokterjedését
- 2. prioritás - a korlátos erőforrások célszerű felhasználását
- a fenntartható és hatékony piaci versenykibontakozását a digitális műsorterjesztésben
- 3. prioritás - a fogyasztói tájékozottság és tudatosságjavulását
- a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok hozzáférését a digitális televíziós alapszolgáltatáshoz

Forrás: A Digitális Átállás Stratégiája, a konzultációs észrevételek alapján véglegesített cél-, eszköz és feltételrendszer a 2007–2012-es időszakra, 10. o.

A lassú indulás, illetve a vártnál kedvezőtlenebb piaci fogadtatás és üzleti életképesség miatt a célkitűzések megvalósulása eltérően alakult az egyes stratégiai pillérek esetében.

2.1. Tartalom

A stratégiai várakozásokkal szemben a digitális földfelszíni televíziózás elindulása – részben az alacsony penetráció, részben az új csatornák piacra lépésének elmaradása miatt – csak mérsékelt közvetlen hatást tudott gyakorolni a médiapluralizmus erősödésére; mára az is nehezen kérdőjelezhető meg, hogy a platform alapvető technológiai adottságai miatt (korlátos kapacitás, visszirány biztosításának nehézsége, a *triple play*-képeség hiánya stb.) önállóan nem fog meghatározó szerepet játszani a magas hozzáadott értékű, interaktív szolgáltatások terjedésében sem.

Ugyanakkor az is igaz, hogy a DÁS megszületése óta a háztartások jelentős többsége két-három, esetenként akár négy (DTH, DVB-T, DVB-C, IPTV) különböző platformon számos digitális műsorszolgáltatás közül választhat, és a lehetőségeket az internetes audiovizuális médiafogyasztás elérhetősége is mind jobban kiegészíti. Ebben a digitális földfelszíni platform – már jóval a tényleges elindulása előtt, pusztán az átállás közeledése által jelentett fenyegetettség formájában – feltehetően szerepet játszhatott.

A stratégia tartalom pillére tekintetében fontos rámutatni arra az alapvető hiányosságra is, hogy a digitális átállás a médiaszabályozásban nem kapott megfelelő figyelmet. Noha a DÁS az átállással, illetve az analóg lekapcsolással kapcsolatos valamennyi részterület vonatkozásában kijelölte a feladatokat (például monitoring, lakossági kommunikáció, kereskedelmi forgalomba hozott set-top boxok és beépített digitális tunerrel szerelt tévékészülékek felcímkézése, a rászoruló lakosság részére szociális alapon set-top box-támogatás stb.), a stratégiának viszonylag hamar megmutatkozott a gyenge pontja: a médiaszabályozás elmaradt reformja.⁴

Bár a DÁS elfogadását övező politikai konszenzus egyik kulcseleme éppen az volt, hogy a digitális átállásról szóló stratégia további halogatást (például a nemzetközi frekvencia-koordinációval kapcsolatos kötelezettségek miatt) nem tűrő elfogadása után az érintettek a médiaszabályozás kérdéseiben is megállapodnak, és a két törvény együtt határozza majd meg a digitális korszakba való átmenetet, a többpárti konszenzuson alapuló médiatörvény reménye hamar szertefoszlott. Ez leginkább az alábbi szabályozási kérdések tekintetében érintette hátrányosan a digitális átállás folyamatát:

- a közszolgálat tartalmának és intézményrendszerének újragondolása
- *ex ante* és *ex post* versenyszabályozási kihívások elemzése a médiapiacra
- a médiafinanszírozás rendszerének átalakítása az új technológiai és piaci környezethez igazítva.

2.2. Átvitel

A műsorterjesztés tekintetében a legfontosabb stratégiai elvárás a verseny erősödésére vonatkozott. Ehhez a földfelszíni digitális platform megjelenése kétségtelenül hozzájárult. A fizetős televíziós szegmens élénkülése azonban – sajátos módon – elsősorban nem a DTT-ajánlatot kedvező fogyasztói fogadtatása miatt következett be. Ebben sokkal nagyobb szerepe volt annak, hogy a DTT megjelenésének reális lehetősége „megtámadhatóvá tette” a fizetős televíziós piacot; így már a DTT-tendert megelőzően bekövetkezett a műholdas kínálat szélesedése (az új csomagok és az új szereplők megjelenése) és ár-versenyképességének javulása (az árcsökkenés és a halasztott fizetési konstrukciók általánossá válása), illetve a kábeltelevíziós piac konszolidációs és hálózatfejlesztési aktivitásának erősödése.

A verseny erősödését a fizetős szegmensben egyértelműen mutatja, hogy a DÁS kidolgozásakor (2005–2006), Magyarországon csak egy digitális (előfizetési) műholdas szolgáltatás (DTH) volt elérhető (UPC Direct),⁵ és az összes háztartás kevesebb, mint nyolc százaléka rendelkezik ilyen vételi móddal. Ma viszont már a lakosság közel negyede fizetős műholdas platformon televíziózik, és az egykori inkumbens UPC Direct csak a harmadik legnagyobb szolgáltató

ezen a részpiacra a Digi TV és a Magyar Telekom mögött.

A műholdas piac élénkülésével párhuzamosan a kábelpiacon is jelentős konszolidáció ment végbe, valamint intenzív technológiai, hálózat- és szolgáltatás-fejlesztés zajlott, a vezetékes távközlési cégek pedig komoly összegeket fektettek az IP-alapú televíziózás és az optikai hálózatok fejlesztésébe. Nem állíthatjuk, hogy az organikus technológiai és piaci fejlődés keretében mindegyik a DÁS elfogadása – s így a digitális földfelszíni platform homályos „fenyegetésből” kézzel fogható versenytárrá válása – nélkül nem került volna sor, de véleményünk szerint a digitális átállás értékelhető kockázattá válása hozzájárult a műholdas, a kábeles és a vezetékes piac fejlesztési döntéseéhez.

Az idősoros platformszerkezeti adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a DTH-szolgáltatások előfizetői körének bővüléséhez elsődlegesen a földfelszíni platformot elhagyók jelentették az alapot. Földfelszíni vételi móddal 2005-ben még a háztartások közel 40, ma viszont már csak kevesebb, mint 17 százaléka rendelkezik. A földfelszíni vételi mód a mai napig döntően analóg: csak minden hatodik földfelszíni háztartás digitális (lásd az 1. ábrát).

1. ábra. A platformszerkezet alakulása (2005–2014*)

* előrejelzés

Forrás: Digitális Átállás Monitoring (NMHH, 2012. tavasz)

A jelenleg hivatalos (2014 végi) lekapcsolási időponthoz közeledve várhatóan ezek a trendek folytatódnak. Ennek eredményeként a földfelszíni platform súlya tovább csökken: a következő két évben az analóg földfelszíni háztartások részaránya várhatóan megfelelődik (14-ről hét százalékra), miközben a digitális földfelszíni vétellel rendelkezők részaránya csak egy százalékponttal nő. Így az előrejelzés szerint az analóg lekapcsolással érintett magyar háztartások száma a mai mintegy 600 ezres szintről két éven belül 300 ezer alá csökkenhet. Figyelembe véve, hogy 2014-ben digitális földfelszíni vételi lehetőséggel mintegy további 160 ezer háztartás fog rendelkezni, az látszik, hogy a digitális átállás során Magyarországon a földfelszíni platform nézőinek mintegy 70 százalékát (!) fogja elveszíteni.

Ezért is tűnik visszatekintve egyértelműen helyes választásnak, hogy a jogalkotó 2007-ben az erős multiplex modell mellett tette le a voksát: az a döntés született, hogy fő elemeiben a digitális földfelszíni hálózat üzemeltetőjére kell bízni a kereskedelmi ajánlat kidolgozását. Ha ez nem így történt volna, akkor ma minden alapja megvolna azoknak a kritikáknak, amelyek szerint a platform tévesztéséért elsődlegesen a rugalmatlan szabályozás a felelős.

Utólag szintén helyes döntésnek bizonyult az MPEG-4-es kódolásra vonatkozó szabályozói döntés. Ma már ez a – spektrum-felhasználási szempontból hatékony – megoldás számít nemzetközileg elterjedtnek.

Az a tény, hogy a verseny erősödése a digitális televíziózásban a földfelszíni platform erőteljes zsugorodásával járt együtt, fontos következményekkel bír az „átvitel-pillér” (műsorterjesztés) esetében megfogalmazott másik célkitűzésre, a korlátos erőforrások racionális felhasználására is. Ezen a területen a stratégia fontos prioritásként jelölte meg, hogy a korlátos erőforrásnak számító frekvenciavágyon a magasabb jövedelmezőségű tevékenységekre legyen alokálva (a felszabaduló frekvenciák sorsáról piaci döntés születessen). Ebben a kérdésben a platform relatív súlyának tartós csökkenése egyértelműen a 800 MHz-es sáv alternatív – a nemzetközi tapasztalatok és az uniós ajánlások alapján elsősorban mobil szélessáv – felhasználására irányítja a figyelmet.

Ha erre a döntésre sor kerül, kedvező kiinduló helyzetet jelent, hogy a szabályozó a digitális műsorszóró hálózatok üzemeltetési jogosultságainak pályáztatásakor nem konkrét frekvenciák, hanem a multiplex üzemeltetéshez szükséges kapacitások odaítéléséről döntött. Emiatt, amikor az analóg lekapcsolást követően szükségessé és lehetségessé válik a 790–860 MHz-es sávban található csatornákról a műsorszórási szolgáltatás migrációja, nem támaszthatók feltételek és kompenzációs követelések a hálózatüzemeltető részéről.

Emellett a digitális hozadék realizálását az is könnyíti, hogy Magyarország esetében a 800 MHz-es sávban – szemben számos európai ország gyakorlatával – sem katonai, sem más kormányzati szolgáltatás nem található.

3.4. Fogyasztó

A hazai háztartások 95 százaléka számára már 2010 végére elérhető volt a digitális földfelszíni szolgáltatás, ez mára az Antenna Hungaria szerint 98 százalékra bővült. Ugyanakkor a földfelszíni vételi móddal rendelkezők mintegy 40 százaléka még 2012-ben sem hallott az analóg lekapcsolásról. A lakosság felkészületlenségéhez nagymértékben hozzájárul, hogy

- a DÁS-ban javasolt központi kormányzati kommunikációs kampány a mai napig nem indult el, illetve
- a rászorultak számára elérhető set-top box-támogatási (eszközbeszerzési és üzembe helyezési) rendszer kidolgozása csak 2012 őszére ért a nyilvános konzultáció fázisába⁶ (noha a konstrukció nagyrészt már 2007-ben kidolgozásra került).

3. Mit kellett volna másként csinálni?

A fenti áttekintés alapján a stratégiai célok megvalósulásával kapcsolatban a következő általános következtetések vonhatók le:

- A digitális átállás folyamata a tervezettnél lassabban (2014 decemberére módosított lekapcsolási időponttal) és költségesebben (a hosszabb simulcast költsége, illetve a digitális hozadék realizálásának késlekedése miatt) alakult Magyarországon.
- Az átállás eddig főként közvetett hatásait tekintve volt sikeres: nem a platform valós piaci vonzereje, hanem az abból fakadó versenyfenyegetés indított el pozitív piaci folyamatokat. Ez elsősorban a műholdas, a kábeles és a vezetékes

platform versenyének élénkülésében, s ezzel együtt az árak csökkenésében és a választék szélesedésében érvényesült.

A digitális átállás késlekedése és a stratégiai célok korlátozott megvalósulása több tényező együttes hatására vezethető vissza. Ezek közül elsőként említendő, hogy a digitális átállás stratégiai beágyazottsága csak a DÁS és a Dtv. kidolgozásának és elfogadásának viszonylag rövid időszakára volt biztosított (2006–2007). A több éves előkészítés, széles körű előzetes egyeztetés és folyamatos konzultáció alapján elkészített, és – az utóbb átmenetinek bizonyult – teljes politikai támogatottsággal elfogadott stratégia alkalmasnak bizonyult a digitális műsorszórás céljára felhasználni kívánt frekvenciák pályázati úton történő, jelentős költségvetési bevételt hozó odaítélésének megalapozására, de rendszeres felülvizsgálat és aktualizálás nélkül csak korlátozottan szolgálhatott vezérfonalként a 2008–2012 közötti implementációs szakaszban.

A folyamat lelassulásának és a lekapcsolás késlekedésének minden bizonnyal vannak az egyelőre csak az érintettek és a beavatottak szűk köre előtt ismert politikai, üzleti vagy stratégiai okai, ám ezekkel kapcsolatban nem szeretnénk találgatásokba bocsátkozni. Ugyanakkor több olyan, az átállás szempontjából kritikus tényező is azonosítható, amely az átállás eddigi tapasztalataiból, a változó technológiai és piaci környezetből vezethető le. Ez utóbbiak vizsgálata alapján – az eredeti átállási stratégia elkészítésében közreműködő szakértőként – mai véleményünk szerint az alább részletezett területeket kellett volna másként kezelni.

3.1. A politikai támogatottság szükségességét alulbecsültük

A digitális átállás kérdését a közigazgatás (előbb az Informatikai és Hírközlési Minisztérium, majd a Miniszterelnöki Hivatal) alapvetően szakpolitikai feladatként kezelte, de az érintett intézmények politikai vezetői számára hamar világossá vált, hogy egy (akkor még) több, mint egymillió háztartást érintő, választási ciklusokon átívelő folyamat tervezésekor nem lehet eltekinteni a politikai dimenzióktól. E felismerés eredményeként került sor az ötpárti egyeztetésekre. Ekkor úgy tűnt, hogy a folyamat egészét nem veszélyeztető, talán még épp vállalható kompromisszumokkal⁷ sikerült biztosítani a digitális átállás egyértelmű támogatottságát.

A szakpolitikai és a politikai párbeszéd tekintetében a szerepek egyébként viszonylag hamar letisztultak. Egyrészt az államigazgatás számos területén és különböző szintjein megjelentek olyan szakemberek, akik megértették a digitális átállás fontosságát, és az ügy elhivatott támogatóivá váltak.⁸ Másrészt azonosíthatóvá váltak azok a politikai szereplők, akik megértették, hogy a digitális átállás milyen kihívásokat és lehetőségeket hordoz, és szívesen vállalkoztak az ezzel kapcsolatos üzenetek formálására és közvetítésére.

Csak hogy míg viszonylag egyszerű volt arra kérdésre választ adni, hogy miért jó az átállás az országnak (felszabaduló frekvenciák) és a fogyasztóknak (növekvő választék, csökkenő árak), egyáltalán nem voltak egyértelműek az érvek arra a politikusi kérdésre, hogy „miért jó ez nekünk”? Ez a szempont mindenképp hozzájárult ahhoz, hogy a politika a digitális átállás ügyét se „kiköpní, se lenyelni” nem tudta.

A politikusi érdektelenség elsősorban abból fakad, hogy

- a felszabaduló frekvenciák haszna csak hosszabb távon (a teljes lekapcsolás, a nemzetközi frekvenciakoordináció és a frekvencia-kiosztás után) realizálható (lényegében a jelenlegi az első kormányzati időszak, ahol akár cikluson belül is megvalósítható lett volna)
- az elsődlegesen érintett (kizárólag földfelszíni hozzáféréssel rendelkező) fogyasztók számára az átállás elsőként kellemetlenséget jelent (set-top box-beszerezés, telepítés, antenna átállítás stb.), az előnyök pedig csak ezt követően válnak érzékelhetővé.

További fontos tényező, hogy a meghatározó média- és hírközléspiaci szereplők jobbra a folyamat lassításában voltak érdekeltek. Ezért a politikát minden bizonnyal megkísértette, hogy javuló alkupozícióját minél inkább kihasználja. Ebből a jelenségcsoportból mindenképp kiemelésre érdemes az a mozzanat, amikor az ORTT 2005-ben az országos kereskedelmi televíziók analóg műsorszolgáltatási jogosultságát – a digitális átállással kapcsolatos bármilyen feltétel alkalmazása nélkül – 2012-ig meghosszabbította. Ez a döntés azért tanítható és kutatandó iskolapéldája a szabályozó foglyul ejtésének,⁹ mivel

- 2005-ben már folytak a digitális stratégia előkészületei, amiben az ORTT szakértői is részt vettek;
- a műsorszolgáltatási szerződések csak 2007-ben jártak volna le, így semmi nem indokolta a sietséget, hacsak az nem, hogy így a szerződések meghosszabbításáról és annak feltételeiről a DÁS elfogadásával egy időben kellett volna dönteni;
- a kereskedelmi televíziók meghosszabbított műsorszolgáltatási szerződésai nem tartalmaztak a digitális átállásban való közreműködésre vonatkozó kötelezettségeket, sőt még a digitális átállásra való utalást sem;
- az ORTT számára is egyértelmű kellett legyen, hogy a meghosszabbított szerződések később fognak lejárni, mint az Európai Unió által megcélzott analóg lekapcsolási időpont.

Ez a döntés a kereskedelmi televíziókat egy mozdulattal a „digitális átállás küzdőteréről a nézőterre” küldte, és olyan aknát helyezett el a digitális átállási folyamat útjában, amelynek következményeit még ma sem lehetséges pontosan felmérni.

A politikai érdek és érdektelenség falait a folyamat eddigi történetében csak a DÁS és a Dtv. elfogadásának évében, 2007-ben sikerült látványosan áttörni. A szinte példa nélküli egyetértés még elegendő lendületet adott a több szempontból is (például a Dtv-ben éppen a készülő új médiatörvényre hivatkozással nyitva hagyott kérdések megnyugtató szabályozása érdekében vagy a közszolgálati intézményrendszer uniós szabályokkal ellentétes finanszírozása miatt) elkerülhetetlen médiaszabályozási reform előkészítéséhez, ám a Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia (NAMS) már nem futhatott be a DÁS-hoz hasonlóan szép ívű karriert.

Miközben a pártok média- és hírközlési politikusai az e célra létrehozott parlamenti *ad hoc* bizottságban éberren őrködtek a multiplex-pályázat minden apró mozzanata felett, a NAMS és a médiatörvény kérdése lassan lekerült a napirendről.

A digitális átállás ügye ezen a ponton akár vissza is kerülhetett volna az „unalmas” szakpolitikai kérdések közé, ám a médiareform kérdésével történt összekapcsolása stigmaként hatott: a közigazgatás (ide értve a szakpolitikai irányítás nélkül maradt NHH-t is) az előző kormányzati ciklus utolsó időszakában nem akarta/merete felvállalni a határozott döntéseket, ha pedig mégis elindult valamerre, akkor a politika hamar leintette, mondván, hogy most már meg kéne várni a választások eredményét.

Konklúzió: a digitális átálláshoz fogható társadalmi és politikai jelentőségű kérdésekben vagy a politikai szempontok teljes kizárásával, pusztán szakpolitikai alapon, vagy a politikai támogatottságot mindvégig fenntartva, lehetőség szerint járulékos témákat az ügygel össze nem kapcsolva célszerű eljárni. Mivel az első lehetőség Magyarország esetében sem az elmúlt 20 évben nem számított, sem a belátható jövőben nem tűnik reális forgatókönyvnek, hazánkban a sikeres átállás feltételének tekinthető a folyamatos, erős és – ideális esetben – a szakpolitikai megfontolások iránt is fogékony politikai támogatottság.

3.2. Nagyobb teret kellett volna biztosítani az alternatív megoldások elemzésének

Bár az átállás előkészítése több évig tartott, és a DÁS elfogadását több intézménynél (egyetemi műhelyek, közigazgatás, piaci szereplők, kutatók stb.) komoly szakmai műhelymunka előzte meg, néhány, az átállással kapcsolatos alapvető kérdés széles körű napirendre vétele elmaradt. Ezt véleményünk szerint alapvetően két tényező magyarázza: egyfelől az előző évtized közepéig nagyjából konszenzus uralkodott szakértői körökben azzal kapcsolatban, hogy az analóg műsorszórást nemcsak technológiai, hanem funkcionális értelemben is a digitális földfelszíni műsorszórással kell felváltani. Másfelől a szakpolitika bízott abban, hogy a földfelszíni digitális platform belépése élénkíti a műsorelosztási piacon a versenyt, és felpeszíti a „lefölözési” korszakát élő kábelpiacot.

Bár néhány országban ekkortájt már történtek próbálkozások például a földi sugárzás műholdas kiváltására, teljes körű, működő modellje nem volt a kísérletnek. A műsorszórás közszolgáltatás-jellege, a lakosság tájékozódáshoz való jogának biztosítása és a nemzetbiztonsági kockázatok emlegetése a pusztán műholdas megoldási alternatívát viszonylag hamar kizárta a vizsgált opciók sorából. Emellett fontos körülmény, hogy a DÁS előkészítésének időszakában a hazai műsorterjesztési piacon még gyakorlatilag nem volt verseny: az egyetlen műholdas szolgáltató az ország jelentős részén saját (analóg) kábeltelvíziós szolgáltatásával versenyzett, máshol szintén nagy távközlési cégek érdekeltségei, illetve magyar magántulajdonban lévő KKV-k nyújtottak változó minőségű (szinte kizárólag analóg) kábelszolgáltatást.

A kábelszolgáltatók „aranykora” volt ez az időszak: a csatornahelyek véges száma miatt erős pozícióban voltak a csatornatulajdonosokkal szemben, ahogy a verseny hiánya miatt az előfizetőkkel szemben is. Ekkor kezdték el hálózataikat visszirányúsítani és internet szolgáltatásra is alkalmassá tenni, belépve a szélessávú szolgáltatások piacára, ahol az aszimmetrikus szabályozás szintén nekik kedvezett: a „hagyományos” vezetékes szolgáltatókat a szabályozás a hálózat (helyi/előfizetői hurok vagy last mile) megosztására kötelezte, míg a kábelszolgáltatás szabályozására tett kísérletek rendre elháltak. Az inkumbens távközlési szolgáltatók még csak tesztelték a kábelszolgáltatás konkurensének szánt IPTV-t, a lineáris és a nem-lineáris internetes médiafogyasztásnak pedig a szélessávú infrastruktúra hiányosságai és a keresleti oldal fejletlensége egyaránt gátat szabott.

Konklúzió: a digitális átállás több évig tartó és több évtizedes társadalmi, üzleti hatású folyamat, amelynek világos célkitűzések mentén, az összes szóba jöhető alternatíva és forgatókönyv lehetőleg teljes körű elemzésével kell végbemennie. Bár az előkészítés alapos volt, és az adott piaci viszonyok között a DÁS-ban körvonalazott átállási folyamat ideálisnak tűnt, a kevésbé nyilvánvaló forgatókönyvek (például a földi sugárzás pusztán műholdas kiváltása, az „egyetemes szolgáltatás” versenyztetése vagy az ország különböző területeinek valamilyen hibrid, az adott térség ellátottsági viszonyai mellett leghatékonyabb lefedése) érdemi elemzésére is sort kellett volna keríteni. Azaz nyíltan fel kellett volna tenni a kérdést: biztosan a földfelszíni platform a legalkalmasabb arra, hogy a közszolgálati csatornák minden televízióval rendelkező háztartásba eljussanak? (És nem mellékesen: megéri-e a közszolgálati csatornákat a nagyobb sáv szélesség-igény miatt költségesebb HD-minőségben sugározni egy olyan körnek, amelyben a HD-képes televíziók penetrációja szinte mérhetetlen?)

3.3. Világos ütemterv és határozott kommunikáció

A DÁS – részben talán az egyértelmű intézményi felelősségi körök lehatárolatlansága miatt – az indokoltnál több kérdést hagyott nyitva; ezek egy részét a Dtv. rendezte, másokat a Dtv. végrehajtási rendeleteinek kellett (volna) időben rendezniük, ismét másokról szakpolitikai döntéseket kellett (volna) hozni. A közigazgatás kormányváltás-környéki „rendszereszerű” elbizonytalanodását is figyelembe véve szerencsésebb lett volna a lehető legtöbb kérdést már a DÁS-ban rögzíteni, nyitva hagyva a lehetőséget a körülmények változását követő módosításoknak. A teljesség igénye nélkül ilyen kérdés lehetett volna

- az átállás pontos ütemezése, a törvény elfogadásától a teljes analóg lekapcsolásig, figyelembe véve a nagyobb sporteseményeket, illetve a választásokat (ebből a szempontból a DÁS készítésekor még egy 2010. második félévi lekapcsolás is reálisan, a 2011. évi pedig kényelmesen tartható lett volna, akár úgy is, hogy július 1-jétől a kereskedelmi csatornák lekapcsolására kerül sor, majd az év végéig – megfelelő lakossági kommunikáció és legfeljebb három hónappal a teljes leállítás előtt a set-top box-támogatás elérhetővé tétele mellett – a közszolgálati lekapcsolásra is sor kerülhetett volna.);
- az analóg lekapcsolás pontos feltételrendszere, a digitális szolgáltatások és készülékek elérhetőségétől a lekapcsolás földrajzi és időbeli ütemezését (országos vagy szigetszerű, egy- vagy több lépéses stb.);
- a set-top box támogatások igénybe vételének pontos feltételrendszere (a jogosultak köre, a támogatás igénybe vételének módja, disztribúciós rendszer, a támogatással megvásárolható berendezések köre stb.);
- a közigazgatáson belüli, a piaci, illetve a lakossági kommunikációs teendők pontos köre és ütemezése, megkülönböztetve az analóg lekapcsolással kapcsolatos (egyértelműen állami feladatnak tekinthető) feladatokat (időpont, teendők, választási lehetőségek stb.), illetve a DVB-T választása melletti (jellemzően a multiplex operátor által végzendő) kommunikációs feladatokat (a műsorszórási díjak szempontjából közömbös, hogy hányan választják a földfelszíni digitális platformot az analóg háztartások vagy a jelenlegi kábel-előfizetők közül, hiszen a közszolgálati csatornák műsorszórási díja független az ingyenes DVB-T szolgáltatást igénybe vevő háztartások számától; az állam

- számára az a fontos, hogy az analóg szolgáltatás lekapcsolása előtt minél hamarabb világosan a lakosság tudomására hozza a lekapcsolás tényét, időpontját, következményeit, illetve az érintettek választási lehetőségeit);
- a digitális hozadék felhasználásának célja és feltételrendszere (műsorszórás vs. mobil-szolgáltatás, pályázat vs. koncesszió stb.).

Konklúzió: a digitális átállás olyan sokváltozós folyamat, amelyben célszerű minél több változónak kiindulási és célértéket adni, mivel utóbb kisebb erőfeszítést jelent a célértékek módosítása, mint az adott kérdés újabb és újabb fórumok, testületek elé utalása. A szakpolitikai és nagypolitikai konszenzus ihletett pillanatait érdemes felhasználni arra, hogy minél több nyitott kérdésben döntés szülessen, mert ha egyszer véget érnek a „mézeshetek”, sokkal nehezebb újra visszatérni a tárgyalóasztalhoz.

3.4. Folyamatos monitoring és szükség esetén újratervezés

Az előző két ponttal szorosan összefüggő kérdés, hogy a drámai mértékben felgyorsult technológiai fejlődés (az átviteli és a hozzáférési technológiáktól a tömörítési eljárásokig) és a piaci viszonyok, üzleti modellek hasonlóan gyors átalakulása egy ilyen hosszú átállási folyamat esetében mindenképpen dinamikus tervezést tesz szükségessé; a DÁS monitoring-rendszere természetesen nyomon követi a stratégiában foglalt célok megvalósulását, illetve a platformszerkezet és a használati szokások alakulását, ugyanakkor az átállási stratégia sarkalatos pontjainak elemzésére nem terjed ki.

Mint láttuk, a DÁS elkészítésekor mind a piaci környezet, mind a platformszerkezet, mind pedig a lakossági használat teljesen eltérő mintát mutatott, mint jelenleg, ahogy a mielőbbi digitális átállás mellett szóló érvek is más súllyal estek latba, mint jelenleg (lásd a 2. ábrát).

2. ábra

Noha az előző pontban azt a konklúziót vontuk le, hogy célszerű lett volna minél több kérdésben egyértelmű célértéket és időzítést meghatározni, most pedig a dinamikus tervezés mellett érvelünk, az ellentmondás valójában csak látszólagos: ha az átállási folyamatba sikerült volna beépíteni a monitoringon felül egy rendszeres felülvizsgálatot, az indokolt esetben lehetőséget teremtett volna a célértékek újragondolására, finomhangolására.

Egy ilyen felülvizsgálati protokoll keretében – a technológiai és a piaci változásokat követve – sor kerülhetett volna a prioritások újraszűzésére (a piaci verseny élénkítése helyett például a frekvenciák mielőbbi felszabadítását és a digitális hozadék érvényesítését vagy a deficit lefaragását szem előtt tartva a párhuzamos analóg-digitális műsorszórást lerövidítve a költségvetési kiadások mérséklését helyezve az első helyre). Egy tervszerű, rendszeres felülvizsgálat során – a monitoring keretében egyébként is folyamatosan gyűjtött adatokon felül – számba kellett volna venni például az alábbiakat:

- a stratégiai és a policy szintű hazai kormányzati törekvéseket és nemzetközi trendeket, sikeres és sikertelen átállási kísérleteket (ide értve az analóg háztartások nem – vagy nem kizárólag – a földfelszíni digitális platformra történő migrációjának példáit is);
- az egyéb műsorterjesztési platformok technológiai és piaci fejlődési trendjeit, piaci súlyát, beleértve a szélessávú infrastruktúra és szolgáltatások elérhetőségét és elterjedtségét;
- az IP-alapú szolgáltatások technológiai fejlődését és üzleti modelljeit (VOD, OTT, Internet-TV stb.);
- a mobil szélessáv elérhetőségét és elterjedtségét, illetve a mobil platformon elérhető médiaszolgáltatások körét, technológiai fejlődését és elterjedtségét;
- a tartalom-előállító, -aggregáló és -csomagoló piac trendjeit;
- a műsorszóráshoz szükséges eszközök (MUX, transzmitterek, tömörítési technológiák stb.) piacának trendjeit, technológiai fejlődését;
- a digitális vételhez szükséges eszközök (set-top box, integrált TV, számítógép) technológiai fejlődését és elterjedtségét;
- a médiafogyasztási szokások alakulását, trendjeit, ide értve a digitális szolgáltatásokkal szembeni fogyasztói attitűdök, preferenciák, elvárások alakulását, illetve a non-lineáris médiafogyasztási szokásokat is.

Egy ilyen előrehaladási jelentésnek és felülvizsgálatnak szükséges, de nem elégséges feltétele az évről évre azonos módszertan alapján elvégzett reprezentatív lakossági és intézményi kutatáson és bolti megfigyelésen alapuló monitoring-jelentés. A helyzetelemzés frissítése alapján több változatban – például a szcenárió-elemzés módszerével – célszerű megvizsgálni a digitális átállás lehetséges további menetét és következményeit, az egyes szcenáriók várható hatását például az alábbi területekre:

- a platformszerkezet alakulása
- a többi platform fejlődési kilátásai
- a mobil szolgáltatások piaca
- az internet-szolgáltatási piac
- a közszolgálati és a kereskedelmi televíziózás
- a digitális hozadék elérhetősége és felhasználási területei
- a lakosság digitális írástudása és média-tudatossága, fogyasztási szokásainak alakulása stb.

Egy ilyen felülvizsgálat már évekkal ezelőtt világossá tette volna, hogy a megváltozott piaci környezetben

- a műsorelosztási piacon a DVB-T platformra már nem a verseny elsődleges katalizátoraként van szükség, sokkal inkább egy olcsó, mindenhol elérhető, magas technológiai színvonalat megtestesítő alternatívaként jelenik meg;
- a DVB-T használati értékét nagymértékben javíthatta volna, ha általános lenne a beltéri vétel lehetősége;
- földfelszíni hálózaton kínált, nagy reményekkel várt mobil televíziózásnak (DVB-H) – nem utolsósorban a technológiai fejlődés, illetve a digitális hozadék felhasználhatóságával kapcsolatos várakozások nyomán – évekkal ezelőtt megkérdőjeleződött a jövője, így nem feltétlenül kellett volna 2011-ig várni az NMHH és az Antenna Hungária

közötti szerződés módosításával;

Konklúzió: a világ egyetlen stratégiája sem feltétlenül állja ki az idő próbáját rendkívül gyorsan változó technológiai feltételek és piaci viszonyok között, ezért be kellett volna építeni a rendszerbe egy olyan automatizmust, amely előírta volna – a platformszerkezetre, a keresleti és a kínálati viszonyokra, az átállással kapcsolatos lakossági ismeretekre és attitűdökre, illetve a digitális vételhez szükséges készülékek bolti elérhetőségére vonatkozó alapinformációkra szorító éves monitoring-jelentés mellett – a digitális átállás folyamatának rendszeres felülvizsgálatát, finomhangolását.

Jelképes gombnyomások

„Kovács Kálmán Informatikai és Hírközlési Miniszter kedden délelőtt a tihanyi Internet Hungary 2004 konferencián egy jelképes gombnyomással indította el az Antenna Hungaria Rt. digitális földfelszíni televíziós műsorszórását (DVB-T). A megnyitón Kovács Kálmán kiemelte, hogy a digitális rendszerre való átállás nem csak uniós elvárás lehet, hiszen a háztartások 30 százaléka számára – ahol hagyományos antennával tévéznek és így csak három program elérhető – az információs hátrány csökkentését is szolgálhatja majd. »Át fognak alakulni a mindennapi kommunikációról ma alkotott elképzeléseink, és a digitalizáció valódi súlyát lehet, hogy csak évek múlva tudjuk majd igazán értékelni« – tette hozzá az informatikai miniszter.”

(<http://www.hwsz.hu/hirek/27080/hazankban-is-elindult-a-digitalis-foldfelszini-musorsugarzas.html>, 2004. október 13.)

„Szalai Annamária, az NMHH elnöke jelezte: az átállás még több ingyen fogható csatornát, még jobb kép- és hangminőséget és új szolgáltatásokat jelent majd. Ráadásul ehhez nem is kell feltétlenül új televíziókészüléket vásárolni, hiszen megvan a megoldás arra, hogy a régi televíziókat alkalmassá tegyék a digitális adás vételére, ahogy ezt Barcson tették, és teszik ezt az ország minden településén – emelte ki Szalai Annamária. Hozzátette: a jogosultak számára a digitális adás vételére képes berendezéseket és a szerelésben segítő szakembereket adnak, miként a technikai részletek iránt érdeklődőket is ellátják információval. A vezérigazgató, az NMHH elnöke és Barcs polgármestere az eseményen közösen, egy gomb megnyomásával jelképesen elindították a digitális adást a barcsi kistérség 26 településén.”

(http://www.hirado.hu/Hirek/2012/10/31/14/Elkezdodott_az_orzagos_digitalis_atallas_a_tvizios_musorsugarzasban.aspx, 2012. október 31.)

4. Milyen feladatok állnak előttünk?

A fentiekkel összhangban véleményünk szerint a digitális átállással (az analóg lekapcsolással, vagy még inkább: a digitális hozadék mielőbbi hasznosításával) kapcsolatos legfontosabb teendő egy „DÁS 2.0” stratégia elkészítése, amely a jelenlegi piaci viszonyok és technológiai lehetőségek figyelembe vételével frissítené a DÁS helyzetelemzését, értékelné a DÁS célkitűzéseinek megvalósulását, áthangszerelné a stratégiai prioritásokat, új célokat tételezne, és azokhoz új eszközöket rendelve orvosolná a DÁS eddigiekben részletezett hiányosságait. Emellett nem utolsósorban átláthatóvá tenné a 2012–2014-es időszakban körvonalazódó kormányzati törekvéseket.

Természetesen a digitális átállás folyamatát a DÁS és a Dtv. alapján, a kapcsolódó Vhr-ek módosításával, a politika és vagy az NMHH mindenkori elvárásaihoz igazodva is be lehet fejteni, sőt sikerre lehet vinni. A lassan célegyenesbe forduló átállási folyamat ugyanakkor még mindig számos kockázatot rejt, amelyek közül társadalmi értelemben kiemelkedő az analóg lekapcsolásban érintett lakosság széles körű tájékoztatatlansága, gazdasági és szakpolitikai értelemben pedig a digitális hozadék nem kellően átgondolt és stratégiailag nem megalapozott hasznosítása.

Egy átfogó, az átállás és a digitális hozadék hasznosításának minden részletére kiterjedő stratégiai dokumentumnak legalább az alábbi kérdésekben egyértelműen állást kell foglalnia:

- átfogó helyzetelemzés alapján a DÁS cél- és eszközrendszerének elemzése, szükség esetén módosítása vagy cseréje;
- egyértelmű lekapcsolási időpont és módszer, továbbá az oda vezető út pontos leírása (menetrend, határidők, felelősök, visszacsatolás stb.)
- világos és hatékony közigazgatáson belüli, piaci és lakossági kommunikáció;
- a folyamat pénzügyi transzparenciájának biztosítása (alternatív forgatókönyvek és lekapcsolási időpontok költség/haszon-elemzése)
- a 800 MHz-es sáv iránti kereslet felmérése (mobil szélessáv, műsorterjesztés);
- a digitális hozadék felhasználására vonatkozó elképzelések konzultációra bocsátása;
- a digitális hozadék felhasználására vonatkozó akcióterv kidolgozása, beleértve a sáv várható kiosztásának alapelveit és időpontját.

Lábjegyzetek

1 1014/2007 (III. 13.) kormányhatározat.

2 2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól (Dtv).

3 2011. évi CVII. törvény egyes elektronikus hírközlési tárgyú törvények módosításáról.

4 Visszatekintve feltehetőleg naivitás volt abban bízni, hogy a szakpolitika és a nagypolitika röpke egymásra találása tartós kapcsolatnak bizonyul, nem pedig egyéjszakás kaland lesz, amelynek egyetlen gyümölcseként a digitális átállásról szóló törvény (Dtv.) utóbb az elvált szülők gyermekének mostoha sorsára jut, a remélt testvér pedig csak jóval később, egészen más körülmények között jön világra.

5 Nem számítva a csak Budapesten elérhető AntennaMikro (később Antenna Digital) szolgáltatást.

6 Lásd http://nmhh.hu/dokumentum/153674/digitalis_atallas_tamogatasi_program_altalanos_leirasa.pdf (utolsó letöltés: 2012. november 6.)

7

A HírTV és az ATV bekerülése az első multiplexbe vállalható árnak tűnt annak fényében, hogy az előzetes felmérések szerint a tematikus csatornák vagy a potenciális új piacra lépők körében nem volt tolongás az ingyenes csomagba kerülésért.

8

A 2004 és 2010 közötti időszakban a szakpolitika és a nagypolitika szempontjainak összehangolásában kiemelkedő szerep jutott négy elhivatott szakembernek. Dr. Bánkúti Erzsébet az IHM szakállamtitkáraként, Dr. Rozgonyi Krisztina a Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) alelnökeként, Dr. Sarkady Ildikó a területért felelős kormánybiztosként, Szalai Annamária pedig az ORTT tagjaként komoly energiákat fektetett abba, hogy a digitális átállás szakmailag igényesen és megfelelő politikai támogatás mellett valósuljon meg.

9

Spiller, P. (1990) "Politicians, Interest Groups and Regulators: A Multi-principals Theory of Regulation, or Let Them Be Bribeed," *Journal of Law and Economics*, 33(1), 65-101.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

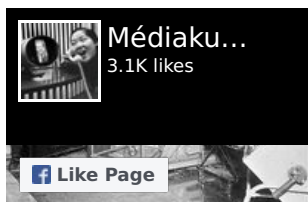
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Médiapolitika

[Rozgonyi Krisztina](#):

A digitális átállás folyamata és helyzete Magyarországon - régiós kitekintésben

A digitális televíziózás megjelenése és térhódítása az elmúlt tíz év és várhatóan az elkövetkező időszak egyik legmeghatározóbb folyamata az elektronikus médiában. A földfelszíni műsorszórás digitalizációja e folyamaton belül a világ minden országában „felülről” vezérelve, intenzív állami szerepvállalás mellett valósulhatott meg, mivel az e platform által használt frekvenciák állami tulajdonban vannak. A jelen írás célja a magyar átállási folyamat - a jogalkotás, a szabályozás és a gyakorlati megvalósítás - értékelése a dél- és kelet-közép-európai országok kontextusában.

1. Magyar médiavalóság 2012: kell-e nekünk még egy műsorterjesztési platform?

Jelen írás a magyarországi médiapiac helyzetét, a digitális átállás eddigi nemzetközi tapasztalatait, az átállással kapcsolatos alapvető stratégiai kérdéseket tekinti át, valamint megvizsgálja, hogy a hasonló digitalizációs folyamatok miképp zajlottak le hazánk szempontjából gazdaságilag, kulturálisan és politikailag leginkább releváns más országokban. Mindenekelőtt arra a kérdésre keres választ, hogy a magyar átállási folyamat mennyiben és miként illeszkedik az európai országok hasonló folyamataihoz, mennyiben különböző és mennyiben azonos kérdésekkel, problémákkal találták szembe magukat a döntéshozók, és az általuk adott válaszok a Magyarországon alkalmazott megoldásokkal mennyiben feleltethetőek meg. Célom, hogy reális képet és értékelést adjak a hazai helyzetről, amely meggyőződésem szerint hasznos tanulságokkal szolgálhat az elkövetkezendő időszak újabb feladataihoz, elsősorban a digitális hozadék felhasználásának megalapozásához.

Ma már elmondhatjuk, hogy a digitális televíziózás mint technológiai, mint üzleti és mint társadalmi jelenség eljutott ahhoz az érettségi fokhoz, hogy a tudomány számára is értelmezhető és elemezhető mennyiségű és minőségű információt tud szolgáltatni, aminek következtében a mi szempontunkból fontos stratégiai, közpolitikai és jogi kérdések is górcső alá kerültek a szakirodalomban, így számos ország - így például az Egyesült Királyság,¹ Oroszország,² Görögország³ vagy Portugália⁴ - megfelelő folyamatainak tudományos szempontú értékelése is megtörtént. Bízom abban, hogy írásom hozzájárul a magyar digitalizáció európai kontextusban történő, tudományos értékű kritikájához.

2012 őszén, jelen írás megszületésekor, ha körültekintünk Magyarországi médiapiacán, a következőket láthatjuk:

- A kereskedelmi televíziózásban továbbra is folyamatosan nő a kizárólag előfizetéses rendszerben hozzáférhető, úgynevezett pay-TV csatornák száma.
- A kereskedelmi és a közösségi rádiózás az életben maradásáért küzd a reklámpiaci bevételek folyamatos csökkenése okán.
- A nyomtatott lapok piaca még a rádiókhoz képest is siralmasabb helyzetben próbál talpon maradni, ugyanakkor a bulvártartalmak iránti kereslet megbízható.
- A közszolgálati médiumok a permanens politikai és szervezeti/személyi harcok áldozataként a nézők számára gyakorlatilag periférikus szereplőkké váltak.
- Ugyanakkor az on-line - ezen belül a közösségi - média stabilan növeli látogatottságát és piaci súlyát.

A 2008 óta tartó pénzügyi és gazdasági válságnak a médiapiac egyértelműen az áldozatai közé tartozik, aminek legszembetűnőbb következménye az úgynevezett minőségi tartalmak - különösen a kifejezetten magyar nyelven, a hazai közönségnek szóló műsorok - visszaszorulása.

Ugyanakkor az is tény, hogy a televíziózásra fordított idő napi átlaga továbbra is a világ élvonalába sorolja a hazai közönséget,⁵ valamint a hírközlési piacon új terméket/szolgáltatást (azaz internet- vagy fix telefon-előfizetést) kizárólag versenyképes televíziós ajánlattal lehet eladni.⁶ Kijelenthetjük tehát, hogy a magyar médiafogyasztáson belül a televíziózás továbbra is meghatározó és fontos tényező.

A televíziós műsorterjesztés, azaz a műsorokhoz való hozzáférhetőség kérdése szabályozási szempontból mára alapvetően versenypiaci kérdéssé vált: miközben 2005-ig a Gazdasági Versenyhivatal infokommunikációs tevékenységének döntő hányadát a kábeltelevíziós szolgáltatók fogyasztókkal szembeni visszaéléseivel kapcsolatos vizsgálatok kötötték le, ez a helyzet a digitális műholdas szolgáltatások rohamos elterjedésével⁷ alapjaiban változott meg.⁸ A médiapiac technológiai oldalát tekintve egyértelműen az ágazat nyertesei közé sorolható: jelenleg a magyarországi tévé néző háztartások 45 százaléka rendelkezik digitális tévévételi móddal (azaz a legfejlettebb hozzáférési technológiával). 2008 óta 88 százalékról 68 százalékra szorult vissza a hagyományos, digitális vevődekóder nélkül csak az analóg műsorok vételére alkalmas tévékészülékkel bíró háztartások aránya.⁹ Mindez tehát azt jelenti, hogy a magyar háztartások digitális átállása a műsorterjesztésben – a kábel-, a műhold, a földfelszíni és az IPTV-platformokon – fokozatosan, de megállíthatatlanul halad előre.

Az állami szerepvállalás – mind szabályozási, mind közpolitikai és fiskális tekintetben – a továbbra is korlátos erőforrásban, azaz a frekvenciákat használó földfelszíni televíziózásban (és rádiózásban) a legjelentősebb világszerte, így Magyarországon is. Ahhoz ugyanis, hogy ezen a platformon megvalósuljon az átállás, a jelenleg használt analóg frekvenciákon meg kell szüntetni a műsorjelek továbbítását. Ez költséges és sok esetben megterhelő kötelezettséget jelent minden olyan háztartásban, ahol jelenleg kizárólag ezen a vételi módon biztosított a műsorokhoz – az M1, az RTL Klub és a TV2 programjaihoz – való hozzáférés. Ma ez az összes magyar háztartás 14 százalékát, 572 ezer háztartást, azaz 1,1 millió felnőttet és további mintegy 120 ezer, különböző intézményekben élő fiatalok és felnőtt személyt érint elsődlegesen.¹⁰ Az analóg műsorszórás kikapcsolásának dátuma az Európai Unió elvárásai szerint 2012. január 1. napja volt.¹¹ A Nemzetközi Távközlési Egyesület 2015. június 17-e után nem biztosítja az analóg jelek védelmét.¹² A DVB-T szolgáltatás (más néven MinDig TV-szolgáltatás) jelenleg a lakosság 95 százaléka számára érhető el.¹³ A kikapcsolás céldátuma – számos jogalkotási fordulót követően – jelenleg 2014. december 31-e.¹⁴

Magyarországon hét év telt el az első fontos lépés, az úgynevezett DTV-kormányhatározat elfogadása,¹⁵ valamint négy év a digitális földfelszíni műsorszórás tényleges megindulása óta.¹⁶ Jelenleg a legkritikusabb kérdés az, hogy a háztartások 14 százalékát kitevő 1,1 millió ember közül a kikapcsolásig hátralévő időben hányan fognak/tudnak önállóan, állami támogatás nélkül más műsorterjesztési módot választani, és hányan fognak közülük más műsorterjesztési módokról végül a digitális földfelszíni szolgáltatásra váltani. Hiszen ez fogja végső soron eldönteni, hogy életképes marad-e ez a platform, vagy 2015-ben már „csak” azzal kell foglalkozniuk az állami döntéshozóknak, hogy mi a leggyorsabb és leghatékonyabb módja a digitális hozadék – tehát az átállással, illetve önmagában a korábbinál lényegesen hatékonyabb digitális technológia használatával felszabaduló, a műsorszórás számára felesleges vagy nem kihasználható frekvenciák – értékesítésének. Ahhoz, hogy értékelni tudjuk az átállás eddigi folyamatát és kilátásait, mindenképpen érdemes kontextusba helyeznünk és részleteiben – stratégiai, technológiai, szabályozási és operatív szempontokból – megvizsgálnunk a kérdést.

Az alábbi – meglehetősen színes – ábra jól szemlélteti az átállás jelenlegi helyzetét Európában mind az EU-tagállamok, mind más országok tekintetében. Az EU-15 tagországok lényegében befejezték a folyamatot (2012-ben lezárul a kikapcsolás az Egyesült Királyságban és Olaszországban is), míg az EU-27 többi tagállama, illetve déli és keleti szomszédjaik – Szlovénia és Horvátország fontos kivételével – még kihívásokkal küzdenek.

Forrás: Digitag ¹⁷

Amikor értékelési céllal szeretnénk összehasonlítani a magyarországi átállást más országok hasonló folyamataival, mindenképpen célszerű olyan *benchmark*okat keresnünk, amelyek gazdasági, társadalmi és kulturális szempontból is reális viszonyítási pontokként szolgálhatnak (különbön túl könnyen lehetne minden kritikusabb kérdésben azt az érvelt felhozni, hogy mennyivel könnyebb például az Egyesült Királyság helyzete, ahol a digitális földfelszíni platform a háztartások 43 százalékban az elsődleges vételi mód¹⁸). Ezért a jelen elemzés során a dél- és kelet-közép-európai térség országainak¹⁹ (Szlovéniának, Olaszországnak, Ausztriának, Horvátországnak, Bosznia-Hercegovinának, Szerbiának, Montenegrónak, Albániának és Macedóniának) a helyzetét vetem össze.

2. Az átállási folyamat legfőbb elemei

2.1. Stratégiai kérdések

Az átállással érintett valamennyi országban a folyamat tervezési szakaszában a leglényegesebb szakpolitikai és szabályozási kérdések helyes felvetése és az ezekre adott válaszok jelentették, illetve jelentik a legfontosabb mérföldköveket. Ennek érdekében az egyes országok jellemzően kormányzati szakstratégiákat alkottak,²⁰ amely dokumentumok rögzítették az átállási folyamatokhoz szükséges alapvető kérdéseket – nagy részben követve az EU által kiemelten fontos ajánlásokat is. Ezek az alábbiak:

- menetrend
- kikapcsolási céldátum
- közpolitikai célkitűzések
- jogalkotási feladatok
- spektrum-gazdálkodási kérdések
- az egyes szereplők (hatóságok, közszolgálati műsorszolgáltatók stb.) szerepe
- az átállás költségigénye; az átállás során rendelkezésre álló állami támogatások

- felelősök és határidők az egyes feladatokra.

Természetesen attól függetlenül, hogy a legfőbb tartalmi elemeiket tekintve ezek a stratégiai dokumentumok komoly hasonlóságokat mutatnak, országonként a nemzeti sajátosságok dominálják őket. Ha ebben a kontextusban kívánjuk megvizsgálni a magyar digitális átállás stratégiáját (DÁS²¹), illetve az azt törvényi szintre emelő jogszabályt (Dtv.²²), akkor a következőket mondhatjuk el:

- Menetrend: A Dtv. alapján a műsorszóró hálózat kiépítésére, valamint a digitális szolgáltatások nyújtására és a kikapcsolások ütemezésére vonatkozó pontos tervet a törvénynek megfelelően a Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) által kiírt pályázat nyertesével kötött hatósági szerződés szabályozta, úgynevezett időablakokat határozva meg a folyamat során.²³
- Kikapcsolási céldátum: A Dtv. világosan kijelölte a kikapcsolási végdátumot, eredetileg 2011. december 31. napjában jelölve meg azt (amely dátum ugyanakkor több fordulón át, sokszor követhetetlen módon, a mai állapot szerint 2014. december 31-ére módosult²⁴).
- Közpolitikai célkitűzések: A DÁS talán legnagyobb érdemének a közpolitikai célok szisztematikus és megalapozott meghatározását tekinthetjük, ezen belül is a médiapluralizmus erősítését, a magas hozzáadottérték-tartalmú interaktív szolgáltatások terjedését, a korlátos erőforrások célszerű felhasználását, a digitális műsorterjesztésben a fenntartható és hatékony piaci verseny kibontakozását, valamint a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak a digitális televíziós alapszolgáltatáshoz való hozzáférését.²⁵
- Jogalkotási feladatok: A DÁS nagy részletettséggel tartalmazta azokat a szabályozási feladatokat, amelyek az egyes részterületeken (a frekvenciagazdálkodás, a verseny-, a média- és a szerzői jogi szabályozás, a televíziós és rádiós vevőkészülékek forgalomba hozatalának feltételrendszere, a szabványosítás stb. terén) elengedhetetlenek voltak az átálláshoz. A legfontosabb ugyanakkor a Dtv. megalkotása, illetve az abban foglalt további jogalkotási lépések kijelölése és a szükséges felhatalmazások biztosítása volt.²⁶
- Spektrum-gazdálkodási kérdések: A DÁS ezen a területen is világosan megfogalmazta a legfontosabb tervezési elveket (a *simulcast* időszak lehető legrövidebb időtartamra való szorítását, a műsorszórási célra rendelkezésre álló frekvenciaspektrum lehető legkiegyensúlyozottabb felhasználását, a felszabaduló frekvenciák optimális hasznosítását, a frekvenciaspektrum felhasználása révén elérhető állami bevétel maximalizálását).²⁷ Ezeket az elvárásokat a Dtv.,²⁸ illetve a hatósági szerződés is megfelelően tükrözte.
- Az egyes szereplők (hatóságok, közszolgálati műsorszolgáltatók stb.) szerepe: Mindenekelőtt a Dtv. rendelkezései tartalmazták az egyes állami szereplők feladatait és kötelezettségeit.²⁹
- Az átállás költségigénye, az átállás során rendelkezésre álló állami támogatások: A DÁS a fogyasztók tájékoztatására, a közszolgálati digitális átállás finanszírozására és a rászorultsági alapon nyújtandó set-top box-támogatásokra adott költségbecsléseket. A költségek fedezetéhez a Dtv. által szabályozott mechanizmus³⁰ – tehát az RTL Klub évente befizetett műsorszolgáltatási díjának az átállás céljára való elkülönítése – biztosította a megfelelő finanszírozási háttérrel.³¹
- Felelősök és határidők az egyes feladatokra: A Dtv. rögzítette e kötelezettségeket mind a pályáztatás, mind az egyéb feladatok tekintetében.

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a magyar átállás tervezése komplex módon, az átállással mind közvetlenül, mind közvetetten érintett területek figyelembevételével történt. Az a tény pedig, hogy a DÁS-ban megfogalmazott célokat a Dtv. törvényi szintre emelte, illetve – sok más országgal ellentétben – a Dtv. törvényi mechanizmussal garantálta a szükséges pénzügyi források előteremtését is,³² azt is biztosította, hogy a közpolitikai és stratégiai elképzelések a legmegfelelőbbben valósulhassanak meg.

Ami a regionális kitekintést illeti,³³ a stratégiai tervezés szempontjából elmondhatjuk, hogy a fenti, az EU által is kiemelt kritériumoknak többé-kevésbé minden vizsgált stratégia eleget tett, és mind a hírközlési-, mind a médiaszabályozási szempontokra kitérve igyekeztek a legátfogóbban kezelni az átállás kérdését. Ugyanakkor sokszor megmaradtak az általánosságok és a célkitűzések szintjén, amelyek gyakran nem is valósultak meg, ezért e jogszabályok jellemzően akár több módosuláson is átmentek a folyamat során. Levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy miközben a stratégiai tervezés kulcseleme az átállásnak, és kiemelten fontos mind az államigazgatási, mind a piaci szereplők orientációja szempontjából, részletes, konkrét határidőket és felelősöket is tartalmazó, jogilag is számon kérhető végrehajtási jogszabályok nélkül mégsem tudta minden esetben betölteni valós funkcióját.

A következőkben az átállás kritikus kérdéseinek végighaladva – ilyenek a technológiai és a szabályozási ügyek, valamint a lakossági támogatás és tájékoztatás kérdései – értékelem az eredeti, 2007-es célkitűzések tényleges megvalósulását a jelenlegi (2012) állapot szerint, továbbra is regionális kitekintésben.

2.2. Technológiai szempontok

A digitalizáció, illetve annak technológiai részletei soha korábban nem látott mértékben és tempóban fejtik ki hatásukat mind a médiapolitika, mind a médiaszabályozás lehetőségeire és alakulására. Miközben a frekvenciaszűkösség mint a szólás szabadságának alkotmányosan is legitim korlátozási indoka hosszú évtizedeken át a legkikerülhetetlenebb kiindulópontja volt minden szabályozási törekvésnek, a különböző műsorterjesztési platformok műszaki fejlődése zárójelbe tette ezt az érvet. Ugyanakkor rámutatott arra a követelményre, hogy a jogalkotóknak és a döntéshozóknak lényegesen mélyebben és alaposabban kell átlátniuk a technológiai szempontokat ahhoz, hogy valóban megalapozott válaszokat adjanak.

Az egyik tipikus példa a digitális műsorjelek kódolására választott formátum, azaz leegyszerűsítve az MPEG2 és az

MPEG-4 közötti választás kérdése.³⁴ Miközben első ránézésre ennek eldöntése viszonylag egyszerű, a „műszakiak” asztalára tartozónak tűnne, valójában kiemelt médiapolitikai következményei vannak, hiszen nagymértékben befolyásolja az egy digitális földfelszíni hálózaton továbbítható műsorok számát (lásd az 1. táblát).

1. tábla

A digitális tömörítési technológiák alkalmazása esetén terjeszthető televíziós műsorok száma

Mpeg-2 Dvb-T H.264/MPEG-4 Dvb-T

Csatornák száma SD-minőségben	4-6	8-12
Csatornák száma HD-minőségben	1-2	3-5

Könnyen belátható, hogy akár a stratégiai tervezés, akár a jogalkotás során milyen érdemi különbséget jelentettek a fenti eltérések a döntéshozók számára, különösen a kiinduláskori – az analóg világban jellemző –, országosan három-öt szabad hozzáféréstű csatornából álló eredeti állapothoz képest.

A kérdés komplexitását növeli, hogy nemcsak a tömörítési eljárás, de a műsorszóráshoz választott szabvány – nevezetesen a DVB-T vagy a DVB-T2 – kérdése is az előbbiekhöz hasonlóan önmagán messze túlmutató médiapolitikai következményeket hordoz magában. Az alkalmazott szabvány egyrészt ugyancsak jelentősen befolyásolja a hozzáférhető tévécsatornák számát és minőségét, másrészt a műsorszórási hálózatok tervezése során lényegesen nagyobb mozgásteret ad a hálózatok szekvenciálására, azaz például a regionális és/vagy helyi műsorok továbbítására (lásd a 2. táblát).³⁵

2. tábla

A műsorszóráshoz választott szabványok alkalmazása esetén terjeszthető televíziós műsorok száma

Mpeg-2 Dvb-T H.264/MPEG-4 Dvb-T H.264/MPEG-4 DVB-T2

Csatornák száma SD minőségben	4-6	8-12	10-16
Csatornák száma HD minőségben	1-2	3-5	5-6

Nyilvánvalóan evidensnek tűnne, hogy az átállás során a lehető legmodernebb és legfejlettebb technológiát, eljárást stb. vezessék be. Ugyanakkor nem feledhetjük el azt az ugyancsak nem mellékes szempontot sem, hogy azok az új, digitális vételre alkalmas tévékészülékek, illetve azok a set-top box-ok, amelyek a régi tévékészülékeket alkalmassá teszik a digitális műsorok vételére, annál drágábbak, minél fejlettebb technológia alapján készülnek.³⁶ Amikor tehát egy adott ország az egyik vagy a másik műszaki paraméter mellett dönt, nem kevesebbet befolyásol, mint a nézők egészét kritikusan érintő kérdést, azt, hogy mennyibe fog kerülni a lakosságnak – és a lakosság számára nyújtott támogatások esetén az országnak – az átállás. Ha azonban az olcsóbb, ám régebbi vagy kevésbé korszerű technológia bevezetése mellett dönt egy adott ország, akkor azzal is számot kell vetnie, hogy ezek a készülékek gyorsan elavulnak, és ezáltal éveken belül kétszeres „átállásra” kényszeríthetik az embereket.

Hogyan néz ki e tekintetben a regionális körkép?³⁷ Horvátország, Szlovénia, Ausztria és Olaszország sikeresen fejezte be az átállási folyamatot a DVB-T és az MPEG-2 vagy az MPEG-4 technológia alkalmazásával, és megkezdődtek a DVB-T2 teszt sugárzások, illetve Horvátországban ki is osztották az első DVB-T2 engedélyeket pay-TV szolgáltatásokhoz. Ezekben az országokban jelenleg annak a tervezése folyik, hogy miként tudjanak a leggyorsabban áttérni a fejlettebb, MPEG4/DVB-T2 megoldásokra – azaz ők a kétszeres átállás útját választották.

Albánia és Macedónia DVB-T/MPEG2, illetve MPEG4 alkalmazásokkal vezette be a digitális földfelszíni műsorszórást; jelenleg a kikapcsolás tűnik az ő esetükben a legkritikusabb feladatnak.

Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Szerbia az átállási folyamat legelején, a tesztüzemű, illetőleg kísérleti sugárzásoknál tart, ugyanakkor a DVB-T2/MPEG4 bevezetése mellett döntött.

A magyar átállási folyamat során a műszaki kérdésekben hozott döntéseket a fenti kontextusban kell tehát értékelnünk. A műszaki megoldásokat Magyarországon 2008-ban a DÁS és a Dtv. által biztosított szabályozási keretek között, az NHH által kiírt pályázatban határozták meg, és a nyertes pályázó, az Antenna Hungária Zrt. vállalása alapján a DVB-T/MPEG4 alkalmazást fogadták el.³⁸ Miközben ez a döntés négy évvel ezelőtt jelentős szakmai vitákat indukált³⁹ – hiszen egy akkor még drága és nem elterjedt technológiát vezetett be –, ma már mindenképpen kijelenthetjük, hogy az idő igazolta e döntés helyességét, hiszen mára az MPEG4 gyakorlatilag alapkövetelménynévé számított, és enélkül teljességgel képtelen lenne a földfelszíni platform versenyképes alternatívát biztosítani a kábel- és műholdcsomagokéval szemben.

Amikor tehát az átállási folyamat gondos tervezését mint kulcsfontosságú követelményt említjük, az előbbiekből is láthatjuk, hogy mennyi, idővel is folyamatosan és rohamosan változó tényezőt kell a döntéshozóknak szem előtt tartaniuk.

2.3. Szabályozás

Ahogy arra az előbbiekből rámutattunk, a sikeres átállás tervezési szakasza mindenképpen kritikus a végeredmény tekintetében, ehhez hasonlóan a folyamat szabályozási környezete és annak módszere hasonlóan kiemelt figyelmet igényel. Az alábbiak a legfontosabb olyan szempontok, amelyeket számba kell vegyünk értékelésünk során:

- a jogalkotási hierarchiában hol helyezkednek el az átállás szabályai (kormányzati stratégia, törvények, végrehajtási rendeletek, hatósági döntések, úgynevezett *soft law* stb.)
- milyen részletezettségűek és mennyire egyértelműek a vonatkozó szabályok
- a multiplex-szolgáltató kiválasztásának módja
- a digitális földfelszíni hálózatokon hozzáférhető tartalmak/tévécsatornák engedélyezése
- a közérdek (elsősorban a közszolgálati műsorszolgáltatásokhoz való hozzáférés) biztosítása.

A fenti kérdések mentén végighaladva a régió országain⁴⁰ természetesen nagyon változatos és eltérő megoldásokkal találkozunk, de az alábbiak mindenképpen kijelenthetők:

- Tekintettel arra, hogy az átállás alapjaiban érinti az adott ország médiarendszerét (is), a minél nagyobb politikai és társadalmi legitimitációval rendelkező jogi megoldások – azaz a törvényi szintű szabályozás⁴¹ – tekinthetők a legsikeresebb és időállóbb módszereknek.⁴²
- A szabályozásnak alapvetően a kereteket kell kijelölnie, és minél nagyobb mozgásteret kell hagynia a műszaki és a piaci fejlődés eredményeként változó szolgáltatásoknak.⁴³
- A hálózat-üzemeltetők dominánsan versenypiaci módon működő, jellemzően „szépségverseny” alapján kiválasztott, magántulajdonban álló multiplex-szolgáltatók.⁴⁴
- Az erős vagy a gyenge multiplex-modell⁴⁵ megválasztásának terén az erős modell⁴⁶ biztosítja a platform politikai kiszolgáltatottságának csökkentését, ezáltal nagyobb esélyt nyújt az üzleti sikerre.
- A közszolgálati műsorszolgáltatóknak és programjaiknak az átállás élén kell járniuk mind új és vonzó, kifejezetten a digitális platformra fejlesztett tartalmaikkal, mind a technológiai lehetőségek (így például a HD-minőség) lehető legteljesebb kihasználásával, hiszen így tudják a lakosság számára vonzóvá tenni ezt a platformot.⁴⁷

A hazai szabályozási környezetnek e kritériumok mentén való osztályozásakor az 5/ értékelés osztható ki: bár természetesen a folyamat során több buktató is mutatkozott a jogi környezetben,⁴⁸ a Dtv. alapjaiban időtállóan mutatkozott mind a hazai, mind a nemzetközi jogi környezetben, az erős mux-modell pedig lehetővé tette, hogy ma az Antenna Hungária MinDigTV+ szolgáltatása valóban versenypiaci alapokon működjön, illetve a földfelszíni platformon elérhető közszolgálati és kereskedelmi tartalmak megfeleljenek a jogszabályi követelményeknek.

2.4. Támogatási rendszerek

A digitális átállás az érintett lakossági csoportok – azaz elsősorban azon nézők, akik kizárólag földfelszíni terjesztésű csatornához férnek hozzá – számára mindenképpen anyagi megterhelést jelent, hiszen az addig használt tévékészülékeiket le kell cserélniük új, digitális vételre alkalmasakra, vagy olyan kiegészítő berendezéseket (úgynevezett set-top boxokat) kell vásárolniuk, amelyek meglévő tévékészülékeiket alkalmassá teszik a digitális jelek vételére.⁴⁹ Ezek a kiadási kényszerek kifejezetten fájdalmasak lehetnek az érintetteknek, akiről általánosságban kijelenthető, hogy zömmel olyan, alacsony jövedelmű, idős emberek, akik az adott ország elmaradottabb régióiban élnek.⁵⁰ A vizsgálatunk tárgyát képező dél- és kelet-közép-európai régió országaiban ehhez hasonló képpel találkozunk.⁵¹ A digitális átállásnak pontosan ez a társadalmi aspektusa az, amely lényegében megkülönbözteti a helyzetet más EU-tagállamok hasonló folyamataitól: a számunkra releváns országokban az átállás szociális problémák tömegével párosul, éppen ezért az EU-15 tagállamokban megismert és sikeresen alkalmazott módszerek egyszerű átvétele nem bizonyult lehetségesnek.

Európa e részében az érintett lakosság kiszolgáltatottsága jellemzően szociális, illetve fizikai állapotukkal (rokkantság, fogyatékkal élés stb.) összefüggő okokból, vagy ezek kombinációjából ered. Viszonylag könnyen belátható, hogy a mélyszegénység, illetve a leszázalékoltság problémája akár Magyarország, akár a Balkán országai esetében nem vethető össze például az Egyesült Királyságban élő tévénézők körülményeivel. Amikor tehát a vizsgált országokban alkalmazott, illetve bevezetendő állami támogatási rendszerek lehetőségeit és a velük szemben támasztott követelményeket akarjuk értékelni, e dimenzióban kell ezt megtennünk – különösen figyelembe véve azt, hogy az átállást elősegítő, azaz a lakossági terheket csökkentő állami támogatások igénybevételére éppen ezekben az országokban áll a legszűkebb költségvetési forrás rendelkezésre.

A nemzetközi tapasztalatok alapján az eddigiekben az alábbi támogatási formákat alkalmazták az egyes országok:

Lakossági támogatások:

- pénzbeli
- pénzhelyettesítő eszközzel nyújtott (kuponok, voucherek)
- tárgyi (államilag finanszírozott és beszerezett eszközök – set-top boxok – biztosítása révén)
- kedvezmények formájában adott (például adókedvezmény biztosítása a digitális eszközök árának valamilyen arányában vagy a televízió-előfizetési díjból való levonással) vagy
- a szükséges digitális eszközök fogyasztói árának csökkentése érdekében nyújtott állami támogatások.

Iparági szereplők támogatása:

- a közszolgálati műsorszolgáltatóknak az átállás költségeihez biztosított támogatások (például a *simulcast*-időszak megnövekedett műsorterjesztési díjainak fedezése érdekében)
- a kereskedelmi televíziók átállásának ösztönzése (például az általuk fizetendő műsorszolgáltatási díjak csökkentésével)
- a hálózat-üzemeltetők számára nyújtott támogatások.

Mindezen támogatásokkal szembeni kiemelt követelmény – az EU tagállamokban elsődlegesen, az EU-hoz csatlakozni kívánó országok esetén elvárásként –, hogy megfeleljenek az EU nagyon szigorú és kíméletlen szabályainak az állami támogatások versenysemlegessége szempontjából is,⁵² így különösen a platform- és technológia-semlegesség követelményének, amelynek részleteit az Európai Bizottság és az Európai Bíróság immáron több, precedensértékű jogeseten keresztül dolgozta ki.⁵³

Ez tehát az a „menüsor”, amelyből a döntéshozók választhatnak az adott ország lakossági igényeinek és az állami költségvetés lehetőségeinek megfelelően. Ebből következően a támogatási rendszerek kialakítása politikai, közpolitikai, társadalmi és költségvetési szempontok összességének alapján dől el:

- Az Egyesült Királyság mint az átállás világszerte elismerten legsikeresebb lebonyolítója a fenti mátrixban azt a döntést hozta,⁵⁴ hogy kizárólag életkor alapján (a 75 év felettieknek) és a fogyatékkal élőknek nyitja meg az állami támogatásokat (amelyek a megfelelő készülék rendelkezésre bocsátásából és a beszerelésükhöz nyújtott segítség biztosításából álltak), azaz szociális alapon nem támogatta az érintetteket.⁵⁵
- Ausztria 2004-ben bevezetett, az Európai Bizottság által is elismert és elfogadott támogatási keretrendszere a lehető legtágabban értelmezte az átállás támogatására szükséges és lehetséges célokat, így a rendelkezésre álló források nagyságrendileg 40 százalékát fogyasztói, 20 százalékát műsorszolgáltatói, 20 százalékát tájékoztatási és figyelem-felhívási, fennmaradó 20 százalékát pedig kutatás-fejlesztési programokra fordította.⁵⁶
- Horvátországban, ahol a legfőbb célkitűzés a gyors és minél alacsonyabb költségű átállás volt, a közszolgálati műsorok előfizetési díját rendszeresen befizető lakosok kaphattak olyan *vouchert*, amelyet digitális tévé nézésre alkalmas eszközök vásárlására fordíthattak. Egyebekben önkénteseket vontak be a háztartások felkészítésébe, illetve a szükséges eszközök beszerelésébe az átállás során.⁵⁷
- Olaszországban több buktató és próbálkozás után⁵⁸ végül az életkort (65 év feletti) és/vagy a szociális helyzetet (évi 10 000 euró alatti jövedelem) alapul vevő rendszert vezettek be, illetőleg általános, mindenki számára elérhető ösztönzőként a személyi jövedelemadóba levonható kedvezményt biztosítottak a digitális vevőkészülékek árának 20 százaléka mértékében.

A magyar támogatási szisztéma eredetileg két részből állt:

- az Antenna Hungária mint Engedélyes által vállalt kötelezettségből⁵⁹ a kedvezményes, illetve támogatott digitális vevőkóderek rendelkezésre bocsátására (azaz közvetett módon, az Engedélyes által rendelkezésre bocsátva),⁶⁰ illetőleg
- közvetlen támogatásból, amely jelenleg érhető el először, és jogszabályi alapját a Dtv. 44.§ (5) bekezdése, illetve 44/A. paragrafusának rendelkezései teremtették meg, amelyek alapján az NMHH elnöke jogosult és köteles a támogatás igénybevételének részletszabályait kidolgozni és elfogadni.

A jelenleg is egyeztetés alatt álló végrehajtási jogszabály⁶¹ értelmében támogatásra az lehet jogosult, aki a támogatás igénylésének napján:

- olyan háztartásban lakik, amely kizárólag analóg földfelszíni műsorszórású vétellel rendelkezik, és
- rászorult, azaz jövedelmi helyzetű, szociális rászorultságtól függő, vagy betegség, egészségkárosodás, fogyatékoság alapján járó ellátásban részesül és
- igényli a támogatást.

A támogatás formája lehet

- dologi, tehát a szükséges vevőberendezés+antenna+beszerelés igénybe vétele az ingyenesen hozzáférhető platform választása esetén
- anyagi, azaz az előfizetői díjhoz nyújtott kedvezmény előfizetési műsorterjesztési szolgáltatásra való áttéréskor.

A rendszer tesztelése már megtörtént Sopron és Barcs esetében. Ennek alapján végül 537, illetve 63 háztartás részesült támogatásban.⁶²

A rendszer 2014. december 31. napjáig tartó fedezetű szolgáltató források pontos mértékéről jelenleg nem áll rendelkezésünkre nyilvános információ, ezért csak annyit mondhatunk bizonyosan, hogy a Dtv. 45. paragrafusának alapján bevezetett finanszírozási mechanizmusának 2007 óta megfelelő pénzügyi fedezetet kellett teremtenie, amelynek a hatályos jogszabályi előírások szerint a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, illetve a Médiaszolgáltató-támogató és Vagyonkezelő Alap költségvetésében elkülönítetten kell rendelkezésre állnia.⁶³

A fentiekben áttekintett kritériumok alapján a hazai megoldásról a következőket tudjuk jelenleg elmondani:

- A rendszer elveit tekintve a technológia- és platform-semlegesség szempontjából megfelel az európai uniós elvárásoknak.
- Tekintettel van arra a tényre, hogy a támogatásra igényt tartó lakossági csoportoknak az anyagi hozzájáruláson túl a digitális eszközök használatához nyújtott tényleges segítség (például beszerelés) akár még lényegesebb is lehet, mint a költségek csökkentése.
- A Dtv. által biztosított szabályozásnak köszönhetően a megfelelő források rendelkezésre tudnak állni.

Természetesen a „puding próbája az evés”, ezért a hozzáférhető digitális eszközök beszerzésének módja és valós költségei, az országos átállás kritikus pillanataiban való rendelkezésre állása alapján fogjuk tudni eldönteni, hogy

milyen értékelést adhatunk a magyar támogatási rendszernek.

2.5. Kommunikáció, lakossági tájékoztatás

Minden átállási folyamat végső célja, hogy különösen az elsődleges érintettek, tehát azon tévénezők, akik kizárólag analóg földfelszíni technológiával nézik a rendelkezésre álló műsorokat (jellemzően három-öt országos, tucatnyi regionális és számtalan helyi csatornát), akár a digitális földfelszíni, akár más, lehetőleg digitális platformra áttérjenek saját döntésük alapján, és azt saját erejükből finanszírozza. Másodlagos célkitűzés, hogy a digitális földfelszíni műsorszórás vonzó alternatívát jelentsen más platformok nézőinek is, és ezáltal növelje a versenyt az egyes szolgáltatók és szolgáltatásaik között.

Ahhoz tehát, hogy azon háztartások, amelyekben mindenképpen szükséges a váltás, felkészültek legyenek a kikapcsolásra és arra, hogy nekik mi a teendőjük azt elkerülendő, hogy elsötétüljön a képernyőjük (új tévékészülék vásárlása vagy set-top box beszerzése, esetlegesen antenna beszerzése), elsősorban megfelelő információval kell rendelkezniük. A releváns kérdések jellemzően

- a digitális televíziózás előnyeire
- a digitális műsorok elérhetőségére
- a szükséges digitális eszközökre, azok beszerezhetőségére
- a megbízható, kompatibilis eszközök speciális megjelölésére (matricák, logók stb., amennyiben az adott országban bevezettek ilyen fogyasztói döntés-támogató rendszert)
- a kikapcsolás időbeli és térbeni ütemezésére (például regionális átállás esetén)
- az igénybe vehető támogatásokra és az igénybevétel módjára vonatkoznak.

A nemzetközi tapasztalatok egyértelműen bizonyítják, hogy a sikeres és hatékony, az átállási folyamat egészét végigkísérő kommunikáció nagyságrendekkel csökkenti a támogatásokra szükséges állami kiadások mértékét, hiszen a fogyasztók így saját elhatározásukból, megfelelő időben, saját forrásaikból fel tudnak készülni a kikapcsolásra.

A lakossági kommunikáció eszközei, formái természetesen igen változatos képet mutatnak, és a helyi sajátosságokat is tükrözik, de annyi biztosan elmondható, hogy:

- A kizárólag analóg módon nézhető közszolgálati és kereskedelmi csatornák – amelyeknek tehát a műsora a korábbi formában nem lesz többet hozzáférhető – a leghatékonyabb közvetítői a szükséges üzeneteknek, akár az államilag meghatározott hirdetések, közlemények közzététele, akár saját műsoraik által.⁶⁴
- Kiemelten fontos a direktmarketing-eszközök alkalmazása (az azonosított, érintett lakossági csoportoknak célzott levelek megküldése, a háztartások személyes felkeresése stb.), hiszen gyakran olyan embereket kell felkészíteni (időseket, fogyatékkal élőket), akik a hagyományos kommunikációs csatornákkal nehezen érhetők el, és még nehezebben mozgósíthatóak.
- A fogyasztók bizalmát erősítő, a digitális eszközök beszerzésekor a választásukat segítő úgynevezett matricarendszerek kifejezetten hatékonyak és sikeresek voltak minden olyan országban, ahol alkalmazták őket.
- A helyi média (helyi újságok, lakossági fórumok stb.) intenzív használata minden bizonnyal elkerülhetetlen.
- Önkéntesek és segítők hatékonyan tudták a feladatok elvégzését segíteni.⁶⁵
- A különböző érdekeltek – az állami és a nem állami szereplők, a civilek stb. – együttműködése kritikus szempontja a sikeres lakossági kommunikációnak.

A hazai átállás kommunikációja 2007 óta tart, természetesen változó intenzitással és hatékonysággal. Egyrészt a felelős állami intézmények az átállás folyamatáról adnak immáron több éve tájékoztatást, másrészt az Antenna Hungária kereskedelmi kommunikációja (reklámjai, PR-e stb.) és a Hatósági Szerződésben vállalt lakossági felvilágosítást célzó programjai (a felhasználók, illetve az előfizetők tájékoztatása, tájékoztató internetes oldal kialakítása, tájékoztató kampány, tájékoztató füzet megjelentetése és információs központ felállítása)⁶⁶ biztosították eddig a szükséges információk eljuttatását a lehető legszélesebb nyilvánossághoz. Tekintettel azonban arra, hogy az analóg sugárzás kikapcsolásának pontos időpontja jelenleg is ismeretlen, a kommunikáció „élesben” való alkalmazása még várat magára. Ugyanakkor a már az előbbieken is bemutatott tesztprogramok Barcs és Sopron térségében nyilvánvalóan azt a célt is szolgálják, hogy a levont tapasztalatok alapján meg lehessen kezdeni az ország többi területén esedékes lekapcsolásra való felkészítést.

A továbbiakra szóló ajánlasként az alábbiakat tudjuk megfogalmazni:

- Elengedhetetlen a kikapcsolási végdátum és a részidőpontok haladéktalan rögzítése és a továbbiakban ezek következetes betartása.
- Minden sikeres folyamat alapkövetelménye az elsődlegesen érintettek kommunikációs szempontból való célcsoportokra bontása és a célcsoportonkénti üzenetek, kommunikációs csatornák és eszközök kiválasztása.
- Folyamatos, naprakész kutatások szükségesek az elsődlegesen érintettek tájékozottságának, problémáinak és szükségleteinek megismerése érdekében.
- A folyamat, illetve az elsődlegesen érintettek helyzetének folyamatos monitoringja és az eredmények publikálása hozzásegít a kritikus pontok meghaladásához.
- Nélkülözhetetlen a lehető legszélesebb körű együttműködés kialakítása az állami szereplők részéről minden érintettel (Antenna Hungária, műsorszolgáltatók, civil szervezetek, kereskedelmi láncok stb.).

3. Következtetések

Ahogy a bevezetőben már rögzítettük, a jelen írás elkészültékor, 2012 őszén a magyar médiaiparágon belül a műsorterjesztési piac bizonyosan az egyik legjobban működő és versenyző szegmenst jelenti. Jellemző a platformok sokszínűsége és digitalizálása, ennek következtében a műsorkínálat folyamatos bővülése (tematikus csatornák stb.), újabb és újabb hozzáadott értékű szolgáltatások megjelenése. A digitális földfelszíni platform ennek a palettának az egyik színe, amelynek stratégiai és szabályozási jelentőségét jelenleg ismét az teremti meg, hogy továbbra is nagyon értékes frekvencia-tartományt hasznosít, amely tartományra az utóbbi években a mobil szélessávú szolgáltatások felértékelődése miatt kiemelt figyelem fordult.⁶⁷

Az úgynevezett digitális hozadék ma az európai és a tágabb nemzetközi szintéren is a legfontosabb és legnagyobb „harcok” tárgya a műsorszóró és a mobil piacok szereplői és szolgáltatásai között. A hozadék első része – a 790–862 Mhz-es tartomány – tekintetében Európában eldőlt az ütközet: a szélessávú mobiltechnológia teljes győzelmet aratott.⁶⁸ A hozadék második része – a 694–790 Mhz-es frekvenciaspektrum – az idei évben vált igazán izgalmassá,⁶⁹ hiszen itt is megteremtődött a mobiltechnológiák térhódításának elvi lehetősége, és ez a tartomány már a földfelszíni digitális televíziózás eleve nébe vág; elvesztése alapjaiban rengetné meg a platformot.

Az általunk megvizsgált régiós országok közül Ausztria és Olaszország jár legelől a hozadék újrahasznosítása terén,⁷⁰ de a frekvenciasáv megnyitására meghirdetett 2013. január 1-jei határidő minden egyes EU-tagállam számára kötelező érvényű, a szükséges döntések tehát nem kerülhetőek meg. Ez azt jelenti, hogy a digitális földfelszíni televíziózás válaszúthoz érkezett: az elkövetkező három-öt évben el fog dőlni, hogy jelenlegi technológiai és szolgáltatási lehetőségeivel és korlátaival képes-e versenyképes maradni a kábeles, a műholdas, az IP-alapú és mobil kihívóival, illetőleg képes-e továbbfejlődni ebben a kiélezett versenyben (lásd például az úgynevezett Over-The-Top TV-típusú szolgáltatások megjelenését és a földfelszíni televíziózással való ötvözését⁷¹). Ez a kérdés lényegesen eltérő sajátosságokkal és kontextusban, de a világ minden olyan országában elő fog kerülni, ahol létezik és működik a DTT.

Magyarországon sokan már lejátszottnak tekintik ezt a mérkőzést.⁷² Lehet, hogy így lesz, lehet, hogy nem. A jelen írás célja mindenesetre a hazai átállási folyamat értékelése, és ezért összegzésként azt a kérdést kell eldöntenünk, hogy milyen eredményeket hozott és milyeneket tartogat(hat) még a digitalizáció a magyar média-, hírközlési- és kulturális piacok, és mindenekelőtt az állampolgárok számára, ehhez pedig a hazai átállás legfontosabb, 2007-ben rögzített célkitűzéseit érdemes tehát újraértelmeznünk. A DÁS által a digitalizációval és az átállással szemben megfogalmazott elvárások a következők:

- a médiapluralizmus erősödése
- a televíziós és rádiós archívumok digitalizálása
- a magas hozzáadottérték-tartalmú, interaktív szolgáltatások terjedése
- a korlátos erőforrások célszerű felhasználása
- a fenntartható és hatékony piaci verseny kibontakozása a digitális műsorterjesztésben
- a fogyasztói tájékozottság és tudatosság javulása és
- a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok hozzáférése a digitális televíziós alapszolgáltatáshoz.⁷³

Ezek tekintetében egyértelműen kijelenthetjük, hogy az átállási folyamat eddigi eredményei a verseny erősödését bizonyosan szolgálták, és lehetőséget teremtettek az összes többi célkitűzés megvalósítására, amely lehetőség realizálása a továbbiakban a kulturális- és a médiapolitika, a közszolgálati műsorszolgáltatás és a frekvenciagazdálkodás felelőseinek kezében van.

Lábjegyzetek

- 1 Smith, P. (2011), 'The politics of television policy: The case of digital switchover in the United Kingdom', *International Journal of Digital Television* 2: 1, pp. 31–47, doi: 10.1386/jdtv.2.1.31_1.
- 2 Strukov,V. (2011), 'Digital switchover, or digital grip: Transition to digital television in the Russian Federation', *International Journal of Digital Television* 2:1, pp. 67–85, doi: 10.1386/jdtv.2.1.67_1.
- 3 Papathanassopoulos, S. (2011), 'The road to digital television in Greece: One step forward, two steps backward?', *International Journal of Digital Television* 2:2, pp. 201–213, doi: 10.1386/jdtv.2.2.201_1.
- 4 Denicoli, S. and Sousa, H. (2012), 'The implementation of DTT in Portugal: A case of public-private interplay', *International Journal of Digital Television* 3:1, pp. 39–52, doi: 10.1386/jdtv.3.1.39_1.
- 5 Lásd <http://www.agbnielsen.net/whereweare/dynPage.asp?lang=local&id=107&country=Hungary> (utolsó letöltés: 2012. október 7.).
- 6 Lásd például http://www.infrapont.hu/dokumentumok/Multiplay_Infrapont_final.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 7.).
- 7 Mindenekelőtt a DIGI Tv 2005-ben történt piacrálépésével és az akkor elérhető kábeles előfizetői árakhoz képest nagyságrendekkel olcsóbb ajánlataival.
- 8 GVH Média Ágazati Vizsgálat, 2009., 140. pot., <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/8861812657FCEDC8.pdf> (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

9

Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság (NMHH) monitoring 2012. tavasz http://nmhh.hu/dokumentum/151795/dig_atallas_2012_tavasz_webre_vegleges.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

10

Elsődleges érintetteknek azon háztartásokat tekintjük, amelyek az országos földfelszíni műsorokat csak analóg földfelszíni vétellel érik el, lásd NMHH monitoring 2012. tavasz.

11

Communication of the European Commission on accelerating the transition from analogue to digital broadcasting – May 24, 2005 COM (2005) 204, illetve Communication of the European Commission on transforming the digital dividend into social benefits and economic growth – October 28, 2009 COM (2009) 586.

12

Final Acts of RRC-06 contain the Regional Agreement GE06, adopted by RRC-06, which governs the use of frequencies by the broadcasting service and other primary terrestrial services in the frequency bands 174-230 MHz and 470-862 MHz.

13

Lásd <http://mindigtv.hu/lefedettseg> (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

14

2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól (a továbbiakban: Dtv.) 38. § (1) bekezdés.

15

A földfelszíni digitális televízió-műsorszórásra való átállás elsődleges kormányzati feladatairól szóló 1021/2005. (III. 10.) kormányhatározat.

16

2008. szeptember 5-én írta alá a Nemzeti Hírközlési Hatóság és az Antenna Hungária Zrt. a vonatkozó hatósági szerződést, amelynek értelmében 2008 végére már elérte a 60 százalékos lakossági lefedettséget a digitális földfelszíni műsorszórás, lásd http://nmhh.hu/cikk/108409/A_Nemzeti_Hirkozlesi_Hatosag_es_az_Antenna_Hungaria_alairta_a_digitalis_foldfelszini_televizio_es_radiomusorszoro_halozatok_uzemeltetesi_jogosultsagara_vonatkozó_szerzodeseket (utolsó letöltés: 2012. október 8.).

17

Digitag <http://www.digitag.org/> (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

18

Ofcom Communications Market Report 2012, 120. o., http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/research/cmr/cmr12/CMR_UK_2012.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

19

Ehhez alapul az Európai Unió támogatásával megvalósuló, South-East European Digital Television (a továbbiakban: SEE Digi.TV) projekt szolgál, lásd <http://www.see-digi.tv/eng/> (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

20

E stratégiai megfontolások fontosságát emelte ki az Európai Unió máig kulcsfontosságú dokumentuma: Communication of the European Commission on the transition from analogue to digital broadcasting (from digital 'switchover' to analogue 'switch-off') – September 17, 2003 COM (2003) 54.

21

1014/2007. (III. 13) számú kormányhatározat a digitális átállás stratégiájáról.

22

2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól.

23

Hatósági Szerződés Öt Digitális Televízió Műsorszóró Hálózat Üzemeltetési Jogosultságának Gyakorlására, 2008. szeptember 5., http://nmhh.hu/dokumentum/1953/5_televizio_szerzodes_antenna_hungaria.pdf (utolsó letöltés: 2012. szeptember 13.).

24

Lásd ehhez: Urbán Ágnes: Kit érdekel másfél millió ember?, <http://mertek.hvg.hu/2012/01/16/kit-erdekel-masfel-millio-ember/> (utolsó letöltés: 2012. szeptember 13.).

25

DÁS 4. fejezet, Célállapot.

26

Dtv. 53. §

27

DÁS 4.2.5.

28

Dtv. III. fejezet.

29

Elsősorban az NHH tekintetében, lásd különösen Dtv. Harmadik Rész, pályázatással kapcsolatos rendelkezések.

30

Dtv. 45. §

31

DÁS 8. fejezet, Pénzügyi tervezés.

32

Dtv. 45. §.

33

Az "ANALYSIS OF NATIONAL A/D SWITCHOVER STRATEGIES, Project: South-East European Digital Television" alapján, http://www.see-digi.tv/shared_files/wp5/analysis_of_national_ad_switchover_strategies_-

[_digi_tv_a1.0.pdf](#) (utolsó letöltés: 2012. szeptember 17.).

34

Az MPEG-2 és MPEG-4 az MPEG adattömörítési algoritmuscsalád tagja. Az 1998-ban bemutatott szabvány egyaránt alkalmas hang- és képjelek (audió és videó) kódolására és tömörítésére, elsődlegesen az alacsony sávzélesség-igényű, 4800 bit/s-tól kb. 4 Mbit/s-ig terjedő digitális tartalmak esetében (forrás: Wikipédia). Az MPEG-4 AVC (H.264) tömörítési eljárás kódolás esetén nyolcszor, dekódolásnál háromszor nagyobb adatátviteli sebességet kíván meg.

35

Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a fejlettebb szabvány alkalmazásának hatékonyságát jelentősen elősegítheti az úgynevezett statisztikus multiplexálás használata, azaz a műsorjelek közötti időréseknek a jobb sávzélesség végett való dinamikus hozzárendelése.

36

Példaként említhetjük az MPEG2 és az MPEG4 vevőkészülékek árait, amelyek között kétszáz-ötvenfoldos eltérés is mutatkozhat.

37

A SEE STRATEGIC ROADMAP TO DIGITALIZATION alapulvételével, http://www.see-digi.tv/shared_files/wp4/strategic_roadmap_to_digitalization_r1_1.pdf, 34-43. o. (utolsó letöltés: 2012. szeptember 25.).

38

Lásd PÁLYÁZAT ÖT DIGITÁLIS TELEVÍZIÓ MŰSORSZÓRÓ HÁLÓZAT ÜZEMELTETÉSI JOGOSULTSÁGÁNAK MEGSZERZÉSÉRE http://nmhh.hu/dokumentum/1957/1_tv_palyazat.pdf, 78. o., „Értékelési szempontok”, illetve id. 19. l. ábragyűjtés, 28. oldal (utolsó letöltés: 2012. szeptember 25.).

39

Lásd például „Digitális átállás egy felhasználó szemével”, <http://www.sat.hu/read.php?id=1534> (utolsó letöltés: 2012. szeptember 26.).

40

ANALYSIS OF EXISTING LEGAL FRAMEWORK FOR THE DIGITAL SWITCHOVER, Project: South-East European Digital Television, http://www.see-digi.tv/shared_files/wp3/wp3a1.pdf, 79-87. o. (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

41

Szlovénia, Montenegró és Magyarország szolgálhat példaként.

42

Különösen abban az esetben, ha sikerült a magasabb jogalkotási szinten csak azokat a kérdéseket rögzíteni – például *must-carry* csatornák, közszolgálat stb. –, amelyek szabályozása nem technológiafüggő, azaz a jog nem lett akadálya a fejlődésnek.

43

Így például a multiplex-szolgáltatóval szemben követelményként mindenképpen megfogalmazható a hálózatok kiépítésének ütemezése és a minimális lakossági lefedettség biztosítása, ugyanakkor az ezek teljesítéséhez választott műszaki megoldásokban kívánatos a lehető legnagyobb mozgásteret biztosítása.

44

Természetesen itt is találunk kivételt, így például Szerbia esetében a 100 százalékos állami tulajdonú ETV-t említhetjük.

45

Gyenge mux-modell: vagy a vonatkozó törvény, vagy a nemzeti médiahatóság határozza meg a DTT platformon elérhető tartalmakat/szolgáltatókat, így a multiplex-operátor gyakorlatilag csak egyszerű hírközlési szolgáltatóként működik. Erős mux-modell: a hálózat-üzemeltető a jogszabály és/vagy a médiahatósági döntés alapján kijelölt minimális *must-carry* csatornák kötelező hozzáférhetővé tételén túlmenően szabadon alakítja ki a csatorna-kínálatot.

46

Ezt a modellt a vizsgált régióban Ausztria, Magyarország és Olaszország esetében vezették be.

47

Ennek módja lehet akár az önálló mux-üzemeltetési jogosultságnak a közszolgálati műsorszolgáltatók kezébe adása (mint például Szlovéniában), akár a hálózat-üzemeltető kötelezése a közszolgálati másorokhoz való hozzáférés elsődleges és kedvezményes biztosítására (mint például Magyarország esetében).

48

Lásd például az Antenna Hungária és a kereskedelmi televíziók közötti elhúzóó tárgyalásokat a kereskedelmi feltételek kialakításáról 2008-ban.

49

Mindemellett nem elhanyagolható az új antennák esetleges beszerzésének, illetve azok beszerelésének költsége sem.

50

Lásd Magyarország esetében „DIGITÁLIS ÁTÁLLÁS MONITORING, 2012. TAVASZ KUTATÁSI EREDMÉNYEK, LAKOSSÁGI TELEVÍZIÓS PLATFORMOK, DIGITÁLIS ÁTÁLLÁS ÉRINTETTSÉGI ÉS INFORMÁLTÁSI ADATOK”, http://nmhh.hu/dokumentum/151795/dig_atallas_2012_tavasz_webre_vegleges.pdf, 24., 31., 32. o. (utolsó letöltés: 2012. szeptember 26.).

51

GUIDELINES FOR THE FUNDING FRAMEWORK FOR THE DIGITAL SWITCHOVER, http://www.see-digi.tv/shared_files/wp3/wp3a5.pdf, 5-10. o. (utolsó letöltés: 2012. szeptember 30.).

52

AZ EURÓPAI UNIÓ MŰKÖDÉSÉRŐL SZÓLÓ SZERZŐDÉS 107. cikk (az EK Sz. korábbi 87. cikke) (1) Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a belső piaccal összeegyeztethetetlen a tagállamok által vagy állami forrásból bármilyen formában nyújtott olyan támogatás, amely bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos áruk

termelésének előnyben részesítése által.

53

Berlin-Brandenburg-eset, Digitalisierungs-fonds-eset, Digital replacement Licences-eset, Teracom-eset és a Contributi ai decoder digitali-eset, lásd "GUIDELINES FOR THE FUNDING FRAMEWORK FOR THE DIGITAL SWITCHOVER", 30-37. o.

54

Lásd „Supporting the most vulnerable consumers through digital switchover: A report by the Ofcom Consumer Panel, November 2004” és „Supporting Vulnerable Consumers with targeted assistance at and after Digital TV Switchover. A paper by the Consumer Expert Group on digital switchover for the Department for Culture, Media and Sport and the BBC, April 2006”.

55

Ez alól csak annyi kivételt tettek, hogy a segélyben részesülők mentesültek az egyébként kötelezően megfizetendő 40 font megfizetése alól.

56

"GUIDELINES FOR THE FUNDING FRAMEWORK FOR THE DIGITAL SWITCHOVER", 12-14. o.

57

"GUIDELINES FOR THE FUNDING FRAMEWORK FOR THE DIGITAL SWITCHOVER", 16-18.o.

58

A 2004-ben bevezetett támogatási rendszert az EB 2007-ben meg nem engedett állami támogatásnak minősítette, lásd „Contributi ai decoder digitali-eset” C52/05.

59

Lásd a Hatósági Szerződés Öt Digitális Televízió Műsorszóró Hálózat Üzemeltetési Jogosultságának Gyakorlására, 7.4.5. pontja, illetve az Antenna Hungária által közzétett készülékekről információ: <http://mindigtv.hu/vevoeszkozok> (utolsó letöltés: 2012. október 2.).

60

Ezt a kötelezettséget 2011-ben az NMHH és az AH a hatósági szerződés módosításakor megszüntette, lásd: http://nmhh.hu/cikk/894/Kozlemeny_az_NMHH_es_az_AH_altal_alairt_hatosagiszerzodesmodositasokrol (utolsó letöltés: 2012. október 6.).

61

.../2012. (... . . .) NMHH rendelet a közszolgálati médiaszolgáltatások digitális vételének biztosítása érdekében adható állami támogatás és az azzal összefüggő adatszolgáltatás, adatkezelés rendjéről, http://nmhh.hu/dokumentum/153673/nmhh_rendelet_tervezet_digitalis_atallas.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 2.).

62

Közlemény: Digitális Átállás Tesztprogram Sopronban és a barcsi kistérségben, http://nmhh.hu/cikk/151947/Kozlemeny_Digitalis_Atallas_Tesztprogram_Sopronban_es_a_barcsi_kistersegeben (utolsó letöltés: 2012. október 2.).

63

A digitális átállás forrásainak biztosításául a Dtv. korábban hatályos rendelkezései alapján mindenekelőtt az RTL Klub által az Országos Rádió- és Televízió Testületnek 2007-től, azaz a Dtv. hatályba lépésétől kezdődően, évente befizetett műsorszolgáltatási díjai szolgáltak. Jelenleg ehelyett a bevételi forrás helyett az Alap meghatározott részének kell rendelkezésre állnia. „Dtv. 45. §139 (1) A digitális átállás költségeit az elkülönített források felhasználásával kell fedezni. Ezek a) 140a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap Mttv.-ben meghatározott forrása, b) az analóg földfelszíni műsorterjesztés célját szolgáló frekvenciahasználat díjának külön jogszabályban meghatározott mértéke, c) a szolgáltatók önkéntes befizetései, d) költségvetési előirányzat, és e) egyéb befizetések. (2) A digitális átállás forrásai kizárólag a következő célok érdekében használhatók fel: a) digitális rádió- vagy televízió-műsorszóró hálózat, illetve az ehhez kapcsolódó jogosultságok pályázattal költségének megelőlegezése; b) a digitális műsorterjesztés vételére alkalmas készülékkel nem rendelkezők rászorultsági alapú, célhoz kötött támogatása a külön jogszabályban meghatározottak szerint; vagy c) 141a digitális átállással kapcsolatos állami kommunikáció pályázat útján, vagy d) 142egyébként, az 1014/2007. (III. 13.) Korm. határozat mellékletében (Digitális Átállás Stratégia) meghatározott célra.”

64

A vizsgálatunk tárgyát képező, az átállást már sikeresen befejezett országban igazolható volt ez az állítás. Lásd SEE Public Awareness Framework, <http://www.see-digi.tv/documentation/wp6-public-awareness-framework/> (utolsó letöltés: 2012. október 7.).

65

Horvátország és Olaszország kiemelten jó példákat szolgáltatott a civilek és önkéntesek bevonásának hatékonyságára, lásd SEE Public Awareness Framework, 57. o.

66

Lásd a Hatósági Szerződés Öt Digitális Televízió Műsorszóró Hálózat Üzemeltetési Jogosultságának Gyakorlására, 7.4.1.-7.4.4. pontjai

67

2007-ben az ITU WRC-07 Rádiótávközlési Világértekezlet döntése alapján a 790-862 MHz sáv elérhetővé válik Európában mobil célú használatra az 5.316A lánjegyzet alapján, úgynevezett *co-primary use* módon.

68

2012-ben az Európai Parlament és Tanács 243/2012/EU határozatot hozott többéves rádióspektrum-politikai program létrehozásáról, amelyben kimondták: „A tagállamok 2013. január 1-jéig lefolytatják az engedélyezési eljárást annak érdekében, hogy az elektronikus hírközlési szolgáltatások számára lehetővé tegyék a 800 MHz-es frekvenciasáv használatát. Azon tagállamok esetében, ahol rendkívüli nemzeti vagy helyi körülmények vagy határokon átnyúló frekvenciakoordinációs problémák akadályoznák az említett frekvenciasáv elérhetőségét, a Bizottság az érintett tagállam megfelelően megalapozott kérelme alapján 2015. december 31-ig egyedi

eltérést biztosít.”

69

Az ITU WRC-12 Rádiótávközlési Világszabványok, napirenden kívül az arab és az afrikai országok javaslatára a 694-790 MHz sáv (DD2) elsődleges jelleggel a műsorszórás mellett a mobil szolgálat részére is felosztásra kerül 2015-től, 2015-ig az ITU elvégzi a szükséges vizsgálatokat.

70

SEE STRATEGIC ROADMAP TO DIGITALIZATION, 40. o.

71

Példaként említhetjük, hogy 2012. szeptemberében az Arqiva műsorszóró megvásárolta a ConnectTV elnevezésű, OTT szolgáltatót, lásd: <http://www.broadbandtvnews.com/2012/09/04/arqiva-buys-connect-tv/> (utolsó letöltés: 2012. október 5.).

72

„A digitális átállás Magyarországon már rég elkészült ahhoz, hogy a földi tévé műsorszórást megmentse. Ezért ideje lenne inkább a földi tévézés teljes lekapcsolásának határidejét kitűzni, hogy az erre a célra használt spektrum mihamarabb megnyíljon a vezeték nélküli szélessávú adatátvitel számára.” Lásd: Pápai Zoltán: Digitális átállás: utolsó pár előre fuss, <http://infrapont.posttr.hu/> (utolsó letöltés: 2012. október 5.).

73

1014/2007. (III. 13.) Korm. határozat a televíziózás és a rádiózás digitális átállásának kormányzati feladatairól (DÁS) 9. oldal, http://misc.meh.hu/letoltheto/DAS_.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 8.).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdés: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

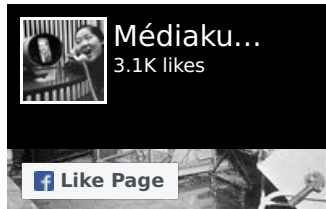
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Médiapolitika

[Vincze Ildikó:](#)

A médiatörvények módosításai

Táncjáték három felvonásban

1. Nyitány

Az elmúlt két és fél évben láthattuk, hogy a kétharmados parlamenti többség igen nagyszámú törvényt produkált, ám azok minősége nem üti meg a mércét. A javaslatok extrém módon rövid idő alatt való ledarálása, az utolsó pillanatban benyújtott zárószavazás előtti módosítók tömege, már a kihirdetés előtt módosított paragrafusok sora jellemezte az új magyar médiatörvények¹ eddigi történetét is.

A jogalkotó a sietségből eredő hibákat persze ismét gyorsított üzemmódban javítja ki, újabb hibákat szülve... De nem a törvényhozás selejtjéről szeretnék most beszélni.

Hajlamosak vagyunk összemosni a technikailag hibás paragrafusok szapulását az érdemi tartalom kritikájával. Nem is csoda, hiszen időnként keveredik a kettő egymással.

Nehéz azonban nem arra gondolni, hogy az új médiatörvények első megfogalmazásukban szándékolatlan tartalmaztak olyan elemeket, amelyekről már kezdetben is tudni lehetett, hogy kiverik a biztosítékot, mert nyilvánvalóan ellentétesek az Európai Unió egyezményeivel, ajánlásaival, sztenderdjeivel. Talán csak a nemzetközi reagálás hevessege lehetett meglepetés; az elutasítás kódolva volt.

Anélkül, hogy tudatában lettünk volna, megkezdődött az előadás. Talán az elhíresült pávatánc-koreográfia² első lépéseit láthattuk először rivaldafényben a médiatörvények esetében: a kritika elfogadása ott, ahol amúgy is változtattunk volna, annak érdekében, hogy lényeges kérdésekben ne kelljen engedni.

A következőkben nyomon követem a médiatörvények eddigi lényegi módosításait.³ Szándékom szerint az opusz végére kiderül, mely kérdésekben engedett a kormány a külső nyomásnak és mely kérdésekben tart ki annak ellenére, hogy többszörös kritika érte nemzetközi szervezetek és szakmai érdekképviselők részéről.

Következzék tehát a táncjáték - három felvonásban.

2. Első felvonás

2011 márciusában járunk.

Az új médiatörvények 2010. decemberi elfogadásukat, illetve 2011. január 1-jei hatályba lépésüket követően nyomban a nemzetközi kritikák kereszttüzébe kerültek. Az Európai Unió digitális politikáért felelős biztosa, Neelie Kroes tárgyalásokat folytatott a magyar kormánnyal annak érdekében, hogy biztosítsa a törvények illeszkedését az EU jogszabályaihoz, beleértve az Európai Unió Alapjogi Chartáját is.⁴ A kormány vállalta a médiatörvények módosítását.⁵

Benyújtották tehát - kivételesen nem képviselői önálló indítvány, hanem kormány-előterjesztés formájában - a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.),⁶ valamint a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mtv.)⁷ módosításáról szóló T/2471. sz. törvényjavaslatot, amelyet két hét múlva változtatások nélkül fogadott el az országgyűlés.⁸ Az elfogadott 2011. évi XIX. törvény a kihirdetését követő 15. napon, azaz 2011. április 6-án lépett hatályba, kimondva, hogy a rendelkezéseit a folyamatban lévő ügyekben is alkalmazni kell.⁹

A módosítás öt nagy területet érintett: a médiaszolgáltatók és a sajtótermék fogalmi meghatározását, a tájékoztatás tartalmi követelményeire vonatkozó szabályokat, a regisztráció szabályait, a más tagállamban

letelepedett szolgáltatókra vonatkozó szabályokat és a gyűlöletbeszéd fogalmának terjedelmét.

A következőkben röviden ismertetem a módosítások tartalmát.

2.1. A „médiaszolgáltatás” és a „sajtótermék” fogalmának pontosítása

Ebben a módosításban tette egyértelművé a törvény, hogy kizárólag a gazdasági szolgáltatásként nyújtott médiaszolgáltatás, illetve sajtótermék tartozik a hatálya alá. Gazdasági szolgáltatásként az „önálló, üzletszerűen – rendszeresen, nyereség elérése érdekében, gazdasági kockázatvállalás mellett – végzett szolgáltatás”-t határozta meg. Ebből következett, hogy a klasszikus értelemben vett blogok (a magánblogok) tehát nem tartoznak a médiatörvények hatálya alá. A „pontosítás” ellenére azonban 2011. július elsején, amikortól már a sajtótermékekre is alkalmazni lehetett a médiatörvényt, lett még némi kalamajka a blogokkal kapcsolatban.¹⁰

2.2. A tájékoztatás tartalmi követelményei, a közönség jogai és a sajtó kötelezettségei

2.2.1. Hiteles, gyors, pontos tájékoztatás

Az Smtv. a *sajtó kötelezettségei* között eredetileg azt mondta ki, hogy „a médiatartalom-szolgáltatók összességének feladata a hiteles, gyors, pontos tájékoztatás”. Ezt a mondatot a módosítás áthelyezte a *közönség jogait* leíró paragrafusba, olyan megfogalmazással, hogy „a médiarendszer egészének feladata a hiteles, gyors, pontos tájékoztatás” a helyi, az országos és az európai közélet ügyeiről, valamint a Magyar Köztársaság (2012. január 1-jétől: Magyarország) polgárai és a magyar nemzet tagjai számára jelentőséggel bíró eseményekről.

2.2.2. Kiegyensúlyozott tájékoztatás

A módosítás a lekérhető médiaszolgáltatásokat mentesítette a kiegyensúlyozott (valamint a sokoldalú, tényszerű, időszerű és tárgyilagos) tájékoztatás kötelezettsége alól, ugyanakkor kimondta, hogy ezek a kötelezettségek továbbra is terhelik a tájékoztatási tevékenységet végző lineáris médiaszolgáltatásokat a tájékoztató és híreket szolgáltató műsorszámokban.

Újdonságként kimondta azt is, hogy e kötelezettség részletes szabályait törvény állapítja meg, „az arányosság és a demokratikus közvélemény biztosítása követelményeinek megfelelően”. E megfogalmazás a javaslat indokolása szerint arra utalna, hogy az Mttv. részletezi a kritériumokat. Azt azonban, hogy az „arányosság” mit jelent ebből a szempontból, csak találgatni lehet.

2.3. A regisztráció szabályai

Az Mttv. módosítása egyértelművé tette, hogy a lekérhető és a kiegészítő médiaszolgáltatást, valamint a sajtóterméket ugyan be kell jelenteni a Médiatanács Hivatalához, de csak a tevékenység megkezdését követő 60 napon belül, és hogy e tevékenységek megkezdésének nem feltétele a nyilvántartásba vétel.

Újdonságként került bele az Mttv-be az is, hogy a nyilvántartásba vételt nem lehet megtagadni. Ugyanakkor a törvény egy újfajta szankciót vezetett be az eljárási kötelezettségek megszegése miatt: egymillió forintig terjedhet a bírság, ha a médiaszolgáltatást vagy a sajtótermék kiadásának bejelentését elmulasztják.

2.4. Más tagállamban letelepedett szolgáltatók

A módosult szabályok bírság kiszabását csak a rosszhiszemű médiaszolgáltatókra, vagyis csak azokra nézve tették lehetővé, amelyek azzal a céllal telepedtek le más tagállamban, hogy a magyar médiaszabályok alkalmazását elkerüljék, és kizárólag a Magyarország területén terjesztett szolgáltatással összefüggésben. Ezzel összefüggésben korlátozta a módosítás a más tagállamban letelepedett médiaszolgáltatóval szembeni fellépést is. Az eredeti szabályok szerint a törvényben meghatározott személyek, csoportok kirekesztése esetén is el lehetett járni a más tagállamban letelepedett szolgáltatókkal szemben; a módosítás értelmében már csak gyűlöletkeltés miatt vált lehetségessé a fellépés.

2.5. Nyíltan vagy burkoltan sértő médiatartalom

A módosítás az Smtv-ből törölte azt a kitétel, amelynek értelmében tilos a médiatartalomban a törvényben felsorolt személyek vagy csoportok „nyílt vagy burkolt megsértése”. Ezentúl a megsértést nem, kizárólag a kirekesztést, illetve a gyűlöletkeltést tette szankcionálhatóvá a törvény.

Nem változtatott azonban a módosítás azon a rendkívül tág személyi körön, amelyet a médiatörvények védeni próbálnak. A védett személyek és csoportok köre változatlanul annyira tág maradt – „személyek, nemzetek, közösségek, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek vagy bármely többség, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport” –, hogy gyakorlatilag mindenki, azaz bárki beletartozhat. A személyi kör – habár a „gyűlöletbeszéd” tilalmának szabálya később is változott – a csoportok meghatározását illetően továbbra is változatlan maradt (a „személyek” szó 2011 nyarán kikerült belőle).

3. Második felvonás

2011 nyara. Már hetekkel ezelőtt lehetett tudni, hogy valami készül. Az új médiatörvények (beleértve 2010-ben a

régi módosítását is) történetében először fordult elő, hogy egy tervezetet társadalmi vitára bocsátottak – igaz, csupán hat napra.¹¹ Az egyes elektronikus hírközlésről szóló törvények módosításáról szóló javaslat-tervezet mintegy mellékesen módosította volna a médiatörvényeket is, a kormány előterjesztésében. Ehhez képest meglepetést keltett, de egyben az ügy „hagyományos” kezelését is jelentette, hogy a szokásos péntek délutáni benyújtással, hétfői tárgyalással, ismét országgyűlési képviselői indítványként került az országgyűlés elé az egyes elektronikus hírközlési tárgyú törvények módosításáról szóló T/3005. sz. törvényjavaslat, benne a már korábban a társadalmi vitára bocsátott tervezetben is szereplő, az elektronikus hírközlésről szóló 2003 évi C. törvény (Eht.) átfogó módosítása, ráadásként a tervezetbe képest jóval bővebb terjedelmű médiatörvény-módosításokkal (csak az Mttv. 196 ponton módosult).¹²

A törvényjavaslatot – módosításokkal – elfogadták (2011. évi CVII. törvény¹³). A zömében 2011. augusztus 3-án hatályba lépő törvény az Eht-n kívül még a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól szóló 2007. évi LXXIV. tv. (Dtv.), valamint az Smtv. és az Mttv. nagy terjedelmű – és érdemi – módosítását is magával hozta. A módosítások közül csak kevés reflektál a korábban megfogalmazott külső kritikákra. Kiemelkedik közülük az újságírói forrásvédelem kérdése, amelyet – habár valamelyest javult a szöveg – továbbra sem sikerült az EU ajánlásainak megfelelően törvénybe foglalni, valamint a gyűlöletkeltő, illetve kirekesztő tartalmakkal szembeni védelem köréből az egyes személyek törlése. Mintegy ezeket az előremutató módosításokat ellensúlyozandó, a Médiatanács tagjainak életfogytig tartó „bebetonozásával” (lásd a 3.7. fejezetet), az Alap státusának megváltoztatásával a közszolgálati médiaszolgáltatás függetlenségének maradékait¹⁴ is eltakarította a módosítás, valamint tovább szigorította az amúgy is a szigorúsága miatt bírált bírságolási lehetőségeket.

Röviden ismertetem az Smtv. és az Mttv. azon módosításait, amelyek tárgyukat tekintve korábban a kritikák keresztjében álltak.

3.1. Újságírók forrásainak védelme

Az Smtv. és az Mttv. 2011. januári hatálybalépését követően megfogalmazott súlyos nemzetközi kritikák sorra felrötták, hogy ezek a törvények nem nyújtanak kielégítő védelmet az újságírók számára forrásaik titokban tartásához. Az Európai Parlament 2011. január 25-én fogadta el az újságírói források védelméről szóló 1950(2011) sz. Ajánlását.¹⁵ Az Európai Parlament magyar médiatörvényekkel kapcsolatban 2011. március 10-én elfogadott határozatának szövege is kiemelte a forrásvédelem fontosságát.¹⁶

Az Smtv. eredeti 6. § (2) bekezdése szerint az újságíró „jogosult információforrásai titokban tartására a bírósági és hatósági eljárások során is, feltéve, hogy a számára átadott információ közzétételéhez közérdek fűződött”. Ez a védelem azonban csak viszonylagos volt. Az Smtv. eredeti 6. § (3) bekezdése szerint az újságírót „bíróság vagy hatóság – a nemzetbiztonság és a közrend védelme vagy bűncselekmények elkövetésének felderítése vagy megelőzése érdekében – kivételesen indokolt esetben az információforrás felfedésére kötelezheti”.

Az Smtv. 6. paragrafusának értelmezése során többször is felmerült, hogy túlságosan tág a forrás felfedésére feljogosított „hatóság” fogalma; ebbe mindenféle hatóság beletartozik, egyebek között a Médiatanács vagy annak Hivatala is. A 6. paragrafusnak az Európai Emberi Jogi Egyezménybe való ütközését az Ajánlás is megállapította.¹⁷

Az elfogadott módosítás a (3) bekezdésben a „nyomozó” jelzőt illesztette a „hatóság” szó elé. Ezzel növelte az újságírói forrásvédelmet, hiszen így ezentúl a bíróságokon kívül kizárólag a büntető ügyekben eljáró nyomozó hatóságok kötelezheték az újságírót a forrás felfedésére. Az az alapvető probléma azonban továbbra is fennmaradt, hogy túlságosan tág körben kötelezheti a nyomozó hatóság a forrás felfedésére az újságírót. Az újságírói forrásvédelem elégtelenségét Frank La Rue ENSZ-különmegbízott is kifogásolta.¹⁸

Az Smtv. továbbra sem tartalmazott olyan eljárásjogi és garanciális szabályokat, amelyek az újságírók forrásfelfedésére való kivételes kötelezés esetén alkalmazhatóak lennének, az Európai Parlament 1950(2011) Ajánlásának megfelelően. Az eljárási és garanciális szabályok hiányát tehát a 2011. augusztusban hatályba lépett módosítás sem pótolta, holott azokra már szükség lett volna, ahogyan az atlatszo.hu-ügy kirobbanásának tanulságai erre rávilágítottak.¹⁹

Az Smtv. tehát ezen részében továbbra is ellentétes maradt az Ajánlás 4. pontjával,²⁰ amely a forrásvédelem terén annak érdekében hívta fel kifejezetten az Smtv. 6. paragrafusának (valamint a 4. § (3) bekezdésének) módosítására a magyar kormányzatot és parlamentet, hogy érvényre juttassa az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikkelyében foglaltakat. Ennek értelmében a véleménynyilvánítási jog körébe tartozóan az újságírói forrásokat érintő korlátozásokat törvényben és egyértelműen kell megfogalmazni, olyan eljárási garanciák mellett, amelyek alkalmasak megvédeni az újságírót az illetéktelen hatósági, akár nyomozó hatósági beavatkozással szemben is.²¹

3.2. A gyűlöletbeszéd törvényi meghatározásának módosítása

A 2011 márciusi változtatást követően a nyári módosítások ismét érintették az Smtv. 17. paragrafusát. Az új módosítás kihagyta a gyűlölet keltésére és a kirekesztésre alkalmas médiatartalmakkal szembeni védelemből az egyes személyeket, ugyanakkor továbbra is fenntartotta a korábbi védett kört: „valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség vagy bármely többség, továbbá valamely egyház vagy vallási csoport” elleni gyűlölet keltését, illetve kirekesztését tiltotta továbbra is a törvény. Ezek közül egyébként a „bármely többség” megfogalmazás váltotta ki a legtöbb kritikát, ám ezen ezúttal sem változtattak. Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a korábbi médiatörvény – a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény – 3. § (3)

bekezdése is tartalmazta ezt a kifejezést.²² Erre a tényre szívesen hivatkoztak a kormány képviselői nemzetközi kritikák esetén.

3.3. A regisztráció szabályainak szigorítása

Többször kifogásolták a médiatörvények kritikusai a regisztrációs kötelezettséget, főleg sajtótermékek esetében. A módosítás a kritikát annyira figyelmen kívül hagyta, hogy ugyan hozzányúlt a regisztráció szabályaihoz, de a médiaszolgáltatásokat illetően tovább szigorított rajtuk, sajtótermékek esetében pedig változatlanul hagyta őket.

3.4. Letelepített médiatartalom-szolgáltatóra vonatkozó szabályok pontosítása

A módosítás ismét pontosította a letelepített médiaszolgáltató fogalmát az Mttv-ben és az Smtv-ben is. Az Smtv. korábbi szövege a médiaszolgáltatásnak a Magyarország tulajdonában álló frekvencia igénybevételével történő terjesztésében határozta meg a letelepítettség egyik ismérvét. Frekvencia igénybevételével azonban csak analóg terjesztés lehetséges, a módosítás ezért az „analóg” szót is beszúrta az Smtv. 2. § (2) bekezdésébe.

3.5. Szigorítások a pályázati eljárásban

Az Mttv. felsorolja a lineáris médiaszolgáltatási pályázatok (frekvenciapályázatok) kötelező tartalmi elemeit. A törvény korábban azt tartalmazta, hogy ezek közül mely elemek hiányzása esetén számít alakilag érvénytelennek a pályázat. A módosítás szigorított az eddigi szabályokon: ezentúl bármelyik kötelező elem hiánya esetén – hiánypótlás lehetősége nélkül – alakilag érvénytelennek minősült a pályázat. Változatlan maradt az a szabály, hogy az alakilag érvénytelen pályázatot a Médiatanács végzésével elutasítja.

3.6. Szigorítások a bírságolás terén

A legfontosabb szigorítás a módosító törvény értelmében az volt, hogy a jövőben az Mttv. szerint fizetendő díjak, igazgatási szolgáltatási díjak, valamint a kiszabott bírságok adók módjára behajtandó köztartozásnak minősülnek.

Ez különösen azért fontos, mert az Mttv. szerint bírságok kiszabása esetén sincs a jogorvoslatnak halasztó hatálya. A fizetési határidő lejártát követően tehát a Hatóságnak – függetlenül attól, hogy a médiatartalom-szolgáltató jogorvoslattal élt-e vagy sem – nem kell végrehajtóra várnia, hanem közvetlenül az adóhatósághoz fordulhat a bírság beszedése érdekében. Az adóhatóság akár soron kívül is eljárhat, rendkívül hatékonyan. Az adók módjára behajtandó köztartozás jellemzője még az is, hogy az adóhatóság fizetési könnyítést nem engedélyezhet, a tartozást nem mérsékelheti, illetőleg adott esetben nem minősítheti azt behajthatatlannak.

Még két módosítás érintette a bírságokat. Az egyik az, hogy a törvény konzekvensen mindenütt megszüntette a bírságok alsó határát. A másik, bírságokat érintő módosítás az „ismételt”-ség fogalmának meghatározása az Mttv-ben. Ennek a fogalomnak komoly konzekvenciái vannak a törvényben: például az ismételt szabályszegés kizárja, hogy figyelmeztetést alkalmazzanak, de például a vezető tisztségviselővel szemben is csak ismételt jogsértés esetén lehet bírságot kiszabni. Az ismételtség súlyosbító körülmény a bírság kiszabásánál, egyes esetekben pedig elkerülhetetlenné teszi a bírság kiszabását, és – súlyos jogsértéssel együtt járva – lehetőséget ad a jogosultság megújításának elutasítására vagy a médiaszolgáltató törlésére is. Nem mindegy tehát, hogy mi minősül ismételt jogsértésnek.

A módosító törvény szerint csak az számít ismételtségnek, ha valaki a jogerős hatósági határozatban megállapított jogsértő magatartást „háromszázhatvanöt napon belül legalább kétszer valósítja meg, ide nem értve a csekély súlyú törvénysértéseket”. Azt, hogy mi számít csekély súlyú törvénysértésnek, nem határozta meg. A megfogalmazás tehát továbbra sem volt pontos, a bizonytalan fogalom továbbra is túlzott mérlegelési jogkört hagyott a hatóságnak.²³

3.7 A médiahatóság tisztségviselőit, tagjait érintő módosulás

Az Mttv. módosítása két ponton érintette a médiahatóság szereplőinek megbízatását. Egyrészt – a magyar jogrendben egyedülálló szabályként – kimondta, hogy a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) elnökének és elnökhelyettesének, valamint a Médiatanács elnökének és tagjainak esetében a megbízatás megszűnésével egyidejűleg „kártalanítás” jár. Ennek összege a megelőző 12 havi nettó – azaz személyi jövedelemadóval csökkentett – jövedelmüknek felel meg. Ez a Hatóság elnöke részére – mivel ő a Médiatanács elnökeként is kap tiszteletdíjat – mind a két tisztség után jár. A másutt „kártalanítás”-nak is nevezett összegről kimondja, hogy az „a károk megtérülése körében adómentes”. Ez egyébként nemcsak a kilenc éves megbízatási idő lejártja esetén, hanem a megbízatás megszűnése valamennyi esetben jár az érintetteknek, függetlenül attól, hogy saját hibájukból vagy attól függetlenül szűnt meg a megbízatás.

A másik módosítás lényegében bebetonozza²⁴ a Hatóság elnökét és a Médiatanács tagjait: kimondja, hogy amíg az Országgyűlés helyettük újat nem választ, megbízatásuk a kilenc éves ciklus lejártja ellenére sem szűnik meg.

4. Harmadik felvonás

2011 decemberétől 2012 júniusáig.

A médiatörvények érdemi módosításának harmadik felvonása hónapokig húzódott. Az újabb, nagyobb terjedelmű

módosításnak – ellentétben az előzőekkel – közvetlenül kényszerítő erejű indoka volt. Az Alkotmánybíróság (AB) 2011. decemberi döntése²⁵ ugyanis – habár csak a beadványok egy téma szerint jól körülhatárolt részét bírálta el – nagyot szólt: a törvényi rendelkezések egy részét meg is semmisítette.²⁶

A megsemmisítés teljes körű volt a médiatörvények sajtótermékekre vonatkozó szabályait illetően, habár csak 2012. május 31-ei hatállyal. Kénytelen volt tehát a kormány módosítani a médiatörvényeket, ha nem akarta, hogy június elsejétől kezdődően teljesen kikerüljenek azok hatálya alól a sajtótermékek (beleértve a sajtóhelyreigazítás szabályait is, amelyek a törvény késedelmes elfogadása miatt így is mintegy tíz napig hiányoztak a magyar jogrendszerből).

Ez azonban nem azt jelentette, hogy az AB minden vonatkozásban alkotmányellenesnek mondta volna ki a sajtótermékek médiatörvény alá vonását, azonban technikailag csak egységes módon tudta megsemmisíteni az alkotmányellenes részeket. Az AB-döntés felsorolta azokat a rendelkezéseket, amelyek alkalmazását sajtótermékekre is alkotmányosnak gondolja, a módosítás élt is az újraszabályozás lehetőségével. Ezen túlmenően érintette az AB-határozat a forrásvédelemre és a Média- és Hírközlési Biztosra vonatkozó szabályokat is.

Az AB-döntés hatását erősítette az Európa Tanács szakértői elemzése is.²⁷ Az Európa Tanács nyilvánvalóvá tette később azt is, hogy az AB-döntés érvényesítését várja a magyar kormánytól.²⁸

A május 10-én a kormány által benyújtott T/7022. sz. törvényjavaslat eredetileg csak az AB-határozat által előírtak végrehajtására irányult.²⁹ A törvényjavaslat tárgyalása során azonban az AB-határozattal érintett részekben túlmenően is egyes kormánypárti országgyűlési képviselők részéről olyan módosító javaslatok érkeztek,³⁰ amelyek – különösen a „Lex Klubrádió” néven emlegetett csomag – alaposan felborzolták a kedélyeket (lásd keretes írásunkat).

Az ún. „Lex Klubrádió” néven nevezett módosítások rövid összegzése: 1. A pályázati összeférhetlenségi szabályok megváltoznak – ha a pályázót „nyertesnek hirdetik” egy frekvencia-pályázatban, a pályázó összeférhetlenné válik minden más párhuzamosan futó pályázatában (még ha az egyikben nem is kötnek vele szerződést). 2. A módosítás kiveszi a törvényből azokat az átmeneti szabályokat, amelyek korábban meghatározták, miként lehet átalakítani a műsorszolgáltatási szerződést hatósági szerződéssé (segéd szabály volt, hogy ha határidőben nem kezdeményezték, a Médiatanácsnak hivatalból kell lefolytatnia az eljárást). 3. A módosítás átírja azt a szabályt, amely korábban lehetővé tette, hogy az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) által odaítélt műsorszolgáltatásoknál is lehessen kérni a korábbi nonprofit lehetőség átalakítását közösségi médiaszolgáltatássá; ezt a jövőre nézve csak a Médiatanács által elbírált pályázatokra teszi lehetővé, ezért a szöveg szoros értelmezése szerint például a Klubrádió azon a frekvencián, amelyet az ORTT ítélt neki, nem alakulhatna át közösségi médiaszolgáltatóvá (a szabály azonban nem egyértelmű, később olyan is van benne, amit lehet úgy értelmezni, hogy mégis kérhet közösségi státust egy működő médiaszolgáltató). 4. A módosítás kiveszi azt a korábbi szabályt, amely szerint az átalakított hatósági szerződés (vagy helyette a hatósági határozat) feltételei nem lehetnek terheesebbek, mint a korábbi szerződés feltételei voltak.

A Klubrádió két frekvenciapályázatban is érdekelt, hosszadalmas bírósági eljárások után azonban még mindig nincs végleges frekvenciája. Egyik esetben (92,9 MHz) még az ORTT-től nyerte el a nonprofit frekvenciát, azt – ha megkötötték volna vele a szerződést, amit nem tett meg sem a régi, sem az új hatóság – a korábban hatályos törvény alapján át lehetett volna alakítani ugyancsak ingyenes közösségi médiaszolgáltatássá. A másik frekvenciapályázat (95,3 MHz) esetében először második helyre pontozták, majd – miután az első helyezett pályázatát a bíróság alakilag érvénytelennek mondta ki, és hatályon kívül helyezte az eljárást – a hatóság a Klubrádió pályázatát is érvénytelennek mondta ki. Ezt a határozatot, illetve végzést hatályon kívül helyezte a bíróság, de a Médiatanács nyilatkozata alapján nem várható az ügy megnyugtató lezárása.

A 2012. júniusi törvénymódosítás a Klubrádióra nézve többféle veszélyt is rejt magában. A legnyilvánvalóbb az, hogy még ha véglegesen meg is nyeri a 92,9 MHz-es frekvencia szerződéskötése iránti pert, a törvény szövegének szó szerinti alkalmazása megakadályozza, hogy a régi médiatörvény alapján kötendő szerződést az új médiatörvény szerinti közösségi frekvenciára szóló hatósági szerződéssé alakítsa át, mert a pályázatát még az ORTT bírálta el, nem a Médiatanács, és mert a médiatörvényből törölték azokat az átmeneti rendelkezéseket, amelyek lehetővé tennék a szerződés átalakítását.

V. I.

Végül aztán 2012. május 24-én először, június 24-én pedig másodszor is³¹ elfogadta az Országgyűlés a médiaszolgáltatásokkal és a sajtótermékekkel összefüggő egyes törvények módosítására irányuló törvényt,³² amely kezelte az Alkotmánybíróság fenntartásait, s amelyet most csak az ezzel való megfelelés kérdésében vizsgálók.

4.1. Újságírói forrásvédelem

A forrásvédelem terén – a 2011 nyarán elkezdett folyamat befejezéseként, második nekifutásra – ezúttal ténylegesen megtörtént a bajok orvoslása. Az új szabályok lényege, hogy sem közigazgatási hatósági, sem szabálysértési, sem polgári bíróságok nem kötelezhetik többé az újságírók forrásainak felfedésére. Erre csak büntető bírósági eljárásban kerülhet sor, és csak akkor, ha három évig terjedő vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény felderítése érdekében az információt átadó személy kilétének ismerete nélkülözhetetlen, az ettől várható bizonyíték mással nem pótolható, továbbá a bűncselekmény felderítéséhez fűződő érdek – különösen a bűncselekmény tárgyi súlyára tekintettel – olyan kiemelkedő, hogy az információforrás titokban maradásához fűződő érdeket egyértelműen meghaladja.

A bíróság forrás felfedésére kötelező határozata ellen halasztó hatályú jogorvoslattal lehet élni, ami azt jelenti, hogy amíg a jogorvoslatot el nem bírálják, az újságírónak nem kell kiadnia a forrást. Ezzel a módosítással a forrásvédelem szabályai végre összhangba kerültek az Európai Parlament 1950(2011) Ajánlásának tartalmával.

4.2. A médiatörvények hatályának kiterjedése a sajtótermékekre

Mint már említettem, az Alkotmánybíróság 2012. május 31-ei hatállyal semmisítette meg az Smtv. azon rendelkezését, amely a törvény hatályát a médiaszolgáltatásokon túlmenően kiterjesztette a nyomtatott és az internetes sajtótermékekre is. Az AB-határozat ugyanakkor az indokolásában utalt rá, hogy a törvény egyes rendelkezései a sajtótermékek esetében is alkotmányosan alkalmazhatóak lehetnének.

Az elfogadott módosítás ezzel a lehetőséggel élve ezért úgy fogalmazott, hogy továbbra is fenntartja az Smtv. hatályát a sajtótermékekre is, de külön felsorolta kivételként azokat a törvényhelyeket, amelyek nem alkalmazhatók a sajtótermékekre, és értelemszerűen át is fogalmazott néhány alkalmazható szabályt úgy, hogy azok megfeleljenek az Alkotmánybíróság által támasztott alkotmányossági követelményeknek.

Ezek a módosítások megfeleltek az AB kívánalmainak, sőt az előterjesztő mondhatni túlteljesítette a feladatot azzal, hogy nemcsak a sajtótermék, hanem minden más médiatartalom-szolgáltatás számára is megszüntette azt a korábbi követelményt, hogy ne sértsék az emberi jogokat, a 18. paragrafust (a magánélet védelme) pedig egész egyszerűen törölte a törvényből. Újdonság volt még, hogy az Smtv. 13. paragrafusában foglalt követelmények (a sajtó kötelezettségei) felügyelete a jövőben nem tartozik a Médiatanács hatósági jogkörébe.

4.3. A Média- és Hírközlési Biztos

A Média- és Hírközlési Biztos esetében az elfogadott módosítás újraszabályozta a Biztos jogkörét az Mttv-ben. A módosító törvény azt a technikát alkalmazta, hogy egyes közös szabályok előírása mellett különválasztotta és eltérően szabályozta a Biztos eljárását egyrészt az elektronikus hírközlési szolgáltatásokra, másrészt a médiaszolgáltatásokra, illetve a sajtótermékekre vonatkozó panaszok esetén. Kimondta, hogy a Biztos hatósági eszközöket csak az elektronikus hírközlési szolgáltatásokra vonatkozó panaszok esetében alkalmazhat, és megszüntette azt a lehetőséget, hogy a Biztos panasz hiányában hivatalból is eljárást indíthasson.

Végeredményben a Biztos hatásköre annyira lecsökkent, hogy szinte teljesen feleslegessé vált.

5. Vége az előadásnak?

Úgy tűnik, hogy a médiatörvények nagyobb módosításai a módosítások harmadik felvonásával immár lezajlottak. Azt mondhatnánk, hogy a kormány kifárasztásos technikája voltaképpen eredményes volt, nem várható mostanában a nemzetközi szervezetek részéről fokozódó nyomás. Ne legyenek illúzióink azonban: az érintett szervezetek tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy mi történt, s nem felejtnek. A törvény májusi elfogadását követően nyomban jelezte is ezt az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet.³³

De hogy teljesen nyilvánvaló legyen, meddig volt hajlandó elmenni (legalábbis a dolgok akkori állása szerint) a magyar kormány a médiatörvények módosítása terén, ezt írásba is adta Navracsics Tibor miniszter 2012 májusában az Európa Tanács főtítkáranak.³⁴

Miközben Navracsics elfogadta a kritikákat, és a médiatörvények módosítása során érvényesítette is az újságírói forrásvédelem, az elhunyt személyre vonatkozó szabályok, valamint a Média- és Kommunikációs Biztosra vonatkozó észrevételek esetében, javaslatára csak részben fogadta el és csak az AB-döntésének megfelelően módosította a törvényt az országgyűlés az alapvető jogi fogalmak túlzott bizonytalansága, az emberi méltóságra, illetve az alkotmányos rendre való utalás területén, és csak formálisan fogadta el az önszabályozás preferálását a társszabályozásnál (de lényegében nem változtatott a szabályokon). A sajtótermékekre vonatkozóan is csak az AB-döntésnek megfelelően volt hajlandó a módosításra.

Nem fogadta el azonban a főtítkár aggályait, sőt visszautasította a változtatás lehetőségét a közönség jogait és a sajtó kötelezettségeit tartalmazó paragrafusoknál (Smtv. 10. és 13. §), a gyűlöletkeltő és kirekesztő tartalmakra vonatkozó rendelkezésekre nézve (Smtv.17. §), továbbá a Médiatanács választási szabályait, illetve összetételét illetően.³⁵

Végeredményben – a három nagy módosító csomagot megvizsgálva – az állapítható meg, hogy egyedül az újságírói forrásvédelem területén kényszerült – ugyan két lépésben, de – teljes és feltétel nélküli meghátrálásra a kormány, ennek szabályait volt hajlandó az európai szabályoknak és sztenderdeknek megfelelő módon kialakítani. Ezzel megosztotta kritikussait, hiszen a módosítással a nemzetközi újságíró-szervezetek egyik fő követelése teljesült.

Lényeges előrelépés történt a tájékoztatás tartalmi követelményeit illetően is, amelyek már nem fenyegetik közvetlenül valamennyi újságírót. A kiegyensúlyozott tájékoztatás követelménye csak a tájékoztatási tevékenységet végző lineáris médiaszolgáltatások tájékoztató és híreket szolgáltató műsorszámaiban érvényesül.

Hasonló a helyzet a más tagállamban letelepedett szolgáltatót illetően: itt is nagyon leszűkült a hatóság beavatkozási lehetősége.

A sértő-, illetve a gyűlöletbeszéd, az emberi méltóságot érintő tartalom kérdésében a kezdeti nagyratörő szabályozás több lépésben finomodott, nagyjából a korábbi médiatörvény szintjére került vissza.

A Média- és Hírközlési Biztos homályosan körvonalazott, ám komoly eszközökkel megtámogatott hatáskörei elolvadtak, szerepe formálissá vált.

Mondhatnánk erre azt is, hogy a nyomásgyakorlás részben elérte célját, mert számos fontos kérdésben visszalépett a kormánytöbbség. Ezt mégsem gondolom így. Úgy vélem, hogy – ha volt is köztük „tisztáldozat” – ezek a visszalépések bőven belefértek abba az árba, amelyet az elektronikus média, valamint a sajtó feletti, a korábnál lényegesen kiterjedtebb és eszközeiben hatékonyabb felügyelet áraként a kormány hajlandó volt megfizetni.

Ne feledjük, hogy nem orvosolták a módosítások azt a tényt, hogy az új szabályozás a médiatörvények hatálya alá vonta a nyomtatott és az internetes sajtótermékeket, még ha jelentősen szűkült is az a kör, amelyben azok alkalmazhatók. A regisztráció kötelezettsége megmaradt, habár annak kezdeti szabályai a sajtótermékeket illetően lényegesen enyhültek.

A pályázati eljárás szabályai inkább szigorodtak. Az egyik legnagyobb botránykő, a médiatartalom-szolgáltatókat fenyegető bírságok esetenként több százmilliós mértéke nem változott, sőt behajtási szabályai szigorodtak. Ezek a hatalmas bírságok önmagukban alkalmasak a médiaszolgáltató teljes anyagi megsemmisítésére, hiszen hiába él ellene keresettel, annak nincs halasztó hatálya, mire a bíróságtól jogorvoslatot kapna, már adók módjára behajtották rajta a bírságot. De sok esetben nincs is szükség bírság kiszabására, elegendő az, ha a megsemmisítő erejű szankció lehetősége fennáll, öncenzúrára készítetve az újságírókat.

Nem változtak lényegileg a társszabályozás rendelkezései sem, és a törvény továbbra is bővelkedik meghatározatlan, illetve bizonytalan tartalmú, ám komoly relevanciával bíró fogalmakban.

A médiaszabályozás rendelkezéseinek megtartása felett őrködő Médiatanács jelölési-választási szabályai, a médiafelügyeleti rendszer szervezete és hatáskörei változatlanok maradtak. Ez a szisztéma lehetővé teszi a kormányzati befolyásolást a teljes médiarendszer felett. A közszolgálati médiaszolgáltatók függetlensége gyakorlatilag megszűnt, a közszolgálati tartalmat közvetlenül meghatározó Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA) vezetőinek kinevezője és munkáltatója az NMHH elnöke, akit maga a miniszterelnök nevez ki. Ugyanez a MTVA gyakorlatilag magába olvasztotta a Magyar Távirati Irodát, és azáltal, hogy a hírügynökségi híreket ingyenesen adja, versenytárs nélkül árasztja el a magyar médiát híreivel, a közéleti-politikai hírek esetében a gyakorlatban szinte hírmonopóliumot valósítva meg. A tudatos médiafogyasztók számára természetesen nyitva állnak a külföldi csatornák és az internet, de a többség az MTI híreihez fér hozzá a legtöbb csatornából.

Ezeken a területeken eddig semmiféle eredményt nem ért el a nyomásgyakorlás.

Függöny. Függöny?

Lábjegyzetek

1

2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról (Mttv.), 2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól (Smtv.).

2

„A diplomácia táncrendje miatt az elutasítást úgy kell előadni, mintha egyébként barátkozni szeretnénk. Ezek azok a politika művészetéhez tartozó mozdulatok, hogy majd a hét javaslatból kettőre-háromra (úgyis megcsináltuk már, csak ők nem vették részre) rábólintunk, a maradék kettőt pedig, amit nem akarunk, úgy utasítjuk el, hogy a többségét tulajdonképpen elfogadjuk. Ez a bonyolult játék afféle pávatánc.” Orbán Viktor miniszterelnök, 2012. május 31. (Lásd: <http://www.youtube.com/watch?v=0s5gzvb87ZY>, utolsó letöltés: 2012. október 10.).

3

Nem foglalkozom ebben az írásban a médiatörvények kisebb módosításaival (lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=965> (utolsó letöltés 2012. október 10.).

4

Lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=1072> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

5

Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/1071_Mttv_modositas_a_kormanyjavaslat_szovegszeru_valtozata.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

6

Itt olvasható az Smtv. módosítás előtti szövege: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/9_Smtv_2011_0102_0405.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

7

Itt olvasható az Mttv. módosítás előtti szövege: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/8_Mttv_2011_0103_0401.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

8

Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/1116_02471.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

9

Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/1157_2011_evi_XIX_tv_mediatv_EU_modositasok.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

10

Lásd http://mediajogfigyelo.blog.hu/2011/07/03/http_mediajogfigyelo_hu_1 (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

- 11 Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/0_elektr_hirk_tv_tarsadalmi_egyre_20110524.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 12 Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/1504_T_3505_03505.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 13 Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/1677_2011_evi_CVII_kivonat_.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 14 Lásd: http://mediajogfigyelo.blog.hu/2011/07/11/http_mediajogfigyelo_hu_4 (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 15 Lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=1438> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 16 Lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=1180> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 17 Lásd: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/01BD2C9F-96C5-4AC7-A4F6-389A89ACEE24/0/HUN_CONV.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 18 Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/0_2011-04-05_Hungary_Freedex_EndMission.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 19 Lásd: <http://atlatszo.hu/2011/07/07/a-brfk-szbeo-udvozli-az-atlatszo-hu-t/> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 20 Európai Parlament 1950(2011) Ajánlása, „4. Referring to the new Press and Media Law of Hungary (Law CIV of 2010 on the freedom of the press and the fundamental rules on media content), the Assembly expresses its concern that limits to the exercise of media freedom fixed by Article 4.3 and the exceptions to the right of journalists not to disclose their sources stipulated in Article 6 of this law seem to be overly broad and thus may have a severe chilling effect on media freedom. This law sets forth neither the procedural conditions concerning disclosures nor guarantees for journalists requested to disclose their sources. The Assembly calls on the Government and Parliament of Hungary to amend this law, ensuring that its implementation cannot hinder the right recognised by Article 10 of the Convention.”
- 21 Európai Emberi Jogi Egyezmény, „10. Cikk, Véleménynyilvánítás szabadsága, „1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon túl és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhatna. Ez a Cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék. 2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”
- 22 Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/0_Rttv_2010_augu_10en_hatalyos_szovege.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 23 Lásd: http://mediajogfigyelo.blog.hu/2011/07/19/mediatorveny_frekvencia_mediaszolgaltatasi_engedely_megujitas_irasbeli_figyelmeztetes (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 24 Lásd: http://mediajogfigyelo.blog.hu/2011/07/21/mediatorveny_mediatanacs_kartalanitas_vegkielegites_megbizatas_megszunese (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 25 Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/2101_AB_hat_0_1146_1746_10.pdf Megjegyzés: a Magyar Közlönyben való megjelenése után a határozat száma: 165/2011 (XII. 20.) AB határozat (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 26 Lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=2102> (utolsó letöltés: 2012. október 10.). Itt jegyzem meg, hogy az Alkotmánybíróság még az Alkotmányról szóló 1949. évi XX. törvény alapján járt el, magánszemélyek és szervezetek beadványai alapján. A mintegy két hét múlva hatályba lépett Alaptörvény lényegesen korlátozta az AB jogkörét és a beadványozók személyét is.
- 27 Lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=2696> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).
- 28 Thorbjorn Jagland, az Európa Tanács főtitkára 2012. május 15-én levelet írt a magyar kormányának, amelyben aggodalmát fejezte ki a folyamatban lévő azon médiatörvény-módosítás felett, amely az Alkotmánybíróság 165/2011 (XII. 20.) AB-határozatának végrehajtását célozza, s amely levél utalt az Európa Tanács által megküldött, május 11-én kelt szakértői elemzés tartalmára is. A levélre Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszter (egyben miniszterelnök-helyettes) mint a médiaügyekért felelős kormánytag május 21-én válaszolt. Ekkor már finisében volt a harmadik nagy médiatörvény-módosítási törvényjavaslat elfogadása.
- 29

Lásd: http://mediajogfigyelo.hu/uploads/files/2511_07022.pdf (utolsó letöltés: 2010. október 10.).

30

Lásd: http://www.mediajogfigyelo.hu/uploads/files/0_T_7022_tamogatott_sor_osszehasonlito_ket_oszlop.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

31

A köztársasági elnök (a lényegét nem érintő formai okokból) első körben visszaküldte megfontolásra a törvényt az Országgyűlésnek. A köztársasági elnök levelét lásd: <http://www.parlament.hu/irom39/07022/07022-0061.pdf> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

32

Lásd: http://www.mediajogfigyelo.hu/uploads/files/2_2012_evi_LXVI_tv.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

33

Lásd: <http://mediajogfigyelo.hu/index.php?do=a&id=2560> (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

34

Lásd: http://www.mediajogfigyelo.hu/uploads/files/0_Letter_From_DPM_Navracsecs_to_SG_Jagland_21-05-2012.pdf (utolsó letöltés: 2012. október 10.).

35

Sőt a Médiatanácsra vonatkozó szabályokat 2012 júniusában úgy módosultak, hogy életfogytig tartó stalluma mellett a Médiatanács elnöke még az NMHH esetleges új elnöke kinevezését is meghiúsíthatja.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

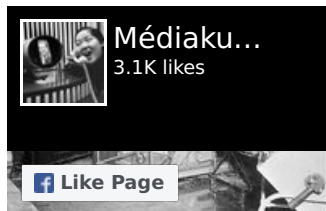
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Sajtófotó

[Tasnádi Róbert](#):

Miről szólnak a képek?

Sajtófotó, képjelentés, kontextus a média- és kommunikációkutatás nézőpontjából

„A fényképen mindig két ember van: a fényképész és a néző.”
(Ansel Adams)

Az ezredfordulón számos szerző a „képek korszakáról”, „képi fordulatról” ír a vizuális kultúra jellemzése során, és a képeknek jelentőséget és szerepet tulajdonít a megismerésben. A szakirodalom arról tanúskodik, hogy a társadalomkutatásban helyet kaphat a képhasználat. A képekkel való kutatói foglalatosságokat mégis egyfajta óvatos útkeresés jellemzi (legalábbis hazai szintéren). Ez az írás áttekintő jelleggel arra vállalkozik, hogy a szélesebb nyilvánosságnak készülő sajtófényképekre fókuszálva felvázoljon néhány kapcsolatot a képek használata és a társadalomtudományi megismerés között. Feltételezzük, hogy a képek a tudás jellegzetes vizuális formái, továbbá, hogy a fényképek nem önmagukban létező alkotások, hanem egy adott társadalom produktumaiként tekinthetünk rájuk, az általuk közvetített ismeretek, tudások pedig hozzájárulhatnak a társadalmi kommunikáció szociokulturális környezetének megismeréséhez.¹

A valóság képei, a képek valósága

A képek jelentősége aligha vitatható korunkban; a képek hiánya minden bizonnyal hamarabb feltűnik a szemlélőnek, mint a mindennapi jelenlétük az élet minden területén. A világ egyik vezető napilapja sokáig éppen azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy nem közölt címlapfotót. Ez ma már aligha képzelhető el bármilyen lap vagy hírportál esetében – a képek az újságok szerves részeivé, fő tartalmi elemeivé váltak.²

Ahogy a nyelvi, úgy más társadalmi szimbólumok, vizuális jelek is annak a kommunikációs környezetnek a részei, amely az ember társadalmi létét övezi. Marshall McLuhan ismert kommunikációs hasonlatával élve: talán annyira magától értetődően, mint a halak számára a víz, amely a mindennapi létezésük alapelemét jelenti (idézi Carey, [1989] 1994). Aligha van olyan kor, kultúra, amelyben a képeknek ne lett volna társadalmi szerepük, használatai formájuk, akár vallási, művészeti, ideológiai, ismeretközlési eszközökként, akár – mint ma – napi fogyasztási cikként.

A fénykép használatáról érvényes megállapításokat tenni a funkciók ismeretében lehetséges. A fotókutatással kapcsolatos gyakorlat alapján azt tapasztaljuk, hogy a fénykép figyelemfelhívó funkciója mellett szemlélődésre hív, élvezetet nyújt, a fotóművészet műtárgyai meditációra sarkallják a nézőt, míg a sajtóban megjelenő „fogyasztásra szánt” fotográfia legfeljebb az egyszeri rátekintést igényli, továbbá létezik privát használatú kép a maga funkcionális esztétikájával (Bán, 2008: 19). Ez az írás a nagyobb nyilvánosságnak szánt sajtóhírképekkel foglalkozik, amelyek funkciója a tájékoztatás, a híradás, a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, művészeti élet bemutatása (Sándor, 2007). Esetükben a napi használatban elvárható a gyors vizuális közlés, amely a befogadó számára egy pillanat alatt felfogható és azonnal értelmezhető. Továbbá a jelentéseket kereső társadalomkutató szempontjából tekint rá a képjelentés és a használat kérdéskörére, tudva azt, hogy a képek értelmezése mindazoknak a nézőpontjától függ, akik részt vesznek a kép használatában, megértésében, és jelentést tulajdonítanak neki. A képi jelentés megragadása ilyen módon összetettebb folyamat.

Gondolhatunk azokra az ismertté vált sajtóképekre, „képi ikonokra”, amelyek a földrajzilag, kulturálisan távoli befogadókban mintegy azonossá váltak az adott eseménnyel, történéssel; számukra a kép maga *reprezentálja* az egész eseményt.³ Ezek a fotók a napisajtóban a saját hírkörnyezetükben láttak napvilágot, míg ugyanezen képek az idő távlatában történeti kordokumentummá váltak, vagy felhasználhatók akár egy társadalom szociológiai leírásaihoz is. Azt mondhatjuk, hogy a kép olyan *kulturális objektum*, amely a használatától függően a *kontextusában* nyeri el jelentését (Becker, 1998: 84–95). Vagyis a fotón rögzített mozzanat értelmezéséhez jó ismerni azokat a körülményeket, amelyek között készült a kép. A befogadó, a társadalomkutató tudhatja,

feltételezheti, hogy a fénykép mögött mindig ott van az azt létrehozó fényképész (fényképező), valamint a megrendelő, használó és fogyasztó réteg, ezért érdemes foglalkozni a képek mint források „szociális természetével”, azaz a mögöttük húzódó társadalmi mozzanatokkal (Stemlerné Balogh, 1993: 15–22).

A képek használatáról szóló ismereteink tehát egyrészt a mindenkori használóról, a használat módjáról, másrészt magáról a kép létrejöttének társadalmi körülményeiről, végső soron pedig magáról a képről mint megismerési formáról szólnak. A képről való ismereteink hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a fényképeket – a maguk sokféle megjelenési formájában – felhasználjuk a valóság értelmezésében.

A társadalomtudományok gyakorlatában eltérő módon és hangsúllyal kerül szóba a képhasználat: míg a politikatudomány módszertani eszköztárában nem jellemző, és a szociológiában is kevés példát találhatunk a fényképek figyelembe vételére, addig a történettudományban és az antropológiában jelentősebb a hagyománya. A vizuális kutatások módszertani irányainak kijelöléséhez a többi között az antropológia nagyban hozzájárult (Collier & Collier, 1986; Kunt, 1995). Szakirodalma egy-két évtized távlatából szemléletváltást sejtet a képekhez való viszonyulásunkat illetően, amikor azt jelzi, hogy „a fotográfiáról nincs már mit mondani, a fotográfia megközelítéséről, használatáról, társadalomtörténetéről annál többet” (Bán, 2008: 7–8). A kérdéssel foglalkozó szerzők kiemelik: a hazai történeti kutatásokra jellemző, hogy a neves fényképészek, valamint a műfajok fejlődése van az érdeklődés középpontjában a fotográfia használata helyett (Tomsics, 2009: 333). A vizuális megismerésben szerzett tapasztalatokat a média- és kommunikációkutatás is hasznosíthatja, amennyiben érdeklődési irányai kapcsolódnak az említett tudományokhoz.

A sajtóképek társadalmi jelentőségét mutatja, hogy néhány évtized alatt központi szerepet kaptak a világ jelenségeinek leírásában, magyarázatában, amint a sajtó jelentős politikai hatalomra és kulturális státusra tett szert a tudás és az információk elosztásában. Bonnie Brennen és Hanno Hardt (1999) hangsúlyozzák, hogy a képterelés és sokszorosítás társadalomtörténeti szerepének megértése betekintést nyújt a képek által létrejövő reprezentáció természetébe és korlátaiba. A hazai szerzők is osztják ezt a nézetet, amikor azt írják, hogy a fénykép egyszerre hordoz vizuálisan megragadható tartalmat (amit a kép ábrázol), valamint a korábbi korszakokban betöltött szerepéről szóló információt. Ez kellően indokolja, hogy a kép tartalmán túl a mindenkori társadalomban betöltött szerepét is vizsgáljuk (Stemlerné Balogh, 1993: 15–22). Magyarországon különösen érdekes lehet a sajtó képhasználatának áttekintése ebből a szempontból, hiszen míg a tömegsajtó kezdeti szakaszáról több, a 20. század utolsó harmadáról csak viszonylag kevés fotográfia-szempontról áll rendelkezésre.⁴

A televízió – és egyre inkább a világháló – vizuális világa jelentős hatást gyakorol a sajtó- és hírfotóra. A terület médiászociológiai elemzése az újságírás és a nyilvánosság társadalmi szintű folyamataira mutathatnak rá; jellemzést adhat a hírgyártás körülményeiről, szervezeti környezetéről és a nyilvánossággal való kapcsolatáról, segítve a sajtó működésének megismerését. Ugyanakkor – egyéb kutatásokkal együtt – ráirányíthatja a figyelmet a fotó újságírásban betöltött szerepére, arra a lehetőségre, amelyet a sajtófénykép mint újságírói dokumentum és történelmi bizonyíték reprezentál (Brennen & Hardt, 1999).

A képek – így a sajtóképek is – számos aspektusból felhasználhatók a megismerés eszközeként. Ehhez figyelembe kell venni a képek, a vizualitás természetét, a többi között a valósághoz való viszonyukat. Piotr Sztompka szociológus saját tudományterülete perspektívájából érvel a fotó társadalomtudományi használata mellett; a társadalmi élet különböző oldalainak visszatükröződéseit látja a vizuális világban. Hozzáteszi, hogy a fotó a megismerés tárgya és eszköze is lehet. Mint kifejti, a képi megismeréssel kapcsolatban meg kell különböztetni a pozitivistát és a posztmodern felfogást. Az előbbi lehetségesnek tartja az objektív megismerést, az utóbbi a szubjektív, relatív tudást hangsúlyozza, amelyben meghatározó szerepet játszik a megismerő helyzete és a megismerés kontextusa. A pozitivisták szemléletű realista álláspont szerint a fénykép valaminek a bizonyítéka, míg a kritikai álláspont azt képviseli, hogy nem magának az objektív elé kerülő tárgynak a megismerése lehetséges általa, hanem az egyéni, szubjektív háttér és a társadalmi kontextus. A képi megismerés szempontjából a társadalomtudományok számára leginkább használhatónak a kettő közötti középutat képviselő *kritikai realizmus* álláspontja tűnik, amely elfogadja, hogy a fotográfia társadalmilag megkonstruált, mindig valaminek a fényképe, ugyanakkor ábrázol valamilyen társadalmi jelenséget vagy törvényszerűséget, struktúrát tükröz vissza, és információkat közvetíthet a társadalomról (Sztompka, [2006] 2009).

A következőkben felvázoljuk a vizualitás néhány kultúrtörténeti szempontját, a képeknek általában a megismerési folyamatokban betöltött szerepét, továbbá azt, hogy milyen módon jön létre a képi jelentés, és néhány gyakorlati példával támasztjuk alá a képhasználat melletti érvelést. E helyen a sajtóban megjelenő fotókra koncentrálunk, figyelembe véve azt, hogy az itt felsorolt témáknak könyvtárnyi szakirodalmuk van, így legfeljebb a főbb irányok és kapcsolódási pontok felvázolására van mód a képi reprezentáció összetett jelenségkörének megragadásában.

A kép - történeti távlatban

A képek ősi kommunikációs médiumok. Már az ókorban tárgyalják a kép fogalmát; Platón barlangpéldázata a valóság és az ideák világa közötti közvetítőként írja le a képeket.⁵ A szóbeli kultúrákban már használtak képeket, törzsi szimbólumokat, de még nem léteztek az írásbeliségre jellemző rendezett táblázatok, ábrák; később az egyes írásjelek is a tárgyakat leképező sematikus ábrázolásokból alakulhattak ki. A szövegközpontú modern nyugati kultúrában a képnek az írott szöveghez képest másodlagos, a szöveget kiegészítő, illusztráló szerepet tulajdonítottak, de már korán felfedezték a képek „igazságközlő” erejét (Lázár, [1992] 2001: 94–96).

Európában a 15. és a 16. században a kézi sajtó szélesebb körű elterjedésével már sokszorosított képekről beszélhetünk. A legkorábbi, úgynevezett ősnymtatványokat is ellátták fametszetes ábrákkal. A nyomtatás alapjául szolgáló fadúcok olcsók és sokszor használhatóak voltak, viszont még nem adtak olyan részletgazdag képet, mint

a később elterjedő rézmetszés és rézkarolás technikájával készült ábrázolások – az utóbbiak elterjedésének viszont költséges előállításuk szabott gátat. William M. Ivins a nyomtatás és a vizuális kommunikáció kapcsolatáról írott munkájában említi, hogy a gazdagon illusztrált könyvek sokáig luxustermékek voltak, csak a szűkebb, tehető és művelt rétegek juthattak hozzá, azonban a tudományos leírásokban már korán nélkülözhetetlenné vált a szöveges információk mellett a meggyőző, realista képi megjelenítés. Ivins példaként említi a képek gyakorlati alkalmazására a korai görög botanikusok példáját, akik belátták, hogy a növények pontos, rendszertani leírásához szükség van valóság-hű ábrákra (Ivins, [1953] 2001: 18–19). A szélesebb (népi) nyilvánosság a képi ábrázolásokkal kezdetben a templomok falain megjelenő vallásos témájú elbeszélő képsorokon találkozhatott. A bibliai történetek vizuális elbeszélése a nyugati ember számára – ha nem is az egész kontinensen azonos mértékben – a mindennapi élet tapasztalatává tette a képek fogyasztását. Szöveges információk később, a reformáció eszméjét hirdető, valamint a politikai témájú nyomtatványokon, és az újság-hírlevelekben jelentek meg, ezek sem nélkülözték a képi illusztrációkat (Briggs & Burke [2002] 2004: 39-43).

Úgy tűnik, az emberi kommunikáció történetében a szöveg és kép viszonya központi kérdés, Vilém Flusser filozófus ezt az írás és a kép harcának nevezi (Flusser, [1983] 1990: 10), de már korábbi alapművek is rámutatnak a különböző kommunikációs formák közötti lényegi különbségekre (McLuhan, 1964; Goodman, 1968b; Ong, 1982). Az, hogy a kép és a szöveg közül az adott korban melyik a domináns, kik és miképpen használták, informál az adott kultúráról, társadalmi viszonyokról; a kommunikációs formákról feltett ilyen jellegű kérdések végső soron a valóság megjelenítéséről szólnak. Ivins a sokszorosítható kép elterjedésének olyan jelentőséget tulajdonít, amely szerinte a képi kijelentések pontos megismételhetősége miatt az emberiség történelmében az írás feltalálásához mérhető (Ivins, [1953] 2001).

A beszéd, az írás és a kép, az emberi kommunikáció három jellegzetes formája közül a képről mondható el, hogy minden kultúrtörténeti korban jelen volt. Míg megjelenése tipikusan a Vilém Flusser által mágikus-misztikusnak nevezett ősi korszakra tehető, hosszú idő után a mai, posztmodern korban ismét tipikus kommunikációs médiummá vált (Ropolyi, 2006).

Hírkép, sajtófotó mint a megismerés tárgya és eszköze

A huszadik század egyik legelismertebb fotográfusa, Henri Cartier-Bresson egy interjúban így jellemezte a hírfotóval való kapcsolatát:

„A fő dolog, ami a sajtóhoz köt bennünket, hogy általa szoros kapcsolatban lehetünk az élet eseményeivel. A legnagyobb meglepetést nem az elismerések, a siker és ilyesfajta dolgok adják a fotográfusnak. A kommunikáció maga: amit mondunk, az másoknak jelenthet valamit, fontos lehet számukra bizonyos szempontból” (Popular Photography, 1957. május).⁶

Cartier-Bresson, akinek fotográfusként és művészként szinte az egész huszadik századon átívelt a munkássága, ezzel a megközelítéssel az emberi kommunikáció egy lényeges momentumát ragadja meg, amelyet a jelen kifejtésben is szeretnénk hangsúlyozni: jelek, jelentések által részt venni a társadalmi jelentések hálózatában. A fotóriporter hozzáállását a valósághoz, részvételét az eseményekben tömören így foglalta össze: „Ott voltam, és számomra ilyennek látszott az élet abban a pillanatban” (Cartier-Bresson, 1955).

Riportázsai között az eseményfotók és a hírességekről készített sorozatok mellett etnográfiai jellegű munkák sorát találjuk (Cookman, 2003). A sajtó számára készülő kép célja, hogy bemutasson, leírjon minél pontosabban egy eseményt, helyzetet azoknak, akik nem voltak ott a helyszínen. Akár egyedi hírkép, akár képriport készül, elvárható, hogy legyen objektív,⁷ hogy sűrített információt tartalmazzon, hogy feszesen komponált legyen, hogy bemutassa az esemény, történés lényegét (Dékán, 2010). A megfigyelés, a tények rögzítése, az elemzés, a saját nézőpont felismerése és felvállalása a riporter munkamódszerei között szerepel. A képhasználat tekintetében talán helytálló a párhuzam a társadalomkutatóval, aki a képet a saját szempontjai szerint szintén a megismerés tárgyának és eszközének tekintheti.

A 20. században a kép önálló, jelentéssel bíró „szöveg” lett, ezzel párhuzamosan a képi jelentéssel kapcsolatban számos megközelítés is megjelent.⁸ A vizualitással foglalkozó szakirodalom szinte már az 1920-as évektől kezdve, a Bécsi Kör tevékenységéhez köthetően a képek korszakáról, majd vizuális korról, ikonikus és képi fordulatról beszél (Neurath, 1936; Gombrich, 1972; Mitchell, 1994; Boehm, 1995), amit Ernst H. Gombrich röviden úgy jellemez, hogy egy olyan történeti korszakban vagyunk, amelyben a kép átveszi az írott szó helyét (Gombrich, [1972] 2003).

A sajtó korán felfedezte a képekben rejlő kifejezési lehetőségeket. A 18. század végén már jelentek meg Magyarországon képes újságok, amelyeket gazdagon illusztráltak metszetekkel. Hírfotók már a 19. század közepén is megjelentek, ám ezek még fotó alapján készült grafikai eljárások útján kerültek a sajtóba. Kezdetben a fotót még csak szövegillusztrációként használta a sajtó, később azonban – tömegmédiummá válásával – önálló műfajként alkalmazta, és mondhatjuk, hogy a sikerének záloga lett. A fénykép napilapban való közvetlen megjelenését a nyomdatechnika fejlődése tette lehetővé; Ivins ([1953] 2001) beszámolója szerint elsőként 1860-ban készülhetett olyan fametszetes nyomat, aminek fénykép volt az alapja. Az 1800-as évek végén a rajzolók által készített illusztrációkat, metszetes képeket fokozatosan kezdték felváltani a tónusos nyomtatott fényképek. 1880-ban a New York-i The Daily Graphic napilap már fotóról készült közvetlen ofset képet jelentetett meg. Magyarországon a Vasárnap Újság volt az első lap, amelyik önálló, grafika közbeiktatása nélküli sajtófotót közölt 1884-ben.⁹ Az 1910-es évekre a fotó a hagyományos grafikai képfarmakkal szemben egyértelműen uralkodóvá vált a hazai képes újságokban, a portrék mellett egyre több eseményt ábrázoló kép is megjelent. Azonban időre volt szükség, míg a közönség elfogadta, hogy a fénykép hitelesen ábrázolhatja a sajtóhíreket és a bűnügyekről készült beszámolókat. Erre ez időre bevett szokássá vált a szenzációs címlapkép közlése, és a képriportra is találhatunk próbálkozásokat

(Demeter, 1998).

Hazánkban a modern sajtófotó, a képes újságírás főként német hatásra formálódott az 1920-as években, amikor a szerkesztők igyekeztek kihasználni, hogy a kép a szövegnél sokkal gyorsabb információ-átadást tesz lehetővé, ugyanakkor erőteljesebben hat az érzelmeire, ezáltal a néző számára jobban felidézhető. Ebben az időszakban a kép már azonos értékű, sőt néha fontosabb lett, mint a szöveg (Stemlerné Balog, 2009: 140–154). A kép népszerűsége műfaji változások sorát teremtette meg, az aktuális hírképek mellett szerkesztők képsorozatokot, képriportokat, fotóesszéket is kértek a fotósoktól.¹⁰

A 20. század programadó képzőművészeit, alkotóit lelkesítették a fotográfiában rejlő kifejezési lehetőségek, az esztétikai, művészi szempontok mellett az oktatási, szemléltető, tudományos felhasználásról számos hazai vonatkozású szakanyag is született (Kepes, 1979). Az 1933-ban megjelent, *A fény művészete* című írás talán elsőként képviselte magyarul az akkor nemzetközileg is legkorszerűbb fényképfelfogást a képzőművészet és a fotográfia kapcsolatáról (Brogyányi, 1933). Ez a korai említés a valóságfeltárás eszközeinek nevezi a fotót, amelynek egyik feladatát a társadalmi folyamatok feltérképezésében látja. A szerző, a csehszlovákiai magyar nemzetiségű Brogyányi Kálmán fotószakíró szerint a realista fotográfia kifejező ereje és egyben lehetősége abban rejlik, hogy nem csupán dokumentálja, de tudatosítja is a valóságot. Ebben az összefüggésben szerinte a kép a szavaknál pontosabb kifejezőeszköz.

A sajtófényképészek közül többen a politikailag elkötelezett, társadalmi hatás kiváltását célzó, a kiszolgáltatottságot, peremléteket megjelenítő szociófotó műfaját művelték, amely közvetlen előzménye az „objektívebb” sajtó fotográfiának. A szociális fotográfia legfőbb közvetítő médiuma a tömegsajtó lett. Az alkotók szándékának megfelelő gyors, közvetlen és széleskörű hatás a lapokban érvényesült a legjobban; véleményalkotásra készítették a közönséget a városi szegénység képi bemutatásával a két világháború időszakában. A politikailag elkötelezett fotográfusok két tábora az 1920-as és az 1930-as években a kommunisták Sarlómozgalma, amelyik a fotót ideológiai fegyvernek tekintette az osztályharcban, valamint a szocialisták Kassák-köre, amely mérsékeltbb álláspontot képviselt, tematikailag kevésbé volt kötött (Albertini, 1997: 56–57). A hazai szociófotó másik ága a népi írók munkásságához kötődött. A paraszti sors emberi küzdelmeit, megpróbáltatásait tárta a nagyközönség elé – szemben az 1930-as évek fotográfiájára szintén jellemző „magyaros stílus” idillikus, festményszerű, romantikus vidékébrázolásával (Albertini, 1997: 116, 126). Érdekes itt megjegyezni, hogy a társadalmilag elkötelezett fotográfia nemcsak külföldön, de idehaza is meghatározó volt a későbbiekben a vizuális kultúráról, a szociográfiai és antropológiai fotóról kialakult szemléletben (vö. Kepes, [1965] 2008), a sajtófotóban pedig megalapozott egy több évtizedig ható vizuális kánont.

Anélkül, hogy e helyen részletes leírást adnánk a hazai sajtófotó történetéről, érdemes megjegyezni, hogy a fényképezés technológiája hatással volt a sajtófotó stílusára; a kisfilmes formátumú gépek elterjedésével a beállított jelenetek helyett egyre több spontán fotó jelent meg, amely a képes újságok olvasóit a történetek résztvevőivé avatta. A professzionális fotográfia hazai történetének neves egyéniségei – többek között Balogh Rudolf, Escher Károly, Munkácsi Márton, Vadas Ernő – mellett időnként amatőr fotósok képeit is közölték az újságok az 1930-as évektől, számukat tízezres nagyságrendűre teszik ebben az időben (Stemlerné Balog, 2009: 100–102, 162).

A fotográfia bő másfél évszázados története során döntő szerepe volt a vizualitásról alkotott fogalmaink megújításában ugyanúgy, mint a társadalmi szimbólumok és diskurzusok alakításában azáltal, hogy áttörte a konvenciókat, új beszédtemákat jelölt ki a társadalmi kommunikáció színterein. Magyarországon példa erre az 1970-es évek „sajtófotográfiai fordulata”. Szarka Klára és Kiscsatári Marianna fotótörténészek kifejtik, hogy ebben az időszakban korszerűbb sajtóképi nyelvezet meghonosítása történik a magyar sajtóban. Ez egyrészt néhány fiatal, tehetséges fotóriporter – többek között Korniss Péter és Féner Tamás – munkáját tükrözi, másrészt rámutat arra a társadalmi-politikai körülményre, hogy a közéleti sajtóban a fotórovat viszonylag nagyobb szabadságfokkal rendelkezett, így jelenhettek meg később a társadalmilag releváns, ám a hivatalos sajtó által elhallgatott témákról szóló képi beszámolók (Kiscsatári & Szarka, 2010). A hazai sajtófotósok beszámolóiból tudhatjuk, hogy a 20. század második felében példaként tekintettek a Magnum sajtóügynökség képi világára, továbbá nagy figyelem kísérte a külföldre származott magyar fotográfusok – többek között André Kertész, Robert Capa, Munkácsi Márton – munkásságát, akikről a vizuális kifejezés új lehetőségeit „leshették el” a pártállami sajtó időszakában dolgozó hazai fotográfusok.¹¹ Az 1980-as évek közepétől a sajtófotó szakmai fejlődéséhez hozzájárult az újságírás akkori nagyobb társadalmi presztízse, az ellenőrzés fokozatos gyengülése, valamint az is, hogy több közéleti fotótéma állt rendelkezésre, „történtek a dolgok”. A képes sajtónak szerepe lehetett a közélet, a politika formálásában (Kiscsatári & Szarka, 2010: 19–20). Annak, hogy a képek hagytak-e lenyomatot az adott korszakokon, vagy az adott korszak valósága tükröződik-e vissza a társadalomkutató számára, behatóbb vizsgálattal kell utánajárni.

A kép tekintete: kép és jelentés

A jelentések iránti érdeklődés alapvetően annak a kulturális felfogásának a sajátja, amely a kommunikációkutatásban legkorábban a Charles Cooley, John Dewey, Herbert Mead nevével jelzett chicagói iskola hagyományaihoz köthető. E szerint a kommunikáció nem csupán üzenetátadás, hanem olyan szimbolikus folyamat, amelynek során kultúra jön létre és marad fenn (Lázár, [1992] 2001: 10). A kutatások későbbi kulturális fordulatához nagyban hozzájárult Clifford Geertz (1973), aki a kultúra elemzésében a társadalomtudomány számára a jelentéseket kereső, interpretáló feladatot jelölte meg. James W. Carey ezt a gondolkodási hagyományt képviselve határozza meg a kommunikáció kulturális felfogását, amely eltérést jelentett az addig általánosan alkalmazott, üzenetek továbbításáról, terjesztéséről szóló felfogástól. Szerinte a „kommunikáció” fogalom az egyik legáltalánosabb, leghétköznapibb emberi élményre utal, ami a nyelv és más szimbolikus formák által az emberi lét alapvető közegét jelenti. Carey szerint a kommunikáció „egy szimbolikus folyamatként értelmezhető, ami által

létrehozzuk, fenntartjuk, módosítjuk és átalakítjuk a valóságot” (Carey, [1989] 1994: 23–24). A mai médiakutatás kulturális felfogásában ezt úgy lehet a képekre vonatkoztatni, hogy a képi jelentés-tulajdonítás közösségi, társadalmi folyamat. Amint azt Roger Silverstone kifejti, a médiát sokszínű, gazdag áramlasként érzékeljük, amely az emberi tapasztalat általános szövetének része, így értelmezni is a tartalom-előállítás és a befogadás társadalmi kontextusában lehet (Silverstone, [1999] 2008: 17).

A kép észlelése két szinten játszódik le: először a szemünk elé kerül és nézzük, hogy mit ábrázol, vagyis szemléljük a képet, a következő lépésben igyekszünk megragadni a „valódi” jelentését (Lázár, [1992] 2001). A jelentés valamely jelenség megértésének, magyarázatának, a jelenséggel kapcsolatos érzéseknek, reakcióknak az összessége. Ezeknek a jelentéseknek a megtalálása a dolgok megértésére és magyarázatára irányul. Amennyiben a képeket az emberi kommunikáció termékeinek tekintjük, úgy érdemes figyelembe venni, hogy ez a kommunikáció „értelemtelet, tele van jelentéssel” (Rosengren, 2004: 77). A képek – az írott szövegekhez hasonlóan – társadalmi jelek. A képpel kapcsolatos jelentések vizsgálatával a jelek természetét a társadalmi életen belül tanulmányozó jeltudomány sokat hozott hozzá a képi jelenség értelmezéséhez. Elsődlegesen Charles S. Peirce filozófus nevét kell említeni, aki a jelfajták vizsgálatakor a jel-tárgy-kapcsolatban háromféle: ikonikus, indexikus és szimbolikus viszonyt jelölt meg (Peirce, 1931). A képek értelmezésének egyik lehetősége, hogy hasonlósági, ikonikus kapcsolatot feltételezünk a kép és annak tárgya között (jellegzetes példa erre a portré képfajta). A képek jelentéséről beszélhetünk szomszédsági, úgynevezett indexikus kapcsolatban, amikor a jel és a jelölt közötti viszony ok-okozati kapcsolaton alapul; a fénykép esetében a fény rajzolja a fényérzékeny anyagra a tárgy képét. Ez feltételezi azt, hogy van leképzett tárgy, amely megjelenik a fényérzékeny felületen. Azonban nem minden képfajta írható le ezzel a leképzési viszonytal. A társadalmi jelekről szólva a jelölő és a jelölt kapcsolata értelmezhető szimbolikusként, amely társadalmi, kulturális meghatározottságú. Nelson Goodman az elsők között volt, aki úgy vélte, hogy a képek – a szövegekhez hasonlóan – szimbólumokkal reprezentálnak (Goodman, 1968a). Egyes szerzők a fényképi jelentések változó, „fluid” természetét írják le, vagyis az egyes fotográfiai műfajok, amelyek tulajdonképpen a képi jelentések közvetítői, változathatják helyüket Peirce kategória-rendszerében (Scott, 1999).¹²

A fényképeket mint *külső reprezentációkat* lehet értelmezni, megkülönböztetve őket a belső, mentális képektől.¹³ A reprezentáció fogalma egy viszonyt jelöl meg a kép és a leképzett dolog között, amelyben a külvilág megjelenítése történik valamely alkotásban. Egyes szerzők a képi jelentés keresését az Austin-Searle-féle beszédaktusok analógiájára a képaktusok keretében vizsgálták; azokban a helyzetekben, „kontextusokban”, amelyekben a képek valójában megjelennek, beszélhetünk szimbolikus aktusokról és *képhasználatról*, reprezentációkról (Horányi Özséb, [1975] 2006: 148). A reprezentálás a fotó esetében (például művészi céllal) kreatív tevékenység, amelyben nemcsak mechanikusan leképeződik egy adott tárgy, mintegy tükörképnek, hanem a lehetséges tényállások egybeszerkesztésével, szelektálásával *konstruálásról* beszélhetünk (Terestyéni, 2006: 112). Ez a konstrukció, újraalkotás hiteket, véleményeket és tudásokat is közvetít egy adott dologgal kapcsolatban, adott közegben, konvenciók által (Horányi Attila, 2001), amelyek adott kommunikációs helyzetekben, adott módszerekkel, hozzáférhetővé válhatnak a kutató számára.

Képiség és kultúra

A posztmodern képiség egyik sokat idézett teoretikusa, William J. T. Mitchell (1992) a fotográfia korszakát a digitális fotográfia és a Photoshop-program piaci bevezetésével lezártnak tekinti, és az utána következő időszakot „posztfotografikusnak”, a fotográfiai korszak utáninak nevezi. Az ikonikus, indexikus kapcsolat a digitális fotográfia esetében már nem alkalmazható általánosan, mert a képmódosítás, a manipuláció során nem mindig egyértelmű ez a megfeleltethetőség a jel és a leképezendő tárgy között. Jean Baudrillard a társadalmi világot jelentéshordozó világként értelmező posztmodern felfogása elemzés tárgyává tette a képeket, a fotókat, ahol nem a szimbolikus tartalmak dominálnak, hanem a szimuláció és az illúzió, és olyan képek jelentéséről beszél, amelyeknek nincs a valóságban megfelelőjük (Baudrillard, 1994: 19). Érdemes itt megjegyezni, hogy a képi manipuláció nem kizárólag a digitális kor sajátossága, legfeljebb jellegzetesen bizonyos korszakokra, illetve bizonyos foglalkozásokra (fényképezés, fotóművészet) korlátozódott, míg ma egy számítógépes alkalmazással bárki számára elérhető. A képi manipuláció kérdésköre a sajtófotó forrásértékét érintő etikai kérdéseket is felvet, amennyiben megkérdőjeleződik a fotó „objektivitása” és dokumentum-volta. Az internettel a néhány kattintással elérhető források bőségének kora köszöntött az újságírókra, ezzel együtt azonban számos dilemmával is találkozhatnak a hírügynökségek képszerkesztői, akik idejük egy részét vizuális forrásaik hitelességének felkutatásával tölthetik. Jól illusztrálja a dilemmákat a Reuters korábbi fotóigazgatójának beszámolója:

„Soha nem felejttem el, a cunami alatt kaptunk egy képsorozatot Srí Lankáról, amelyen emberek hatalmas hullámok előtt menekültek, fantasztikus képek voltak. Ott volt a levegőben, hogy minél hamarabb ki kell adni őket, de nem mertem. Napokat töltöttünk a képek hitelességének ellenőrzésével, és végül igazam lett, a sorozat egy kínai folyót ábrázolt, amelyen a dagály óriási hullámokat gerjeszt. Sok újság bedőlt neki, mi nem, bár nekünk is voltak nehezebb pillanataink.”

Egy másik esetben a 2006-os bejrúti rakéta-becsapódásról készült képére a fotós füstöt retusált, amelyre elsőként a hírügynökség életében egy blogger hívta fel a szerkesztők figyelmét. Az eset után megszigorították a Reuters belső szabályzatát (Virágvölgyi, 2011).

A Mitchell által közölt „képi fordulat”-fogalom a tanulmányában a Richard Rorty (1967) által megfogalmazott „nyelvi fordulat”-ra tesz utalást; szerinte egy olyan változásnak lehetünk tanúi az 1990-es évektől a humán- és a társadalomtudományokban, amely során a megismerésről és a kutatásról szóló gondolkodás központi metaforájává a nyelv helyett a kép vált (Mitchell, [1994] 2010).

A képi jelentés megragadásához Roland Barthes a „kétrendbeli jelentés” jeltudományi kifejtésével járult hozzá.

Szerinte a jelentésnek van egy elsődleges és egy másodlagos szintje. Míg a denotáció mindaz, amire a jel közvetlenül vonatkozik, egy kép esetében a látható dolgok megjelenítése, a konkrét vizuális elem, addig a konnotáció kulturális jelentés, sugallt jelentés, amely ideológiákat tükröz, és mindazokat az asszociációkat, érzéseket, gondolatokat jelenti, amelyeket a kép szemlélése a befogadóban felidéz. Barthes szerint a denotáció a folyamat kiindulási szintje, a jelentésalkotás ezt követően vált át a második szintre: itt a konnotáción van a hangsúly, amely kulturális kódolású (Barthes, 1964).

A konnotáció ezek alapján képi értelemben azt jelenti, hogy a kép minden befogadó számára egyéni utakat kínál fel az értelmezésben. Flusser szemléletes képet ad a konnotáció értelmezési szintjéről, amikor a képeket „jelentésteli felületekként” értelmezi.

„A képek jelentése felületükön található. Egyetlen pillantással megragadhatjuk – de akkor felületes is marad. Ha a jelentést elmélyíteni, azaz: az absztrakt dimenziókat rekonstruálni akarjuk, akkor hagynunk kell, hogy tekintetünk pontról pontra végigpásztazza a felületet. A képfelület ilyen felderítését »scanning«-nek nevezzük. Ennek során a tekintet komplex útvonalat jár be, amelyet részben a kép struktúrája, részben a néző szándékai alakítanak. A képnek a scanning során kibontakozó jelentése tehát kétféle szándék szintézise lesz: azé, amelyik a képben manifesztálódik, és a néző intenciójáé. Ebből következik, hogy a képek nem »denotatív« szimbólumkomplexumok (mint például a számok), hanem »konnotatív« szimbólumkomplexumok: teret engednek az értelmezéseknek” (Flusser, 1990: 8).

A diszciplínák és elméletek sokféleségében a képek – és így a sajtófotó – értelmezésében úgy tűnik, a kultúra fogalma összekötő lehet, amennyiben feltételezzük, hogy a fényképek jelentése kulturális tapasztalatok alapján jön létre. Brennen és Hardt (1999) a fotóhasználattal kapcsolatban találóan jegyzi meg, hogy ezek a képek tulajdonképpen a valóság „ideologikus” reprodukciói, miközben úgy tekintenek rájuk, mint az objektív valóság megjelenéseire.

Megismerés és módszer

Az elmúlt évtizedekben alapvető szemléletváltás történt a vizualitás kutatásában, ami hatással van a fényképek társadalomkutatási szerepére is. Ezzel kapcsolatban Horányi Attila megállapítja, hogy a korábbi időszak művészettörténeti megközelítése, amely a képeket „magukba záródó” tárgyakként, elsősorban intellektuális, esztétikai, gazdasági szempontok szerint vette figyelembe, mára már nem érvényes általánosan. Ma a képekre nem intellektuálisan ható, tapasztalatokat konstruáló struktúráként gondolunk, hanem olyan dolgokként tekintünk rájuk, amelyek alakítják a befogadók életformáját, értékrendjét, világlátását, azaz egymáshoz és a világhoz való viszonyait. Ezek működés módja, a résztvevő ágensek sajátosságai, és e viszonyok eredményeinek, a képek kialakította konkrét tapasztalatoknak a vizsgálata lehet egyfajta kutatói feladat. Azoknak az emberi viszonyoknak az elemzése, „amelyek a kultúrákon belül, illetve a kultúrák között a vizuális(an is ható) alkotások hatására létrejönnek” (Horányi Attila, 2006).

Egyes szerzők szerint a képekről való tudásainkat a szerteágazó ismeretanyagot integráló vizuális kultúra (*visual culture*) irányzat keretében érdemes áttekinteni. Horányi Attila szerint szisztematikus áttekintésekre van szükség, mert valójában nem tisztázott, mi pontosan a vizuális kultúra. A Mitchell által definiált *képi fordulat* azt a lehetőséget mutatja meg, hogy a kultúrát, annak konstruálódását a vizualitás felől, a kultúra vizualitásának interdiszciplináris kutatásaként érdemes elgondolni.

Számos szerző vet fel a módszertani dilemmákat a vizualitás kutatásával kapcsolatban. Az egyik hazai vizuális kommunikációs tankönyv szerzői kiemelik, hogy a vizuális kultúra öndefinícióját a kultúrakutatás társadalmi felelősséget vállaló szemlélete és a művészettörténet leíró jellege nagyban meghatározza. A vizuális kultúráról szóló szövegekben számos kutatási terület eredményei, fogalmi, módszertani apparátusa jelenik meg, továbbá a kutatói szemszög nem mindig egyértelműen definiált, épp ezért soktípusú érveléssel találkozhatunk. Ezen multi- és transzdiszciplináris jelleg miatt kevésbé körülhatárolható a vizuális kultúra értelmezési tartománya (Blaskó & Margitházi, 2010). Az egyik lehetséges út a továbblépésre, ha a képi kommunikatív jelenségekről való beszéd az eddig ismert álláspontok megmutatását, egyeztetését jelenti a diszciplínák közti párbeszéd, interakció érdekében (Elkins, 2003). Hornyik Sándor elfogadja, hogy a fotográfia tudományosan a vizuális kultúrán belül értelmezhető. A fotográfia jelenkori megítélésének és kutathatóságának kérdéseit fejtegetve a fotográfiát olyan praxisként jelöli meg, amely oktatási és kutatási területként nem önálló stúdium. A technikai változások, a média-konvergencia miatt a fotográfia besorolódik a „képalkotás” amorfabb, kevésbé körülhatárolható kategóriája alá (Hornyik, 2010).

Hornyik a fotókutatásról szólva elkülöníti egymástól a hagyományos, analóg technikájú fotóművészetet és az alkalmazott fotográfiát: az utóbbi üzleti és tudományos célokat szolgál, az előbbi az utóbbival szemben definiálja önmagát (Hornyik, 2010). A sajtóban megjelenő hírfotó köztes területen helyezkedik el: olyan alkalmazott fotográfiáról van szó, amely ma már digitális technikán alapul. A technikával együtt maga a fotóriporter munka is változik. Ahogy az újságírás, úgy a fotó sem köthető egy jól körülhatárolható professzióhoz. Tevékenység-formává alakul át. Ugyanakkor a kép sok esetben művészi kódokat használ, és azokkal éri el hatását, amint az a hazai és nemzetközi sajtófotó-kiállítások képanyagaiban is megfigyelhető.¹⁴

A fotókutatással szociológusként foglalkozó Piotr Sztompka hangsúlyozza, hogy a vizuális kultúra kutatási tárgyába mindenfajta képi ábrázolás beletartozik a festészettől a számítógépek képi világig. A sajtófotót, a fotóesszét, a képriportot a kutatás szempontjából a „talált fotó” névvel illeti, megkülönböztetve például a kutató saját maga által készített fényképétől (Sztompka [2006] 2009; Bán 2008). Módszertani kérdés, hogyan és milyen mértékig lehet figyelembe venni a talált képeket a tudományos érvelésben, és ez számos, korábban említett megismerési problémát felvet. Ugyanezek a szerzők hivatkoznak rá, hogy a „képtudomány” a kultúratudományi diskurzusokban

kapcsolatba került a természettudományos, „kemény” megismerési módszerekkel a többi között a biológia, a fizika és a kognitív tudomány apparátusai által. Jelen kifejtésben a fotót a társadalomtudományi megismerés szinterein kvalitatív, „puha” megismerési módszerként tárgyaljuk. A két megismerési mód szembeállítható egymással akár episztemológiai hagyományaik, akár a tudományos megismerésben és a terminológiában gyakori reláció, az ellentétpárokra alapuló, a bináris kódolás alapján is, amely végső soron a két szélsőséget jeleníti meg a mennyiség és a minőség hangsúlyozásával.¹⁵ A kommunikáció- és médiakutatás módszertani kérdéseit elemezve Arthur A. Berger (2000) a gyakorlat számára a középutat javasolja a két szélsőség között. Szerinte az optimális helyzet a kutatásban azt kitalálni, hogy lehet összevetni a statisztikákat és a mennyiségi mutatókat, számszerűsíthető megállapításokat a kvalitatív, körülményekre vonatkozó, körülíró, elméleti anyaggal. A hazai szerzők is kifejtik, hogy a médiakutatás jellege átalakulni látszik, a hangsúlyok áthelyeződnek; a kvalitatív módszereknek a korábbinál jelentősebb a szerep jut a megismerésben (Császi, 2008). A kommunikációelméleti megközelítések alátámasztják ezt, amikor azt állítják, hogy kommunikatív jelenségek megismerésének fókuszában ma kevésbé a terjedés, az időbeliség, és a linearitás áll, inkább egy állapotként írható le a kommunikáció, amely jellemzően nem-lineáris struktúra (Béres & Horányi, 2001). Jelentősen átalakulnak a jelenkori (posztmodern, késő-modern) kommunikáció teréről és időbeliségéről alkotott fogalmak; ennek okát a filozófusok a technológiai és társadalmi változásokban vélik megtalálni (vö. Nyíri, 2007).

A középutas módszertani megközelítésre példaként említhetjük, hogy a médiakutatásnak különösen a szociológia, a politikatudomány metszetében hagyományosan a kvantitatív szemlélet jellemző, ami adott esetben indokolt lehet egy átfogó, a média társadalmi szerepét leíró, összehasonlító kutatásban. Azonban a mai szerzők felvetik a médiakutatás módszertani kérdéseket, hogy a nagyobb, mennyiségi mutatókra alapozott médiaelemzésekben általában a médiaszociológia objektív szempontjait érvényesítik, ami a média valóságos szerepének „egzaktabb” elemzését jelenti, de a szubjektív, például kultúraként való értelmezés hasonlóan hozzájárulhat az egyes média és társadalmi rendszerek tudományos igényű leírásához (Sipos, 2010). A politikatudomány és a kommunikációs szféra metszetében sok országra kiterjedő összehasonlító vizsgálataik összegzéseként Daniel C. Hallin és Paolo Mancini arra következtetnek, hogy nem mindig ad árnyalt képet a különböző médiaszereplőkkel kapcsolatos csak gazdasági természetű, számszerűsíthető adatok összehasonlítása, miközben ezek alapján nem ismerhetik meg, miként alakul a médiában a mindennapos politikai diskurzus, amely árnyalt kulturális kódok függvénye. Felvetik, hogy szükség lehet kvalitatív vizsgálatokra, amelyek elméleti fókusszal dolgoznak, és így tágabb kontextust adnak az egyes országok, ország csoportok médiarendszereit összehasonlító elemzéséhez (Hallin & Mancini, [2004] 2008). A fentiek alapján feltételezhetjük, hogy az általuk említett kvalitatív esettanulmányok, diskurzusanalízis vagy helyszíni megfigyelés kiegészítésére a képekről szóló kutatások kontextuális ismeretanyaggal járulhatnak hozzá.

Összegzés

Az előzőekben áttekintettük a kép jelenségszférájának főbb összetevőit a kultúrtörténet, a megismerés és a képi jelentés viszonyrendszerében, mindezt a társadalomtudományi megismerés, a média- és kommunikációkutatás perspektívájából szemlélve, kapcsolódásokat mutatva ki a sajtófotó és a társadalomtudományi alkalmazás között, a képek társadalmi jelentőségét hangsúlyozva. Kiemeltük a kép szerepét a reprezentációs folyamatokban, a kép által reprezentált tudások használatát különböző társadalomtudományi területeken, valamint azt, hogy a fotográfia szerepének, használatának megértése az adott korszakokban fontos lehet a képi reprezentáció szerepének, ezáltal a jelentés-tulajdonítás folyamatának megértésében.

Feltehetjük a kérdést, hogy mi a képek jelentősége a társadalomkutató számára. A kép – különösen a sajtófotó – a gyors információközlés eszköze, és mint ilyen nagy a népszerűsége az információ korában, továbbá a mai kommunikációs technológiák által széleskörű terjedésre tehet szert; számos hazai sajtófotós vált ismertté nemzetközi szinten is. A képek globális szerepének növekedésében közrejátszhat, hogy a mai ember számára a társadalmi-politikai, nyelvi és tradicionális határoktól részben függetlenül elérhető és befogadható (Kunt, 1994). A sokszorosítással terjedő kép a kultúra terjedésének jellegzetes példájaként is értelmezhető.¹⁶ De tudhatjuk azt is, hogy az adott társadalmi, közösségi forma létrehozta saját kommunikatív szféráját, jelrendszerét, kulturális szimbólumait, vizuális kifejezési módjait, képi kommunikációját, és feltételezhetjük, hogy ezek a kommunikatív szituációk, nyilvános közlési helyzetek valamilyen módon tükrözik a fennálló társadalmi viszonyokat, amelyekből adott esetben következtethetünk bizonyos funkciókra, társadalmi szerepekre, a cselekvők helyzetére, hiedelmeire, érték-orientációjára, az intézményrendszerre, végső soron a kultúrára. Ma is aktuális Goodman évtizedekkel ezelőtti megállapítása, amelyik szerint a társadalomkutatók érzékelik a vizuális kultúra megismerésére, értelmezésére, használatára való igényt (Goodman, 1968b). Ez releváns eszközökkel elviekben hozzáférhetővé válhat a kutató számára.

A sajtóképek által megjelenített múlt és a különböző valóság-értelmezések számos kutatási kérdést felvetnek; a sajtófotó kultúrtörténeti megközelítéseiből kiderülhet, hogy a fotográfiának van egy hagyományos közösség-integráló funkciója a társadalomban, ez pedig ráirányíthatja a figyelmet a kollektív emlékezet konstruálódásának folyamaira (Tomsics, 2005). A sajtófotónak az újságírás részeként az informatív képi tájékoztatás a funkciója, az adott társadalmi berendezkedésekben a politikai kommunikáció része, a befolyásolás vagy a propaganda eszközévé válhat, ezért ilyen értelmű szerepének és hatásának tanulmányozása nem hanyagolható el, amikor a fényképnek a társadalomban betöltött szerepét vizsgáljuk (Stemlerné Balog, 1993).

A média szociológiai szempontjából ennek a társadalmi kontextusnak az elemzése szintén valós kutatói feladat lehet, amelyhez a fénykép mint a vizuális kultúra része számottevő kontribúciókat tehet azáltal, hogy reflexív módon árnyalja, a tényeket kontextusba helyezve, jelentésüket magyarázva (Berger, 2000) kiegészíti a kvantitatív megismerési módokat. A képek tanulmányozását indokolhatja, hogy a médiakutatások egy része az összehasonlítható adatok mögött keresi a társadalmi diskurzusok értelmezését, illetve szeretné megérteni a társadalmi szimbólumok működését. Amennyiben az előzőek alapján azt mondhatjuk, hogy a fotográfia társadalmi

diskurzusokat konstituál, a vizuálisan ábrázolt valóság a megismerés tárgyává tehető.

Az eddig elmondottak alapján problémákat vet fel a képhasználattal kapcsolatban, hogy a fénykép nem tekinthető az objektív valóság visszatükröződésének. Kétséges, hogy a sajtófotó a hírek dokumentációja-e; tekintettel arra, hogy a képi közlésre hatással van a „médiá logikája”, vagyis a kultúra formálta technológia és a formális szerkezetnek tekintett média saját kommunikációs „grammatikája”, az adott tartalomtípusra jellemző standardizált formák (Altheide & Snow, 1979; McQuail, 2000). Olyan „pszeudo-eseményekről” szóló reprezentációk is megjelenhetnek, amelyek fő célja a már említett, a humántudományokban használt *szimuláció* fogalmkörébe sorolható; a figyelem felkeltése vagy a meghatározott benyomások, „imázsok” kialakítása (Boorstin, [1961] 1992)). Továbbá, a képekkel foglalkozó társadalomkutató szembesül azzal a kérdéssel, hogy a sajtófotó történeti bizonyítéknak tekinthető-e. A képi kommunikáció szituatív jellegzetességét hangsúlyozva nem mellékes az a tény sem, hogy a fényképnek a saját kontextusában vagy abból kiemelve (például archívumban) igyekszik jelentést tulajdonítani a társadalomkutató (Brennen & Hardt, 1999). Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy a médiakutatások újabb irányzatai nem egy-egy médium, intézmény vagy a reprezentációk nézőpontjaiból tekintenek rá a média jelenségkörére, sokkal inkább a közönségnek a médiára adott válaszairól szólnak (Silverstone [1999] 2008).

Akár a kép társadalomtörténeti-szociológiai jelentősége felől, akár a posztmodern médiahasználati felfogás felől közelítjük meg a képi jelentések keresését, vagy az arról szóló diskurzust, minden bizonnyal szükség van a korunkban oly meghatározónak tartott vizualitás és ezen belül a kép közlési viszonyainak, szerepének értelmezésére minden egyes kommunikációs helyzetre vonatkoztatva.

Irodalom

Albertini Béla (1997): *A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig*. Budapest: Magyar Fotográfiai Múzeum.

Altheide, D.L. & Snow R.P. (1979): *Media Logic*. Beverly Hills, CA: London: SAGE

Arnheim, Rudolf (1969): *Visual Thinking*. Berkeley: University of California Press.

Bán András (2008): *A vizuális antropológia felé*. Budapest: Typotex.

Barthes, Roland ([1980] 1985): *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Barthes, Roland ([1964] 1990): A kép retorikája. *Filmkultúra* 5. 64–72.

Baudrillard, Jean (1994): *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor: University of Chicago Press.

Becker, Howard S. (1981): *Exploring Society Photographically*. Evanston, Illinois: Mary & Leigh Block Gallery of Northwestern University/University of Chicago Press.

Becker, Howard S. (1998): Visual Sociology, Documentary Photography, and Photojournalism: It's (Almost) All a Matter of Context. In: Prosser, Jon, ed.: *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. London: Falmer Press.

Berger, Arthur Asa (2000): *Media and Communication Research Methods. An Introduction to Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks & London & New Delhi: SAGE

Béres István & Horányi Özséb (2001): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris.

Boorstin, Daniel J. ([1962] 1992): *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Vintage Books.

Boehm, Gottfried, Hrsg. (1995): *Was ist ein Bild?* Munich: Wilhelm Fink.

Brennen, Bonnie & Hanno, Hardt, eds. (1999): *Picturing the Past. Media, History and Photography*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press. 1–10 pp.

Briggs, Asa & Burke, Peter ([2002] 2004): *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Brogyányi Kálmán ([1933] 2004): *A fény művészete*. Hasonmás kiadás (eredeti: Forum: Pozsony). Ab-art Kiadó. Albertini Béla előszava a könyvhöz (5–8.).

Carey, James W. ([1989] 1994): *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. New York & London: Routledge.

Cartier-Bresson, Henri (1955): *Europeans*. New York: Simon and Schuster.

Collier, John & Collier, Malcolm (1986): *Visual Anthropology. Photography as a Research Method*. Albuquerque: The University of New Mexico Press.

Cookman, Claude (2003): *Henri Cartier-Bresson: The Man, the Image and the World: A Retrospective*. Thames & Hudson.

- Császai Lajos (2008): Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató*, ősz. 93-107. pp.
- Demeter Zsuzsanna (1998): A fotográfia megjelenése a magyar sajtóban. *Fotóművészet 1-2*, 106 -115. (Vasárnapi Újság, 1884. november 30.)
- Dékán István (2010): Szigeti Tamás fotográfus. Videointerjú. www.fotovilag.hu/cikk/154 (utolsó letöltés: 2012. augusztus 28.).
- Donald, Merlin (1991): *Origins of the Modern Mind: Three Stages in the Evolution of Culture and Cognition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Elkins, James (2003): *Visual Studies. A Sceptical Introduction*. New York & London: Routledge.
- Flusser, Vilém ([1983] 1990): *A fotográfia filozófiája*. Tartóshullám & Belvedere. Budapest: ELTE BTK. <http://www.artpool.hu/Flusser/flusser.html> (utolsó letöltés: 2012. szeptember 8.).
- Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures*. London: Fontana.
- Gombrich, Ernst H. ([1972] 2003): A látható kép. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció I-II*. Budapest: General Press.
- Goodman, Nelson ([1968a] 2003): Az újraalkotott valóságról és a képek hangjairól. In: Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép*. Budapest: Typotex.
- Goodman, Nelson (1968b): *Languages of Arts. An Approach to a Theory of Symbols*. Indianapolis: The Bobbs-Merill Company.
- Goody, J. & Watt, I. (1968): *The Consequences of Literacy*. In: Goody, Jack (ed.): *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horányi Attila (2001): A képekről. In: Béres István & Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris.
- Horányi Attila (2006): Vizuális kultúra: dilemmák és feladatok. <http://magyarepitomuveszet.mm-art.hu/hu/vizkult.php?id=515> (utolsó letöltés: 2012. április 18.).
- Horányi Özséb ([1975] 2006): *Jel, jelentés, információ, kép*. Budapest: General Press.
- Hallin, Daniel C. & Mancini, Paolo ([2004] 2008): *Médiarendszerek. A média és politikai rendszerek három modellje*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet & Gondolat Kiadó.
- Hornyik Sándor (2010): *A fotográfia a kép korszakában. Megjegyzések a fotóművészeti mező feltérképezéséhez*. http://www.maimano.hu/dokumentumok/itt_es_most/hornyik.pdf (utolsó letöltés: 2012. április 18.).
- Ivins, William M. Jr. ([1953] 2001): *A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció*. Budapest: Enciklopédia Kiadó.
- Kepes György (szerk.) ([1965] 2008): *Látásra nevelés*. [György Kepes, ed.: *Education of Vision*. New York: Braziller] MTA Művészettörténeti Kutató Intézet & Argumentum. Bevezető.
- Kepes György (1979): *A világ új képe a művészetben és tudományban*. Corvina.
- Kiscsatári Marianna & Szarka Klára (2010): *A sajtófotó „használat” a rendszerváltás körüli időben a politikai és közéleti napilapokban (Népszabadság, Magyar Hírlap, Népszava 1985-1992)*. Kézirat.
- Kunt Ernő (1994): Az antropológia keresése. A komplex kultúrakutatás és identitás között. *Valóság*, 3. 73-88. pp.
- Kunt Ernő (1995): *Fotóantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Budapest & Miskolc: Árkádiusz Kiadó.
- Lázár Judit ([1992] 2001): *A kommunikáció tudománya*. Budapest: Balassi Kiadó.
- McLuhan, Marshall (1964): *Understanding Media*. New York: McGraw-Hill.
- McQuail, Denis (2000): *Mass Communication Theory*. London: SAGE
- Mitchell, William J. T. (1992): *The Reconfigured Eye. Visual Truth in the Post-Photographic Era*. Boston: MIT Press.
- Mitchell, William J. T. ([1994] 2010): A képi fordulat. In: Blaskó Ágnes & Margitházy Beja (szerk.): *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Typotex.
- Neurath, Otto (1936): *International Picture Language*. London: Kegan Paul.
- Nyíri Kristóf (2000): A gondolkodás képelmélete. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/kepelm/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 30.).
- Nyíri Kristóf (2007): Idő és kommunikáció. *Világosság*, 4. 33-39 pp.

Nyíri Kristóf (2011): *Kép és idő*. Magyar Mercurius.

Ong, Walter, J. ([1982] 2010): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest: Gondolat & Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet.

Peirce, Charles S. (1931): *Collected Papers*. Cambridge: Harvard.

Platón: Állam. In: *Platón összes művei*. Budapest: Európa Kiadó, 1984.

Prosser, Jon, ed. (1998): *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. Falmer Press: London.

Ropolyi László (2006): *Korlátok és képek a megismerésben*. In: Kubinyi E. & Miklósi Á. (szerk.): *Megismerésünk korlátai*. Gondolat: Budapest.

R. Nagy József (2000): *Képek és kultúra. Vizuális antropológiai megközelítések. Ex Symposion*, 32-33, <http://www.ex-symposion.hu/cikk/913> (utolsó letöltés: 2012. augusztus 30.).

Rorty, Richard, ed. (1967): *The Linguistic Turn. Recent Essays in Philosophical Method*. Chicago: The University of Chicago Press.

Rosengren, Karl E. (2004): *Kommunikáció*. Budapest: Typotex.

Sándor Zsuzsa (2007): *A fotó a vizuális kommunikáció képi világában*. Forrás: <http://www.ctif.hu/mntsz/alkotasok/sandor> (zsszoveg.doc) (utolsó letöltés: 2012. augusztus 30.).

Sipos Balázs (2010): *Média és demokrácia Magyarországon. A politikai média jelenkortörténete*. Budapest: Napvilág.

Scott, Clive (1999): *The Spoken Image. Photography and Language*. London: Reaktion.

Schwartz, Dona (2012): *To Tell the Truth: Codes of Objectivity in Photojournalism*. In: Finn, Jonathan (ed.): *Visual Communication and Culture. Images in Action*. Don Mills, Ontario: Oxford University Press Canada.

Searle, John R. (2003): *A képi reprezentáció*. In: Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Budapest: Typotex

Silverstone, Roger ([1999] 2008): *Miért van szükség a média tanulmányozására*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Sontag, Susan ([1977] 1999): *A fényképezésről*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Stemlerné Balog Ilona (1993): *A fénykép mint történeti emlék és forrás*. In: *Érték a fotóban*. Országos Fotótörténeti Konferencia. Tata, 1994. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága (Tudományos Füzetek 9.).

Stemlerné Balogh Ilona (2009): *Történelem és fotográfia*. Budapest: Osiris & Magyar Nemzeti Múzeum.

Szalay Zoltán (szerk.) (2006): *Visszapillantás. 1981-2005. A magyar sajtófotó huszonöt éve*. Budapest: Magyar Fotóriporterek Társasága-MÚOSZ.

Szarka Klára (2005): *A sajtó nélküli sajtófotó. Fotóművészet 3-4*. 19-28. pp.

Sztompka, Piotr ([2006] 2009): *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Budapest & Pécs: Gondolat Kiadó & PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

Terestyéni Tamás (2006): *Kommunikációelmélet*. Budapest: Typotex.

Tomsics Emőke (2005): *Nemzeti identitás és fotográfia*. In: György Péter & Kiss Barbara & Monok István (szerk.): *Kulturális, örökség - társadalmi képzelet*. OSZK & Akadémiai Kiadó & BMGE Szociológia és Kommunikáció Tanszék.

Tomsics Emőke (2009): *A történeti muzeológia felől*. Recenzió: Budapesti Könyvszemle.

Virágvölgyi István (2011): *Aki át akar verni egy fotóval, az meg is fogja tenni - Szlukovényi Tamás a Reuters korábbi fotóigazgatója*. Interjú, <http://www.origo.hu/foto/20110119-interju-szlukenyeni-tamassal-a-reuters-korabbi-fotogazgatojaval-a-magyar-sajtofoto.html> (utolsó letöltés: 2012.május 14.).

Lábjegyzetek

1

A témáról lásd még Vitéz Ferenc „Hazudik-e a sajtófotó? A kép és a valóság viszonyának értelmezése, avagy a fotó valóságértelmezése médiakontextusban” című írását lapunk 2012. nyári számában - a szerk.

2

Az 1949-től kiadott befolyásos németországi konzervatív napilapot, a Frankfurter Allgemeine Zeitungot egy nemzetközi felmérésben a világ harmadik legjobb lapjának választották az ezredfordulón (a Financial Times és a New York Times után). 2007-ig azonban fekete-fehérben jelent meg, és csak egészen kivételes esetekben

szerepeltetett képet a címlapján. Például 1990. október 4-én, a Reichstag előtt ünneplő tömegről a Német Egység Napja alkalmából, valamint a 2001. szeptember 12-ei számában a romba dőlő WTC-ről jelent meg fotó. A piaci kihívásokra reagálva 2007 után jelentősen átalakították a lap külső megjelenését, azóta színes fotókat és modern betűtípust használnak (International Directory of Company Histories. Vol. 66. St James Press, 2004).

Ilyen képi ikonok például Robert Capa D-napról szóló elmosódott képei, Annie Leibovitz képe, amint Nixon lemondását követően helikopterrel elhagyja a Fehér Házat, vagy az euforikus hangulatot ábrázoló képek az osztrák-magyar határ megnyitásakor 1989-ben.

A Magyar Fotográfiai Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, a Mai Manó Ház publikációi (például Szarka, 2005; Tomsics, 2005; Kiscsatári & Szarka, 2010).

Eidosz, idea, kép fogalom (Platón, 1984).

A szövegben szereplő idegen nyelvű idézetek a cikk szerzőjének fordításai.

Az objektivitás fogalma jelen összefüggésben professzionális értékeket és az újságírók által alkalmazott kommunikatív stratégiák tárházát jelenti. A megismerés szempontjából releváns a tárgyalása (bővebben lásd Schwartz, 2012).

Nyíri Kristóf összefoglaló munkájában írja, hogy a kép és a képjelentés csak a 20. században vált filozófiai témává, méghozzá a jelentős kommunikációtechnológiai változások okán. Méltatja Ernst Gombrich képelméleti munkásságát. Jelentőségét annak megmutatásában látja, hogy a képi észlelésben mind a hasonlóság, mind a kulturális beidegződés szerepet játszik (Nyíri, 2011).

Vasárnapi Újság, 1884. november 30.

A műfaji megnevezések tekintetében Howard S. Becker (1981) utal rá, hogy a különböző képkategóriák kutatási szempontból kontextusfüggők; a kutatónak a képre adott válaszi határozzák meg a képek jelentését. A gyakorlati kutatás szempontjából lényeges megemlíteni, hogy eleve eltérések mutatkoznak a hazai és az angolszász műfaji megnevezések között. A szociofotó műfaját társadalmi dokumentarista fényképnek (*social documentary*) nevezik, a sajtófotót pedig a *photojournalism* szóval jelölik.

„A 60-70-es években a vizuális kultúra a hazai sajtófotóban szinte kizárólag az úgynevezett magyaros stílust jelentette, a szerkesztők ehhez szoktak hozzá. Mi valós képeket akartunk csinálni, a látható valóság ábrázolására törekedtünk, itt nem használnám szociofotó kifejezést, inkább a társadalomról szóló képeknek nevezném ezeket.” A szerző interjúja Szalay Zoltán fotográfussal, aki a Magyar Sajtófotó kiállítások szervezője a kezdetektől három évtizeden át (2012. május 11.).

Clive Scott (1999: 42) szerint a sajtófotó adott esetben értelmezhető indexként, ikonként és szimbólumként is.

Egyes kutatók szerint a mentális képek az elmében a fogalmi gondolkodás médiumai (Arnheim, 1969). Nyíri Kristóf a szavak és képek közötti összefüggésben hivatkozik ezzel kapcsolatban Donald Merlin kanadai neuropszichológusra, aki a közvetlen képekben való gondolkodás képességét az ember biológiai adottságaként említi (Donald, 1991, id. Nyíri 2011).

Bővebben lásd www.sajto-foto.hu (utolsó letöltés: 2012. szeptember 8.), valamint (Szalay, 2006).

Becker (1998) úgy érvel, hogy furcsa lenne figyelmen kívül hagyni a képeket a társadalomtudományi megismerésből azzal az indokkal, hogy nem tekinthetők „objektívnek és értéksemlegesnek” az általuk nyert tudások, ismeretek, miközben a képek az „egzakt” természettudományok gyakorlatában is elfogadottak az érveléshez és bizonyításhoz.

Vö. Jack Goody és Ian Watt írásbeliséggel kapcsolatos jellegzetes megállapításával: „Szinte biztos, hogy az ábécé a kultúra terjedésének legjobb példája” (Goody, 1968: 27-42).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

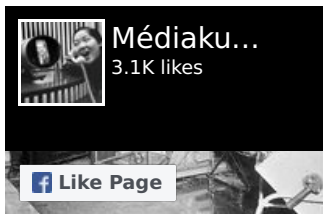
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Kultúra

[Szilvássy Orsolya](#):

Üzenet a múltból és a jövőből

Irónia és intertextualitás A Mézga családban

A tanulmány egy kultikus tévé-rajzfilmsorozat, a Mézga család sikertörténetét feltehetően megalapozó értelmezési lehetőségeket igyekszik felvázolni a rajzfilm társadalmi kontextusának, intermedialis utalásainak viszonyrendszerében. A kérdés arra irányul, hogy milyen kognitív, emocionális és normatív összefüggéseket hozhattak játékba a sorozat figurái, jellegzetes diszkurzív és képi megoldásai kortárs befogadásuk során, illetve hogyan újulhatott meg ezek jelentése a befogadói helyzet társadalmi, politikai és kulturális változásaival. A sorozat meghatározó jellegzetessége az a kevertség, ami a szórakoztató populáris - a nyugati világ felé is kacsingató - karakter és a művészi kifejezés, a klasszikus és újabb filmes műfajok, illetve a hivatalosan avított számítógépes polgári és a modern szocialista szemlélet párosításából és konfliktusából fakad. A sorozat hosszú sikere elsősorban ezen a hibridjellegén, a korabeli társadalom látens „tudathasadásának” ironikus, humoros színre vitelén és a modern emberi létezés politikai rendszereken átívelő kispolgár-dimenziójának az ábrázolásán alapul.

1. Elméleti és módszertani háttér: a társadalom- és humántudományok kulturális fordulata, a kvalitatív médiakutatás

A 20. század nyolcvanas éveiben a kulturális jelenségek iránt fogékonyabbá vált és a kultúrát vezérfogalmuknak választó társadalom- és humántudományok nézőpontjából a kulturális alkotások - a vallási rendszerektől a kollektívum „szent és profán” rítusain át a populáris médiatermékekig - a közösség olyan reprezentációinak tűnnek, amelyek nélkülözhetetlenek a társadalom szimbolikus konstrukciójához. Miközben a jelentések termelésével, cseréjével és áthagyományozásával ébren tartják a léte és az összefüggésekre vonatkozó közös kulturális feltevéseket, dokumentálják és sajtóságosan ki is fejezik az adott közösség értékrendjét, tudatosan vagy tudattalanul preferált cselekvési mintáit, nyilvános normaként is hathatnak, vagyis megjeleníthetnek egy kollektív elvárás horizontot, amihez képest az egyéni és társadalmi cselekvések alkalmazkodva vagy netán kritikusan határozhatják meg magukat. Azt is mondhatnánk, hogy egy közösség kultúrája kettősséget rejt magában: egy kognitív és leíró dimenziót, megjelenítve a természeti és társadalmi valóságra vonatkozó hiedelmeket és társadalmi reprezentációkat, illetve egy normatív, mivel ideális célokat, értékcsoportokat jelöl ki, cselekvési mintákat, szerepeket definiál, jogi értelemben vett törvényeket, morális elveket fogalmaz meg (vö. Crespi, 1996: 4). A két funkció közti elsőbbséget nehéz eldönteni, mivel a válaszadás kimenetelét elsősorban az elméleti-ideológiai alapok határozzák meg, amelyek két végpontja a kultúrát és így a médiatartalmakat a társadalmi struktúrákból, az alap és felépítmény marxi relációja mentén levezető materialista álláspont, illetve a társadalmi folyamatokat a kultúra és elsősorban a tömegkommunikáció hatásainak alárendelő idealista vagy mentalista megközelítés (vö. McQuail, 2003: 62). A társadalmi-kulturális hatások annyira egybefonódtak, hogy az empirikus vizsgálatok akkor járnak el a leghelyesebben, ha azok interakciójából kiindulva elfogadják társadalom és kultúra kölcsönös függőségét. A tömegmédia ebben a vonatkozásban „egyszerre alrendszer/társadalmi szféra és az egyes szférák közti közvetítő közeg” (Angelusz & Tardos & Terestyéni, 2007: 19). „Mint kulturális iparág, akár a társadalom formálója, akár a társadalom tükre - a társadalomról szóló fő hírvívő” (McQuail, 2003: 63).

Az empirikus médiaszöveg-elemzéseknek tehát ebben az összetett viszonyrendszerben kell eligazodni és utat találni. A kihívás mértékét azonban még az a tény is fokozza, hogy sem a társadalmi értékek leírása, sem normatív hatásuk nem függetleníthető maguktól a szövegektől, és attól a szövegszerúségtől, amely a jelentésképzés határtalanságát eredményezi. A szöveg jelölő mechanizmusai ugyanis nem vezetnek vissza egy közvetlenül adott értelemhez, jelentéslehetőségei mindig meghaladják az azt létrehozó szándékot, olyannyira, hogy a szerzői intenció rekonstruálása helyett legfeljebb csak a befogadás folyamán keletkező „szövegintenció” konstruálását, vagyis a szöveg pragmatikai hasznosulását lehet és ésszerű célként kitűzni. A szövegeknek ez az ismeretelméleti nyitottsága, amelyre elsőként művészi alkotások esztétikai befogadása kapcsán irányult a figyelem, manapság alapvető kondíciója a tudományos megismerésnek, és ezért sarkalatos pontját teszi ki a szövegekre leginkább ráutalt humán- és társadalomtudományok módszertani önreflexiójának is.¹

A szociológiából és a humántudományokból egyaránt merítő médiakutatás közeli történetében is megfigyelhető az a tendencia, amely mind nagyobb teret szánt a módszertani önvizsgálatnak, és ezzel együtt szemléletváltást hozott magával. Az 1980-as évektől fogva a kvantitatív – tehát a mérhető és számokban kifejezhető hatásvizsgálatokra fókuszáló – paradigmától egyre inkább a kvalitatív – vagyis a szövegekkel dolgozó és ezek komplexitásával, értelmezési problémáival számot vető – paradigma felé fordult, lépést tartva az ihlető diszciplinák területén lezajlott változásokkal. A szemléleti változásra elsősorban a kvantitatív kutatások redukcionizmusa adott okot. A mennyiségű alakítás kényszerítő elve erősen leszűkítette az adatok körét, kiszakította azokat eredeti kontextusukból, és nem tette lehetővé, hogy a tömegmédiák használatának értékelésében minőségi tényezőket is figyelembe vegyünk, vagyis hogy az adatokat tényleges használati értékükkel társítsák. Az empirikus médiakutatás évtizedekig szinte kizárólag kérdőíves vizsgálatokat, strukturális szemantikai alapelveken nyugvó tartalomelemzést, kísérleti hatásvizsgálatokat folytatott, és szinte varázsszóként használta a nézőszám fogalmát, amiből gyakran messzemenő, túlzó és talán nem is érdekmentes következtetéseket vont le az adott médiatermék sikerére és minőségére nézve. (A nézőszám-vizsgálatok kereskedelmi és politika beágyazottsága okot ad a feltételezésnek, hogy a küzdelmekkel terhes médiapiac hatalmas bevételeinek felosztását támogatja meg a tudomány tekintélyével (vö. Ayaß & Bergmann, 2011: 26).

A kvalitatív médiatudomány, amely a következő szövegelemzésnek elméleti keretül szolgál, a modern társadalom médiaszövegeinek elemzéseiben éppen azért mutatkozik különösen hatékonyan, mert e szövegeknek számtalan olyan tulajdonsága van, amelyek nem fejezhető ki numerikus-statisztikai eszközökkel. Például a képi szövegek nem egyszerűen tárgyakat, eseményeket vagy történeteket ábrázolnak, hanem igen gyakran más képekre utalnak vissza, és ez a jellegzetesség általánosan megfigyelhető:

„...a médiumok egyik fontos feladata ma abban áll, hogy más médiumokat figyeljenek meg, ami azt eredményezi, hogy a képek képekre hivatkoznak, vagy szövegekre reagálnak, dallamok más dallamokra válaszolnak, esetleg képeken ironizálnak” (Ayaß & Bergmann, 2011: 25, ford. Sz. O.).

A médiaszövegeket különböző mélységben ugyan, de áthatják az intermediális, intertextuális kapcsolatok. Az alábbi észrevételek éppen az intertextualitás és intermedialitás – az szövegértést alapvetően befolyásoló – szemiotikai erejének felismeréséből indulnak ki, és abból a tapasztalatból, hogy az implicit utalások szerepe meghatározó olyan korszakokban, amelyekben nincs tere az egyenes beszédnek.

Egy népszerű tévé-rajzfilmsorozat, a *Mézga család* itt következő értelmezése – számolva a keletkezés társadalmi-politikai és médiafogyasztási körülményeivel – igyekszik, ha nem is kimerítően leírni, de legalább felmérni az utalások és áthallások generálta használati komplexitást.

2. A magyar animáció az 1960-as években, egy új tévéműfaj: a családi rajzfilm-sorozat

Noha a médiatermékek kifejezetten a jelen konkrét társadalmi igényeit elégítik ki, mint például a hírhéset vagy a könnyed szórakozás vágyát, ezzel együtt tény, hogy hosszú távú funkcióik is vannak, képeket, történeteket nyújtanak a társadalmi fantázia számára. A közösségek tagjai között cserélődő

„...elképzelt, kitalált történeteknek, meséknek, fikciós narratívumoknak az összességében végső soron megmutatkozik, hogy e közösség számára egyáltalán mi létezik, mi tartozik bele a világba, mi a fontos, mi a lényeges, mi a jó, mi a rossz, mi a helyes, mi a helytelen, mi mivel és hogyan függ össze, vagyis a közlemények összességéből kirajzolódik a feltevéseknek az a rendszere, amelyen keresztül a közösség tagjai önmagukat, múltjukat, jövőjüket, céljaikat szemlélik” (Angelusz & Tardos & Terestyéni, 2007: 169).

Nyilvánvaló, hogy ez a megállapítás a nyugati típusú demokráciákban honos liberális alapokon nyugvó társadalom-média viszonyra alkalmazható fenntartások nélkül, és nem a kommunista diktatúrának a nyilvánosság szerepét erősen korlátozó médiaviszonyaira, ahol a hatalom maga törekszik meghatározni a társadalmi jelentéseket. Totális ellenőrzés azonban, már csak a szövegek elvi nyitottsága miatt sem lehetséges, másrészt a magyar történelmi tapasztalatok szerint a kemény diktatúra elmúltával a hatalomgyakorlók a politikai uralmukat közvetlenül nem veszélyeztető társadalmi igények kielégítése szempontjából kompromisszumkésznek mutatkoztak. Így a magyar viszonyok közt a mítoszok/kis történetek általi érték meghatározás a diktatórikus hatalom és az egyéb társadalmi érdekek sajátos és nem feltétlenül explicit elveken nyugvó egyezkedése útján történt, és ezért a fentiek – ugyancsak a szólásszabadság korlátozásának ismeretében – mégis vonatkoztathatók a korszak magyar kulturális alkotásaira.

A kádári konszolidációt követően megvalósult „hungaricum”, a puha diktatúra sok tekintetben önmérsékletet mutatott, és ideológiai engedményeket tett a közjólét és közizlés felé.

„A hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig tartó másfél évtizedre esik a lakosság civilizációs szintjének és a hétköznapi élet anyagi-technikai feltételrendszerének jelentős emelkedése.” (Valuch <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/kadarrendszer/gulyas>)

Ez az úgynevezett „polgárjogok nélküli” polgárosodás korszaka, amelyben a médiaszövegek, ha nem is kerülhették meg a pártállami ellenőrzést, de találhattak olyan témakombinációkat, amelyek elnyerték a polgári értékekre fogékony és szórakozni vágyó széles közönség tetszését, valamint a kommunista ideológia őreinek sem szűrtak szemet. Találhattak olyan narratívumokat, amelyek az ideológiailag el nem kötelezett, de nem is rebellis széles tömegek számára azonosulási lehetőségeket kínáltak és megfelelték a sokáig ugyancsak visszafogott fogyasztás után felszínre kerülő és gyakran a többnyire elérhetetlen nyugati cikkek iránti vágyakozást is tartalmazó élvezeti igényeknek. Természetesen ebben a folyamatban a különböző alkotók és a különböző televíziós műfajok különböző módon vették ki részüket. Lettek mulékony, csak az aktuális igényeknek szóló és gyorsan feledésre ítélt alkotások,

de voltak olyanok is – elsősorban a fikciós szórakoztató műsorok közül –, amelyek túléltek jelenüket, és kulturális közkinccsé váltak. Ezek az alkotások rendelkeztek azzal a képességgel, hogy utat találjanak a társadalmi *imagináriushoz*, részt vegyenek formálásában, és éppen ez a hatásuk indokolta azt, hogy évekkel később is adásba kerültek, amint a *Mézza család* esetében is látjuk.

A *Mézza család* első évadja az 1960-as évek végén keletkezett, de létrejöttéhez szervesen hozzájárultak azok a folyamatok, amelyek a magyar animáció történetében már az évtized elejétől kezdve fordulatot hoztak. A korábbi népmesei ihletésű és moralizáló gyerekfilm-korszak után valóságos animációs újhullám vette kezdetét, radikális tartalmi és formai koncepcióváltás történt egy új generáció megjelenésével. A Macskássy-műhelybe az Iparművészeti Főiskola rajzfilmképzésén végzett fiatalok kerülnek be: így Gémes József, Richly Zsolt, Nepp József, Dargay Attila, Kovásznai Gábor, Szoboszlai Péter, Reisenbüchler Sándor és Jankovics Marcell. Munkáikban

„az animációs film olyasmire vállalkozott ekkor, amiről korábban álmodni sem mert, s amivel egy másik dimenzióba lépett: az emberi nem ontológiai problémáit kezdte feszegetni nagyon is tudatosan és filozofikusan. Megváltozott a műfaj fősodranak karaktere, az intellektuális karikatúra vált a magyar animáció vezérstílusává”².

A *Mézza család* első szériájának forgatókönyvét Nepp József írta a Magyar Televízió szórakoztató főszerkesztősége számára. Ő találta ki a figurák karakterét, de a végső formához nagyban hozzájárult a szövegeket író Romhányi József nyelvi humora is. Az alkotók közt ott találjuk Ternovszky Bélát, valamint Deák Tamás zeneszerzőt. A televíziós megrendelés családi szórakoztató filmre szólt, nem kifejezetten gyermekfilmet kértek, ezt a műsoridő is jelzi: 1969-ben a *Mézza családot* nem esti meseként, hanem fő műsoridőben este fél nyolctól sugározták, és már az első adás előtt mint az európai rajzfilmgyártás igen jelentős vállalkozását harangozták be. A várakozások nemcsak az alkotói színvonalnak szóltak, hanem a műfaji újításnak is, mivel ez volt az első televízióra gyártott családi rajzfilm-sorozat Magyarországon.

3. A médium üzenete: „Néha légy bolond egy kicsikét, elrepül úgy a szürke gond, derül az ég”

A megrendelés tehát a szórakoztatást, pontosabban a szocialista kultúrának megfelelő „igényes szórakoztatást” várta el az alkotóktól, akik ezt az igényességet előzményeikkel, karikatúrastílusban készült etikai, szociálpszichológiai, gazdasági problémákat felvető műveikkel szavatolták. A sorozat meghatározó jellegzetessége az a kevertség lett, ami a szórakoztató populáris – a nyugati világ felé is kacsingató – célok és a művészi gondolati-formai kifejezés, a klasszikus és újabb filmes műfajok, illetve a hivatalosan avított számító polgári és a modern szocialista szemlélet párosításából fakad. A sorozat hosszú sikertörténete elsősorban ezen a hibridjellegén, a korabeli társadalom látens tudathasadásának ironikus, humoros megjelenítésén alapul. A következőkben ezt a feltételezést fogom kifejteni.

Az 1960-as évek végére a rajzfilm, amely önálló művészeti ágként volt jelen a magyar kultúrában – nem alárendelt a filmnek, és nem is gyermek-médium –, tévés műfajként populárisabb jelleget öltött. A művészi karakter mellett és nem azt helyettesítve, a társadalmi rétegek különböző kulturális blokkjain átívelő széles körű szórakoztatás feladatát volt hivatott megoldani. Ebbe a feladatba beleláthatjuk azt a politikai szándékot is, hogy a „szürke hétköznapi” személyes jellegű és a társadalmi rendet nem zavaró élvezettel töltődjenek fel, amit elsősorban a televízió biztosíthat. A *Mézza család* világképe egyértelműen a privátszféra társadalmi-politikai akceptálását és felértékelődését jelzi. „Néha légy bolond egy kicsikét, elrepül úgy a szürke gond, derül az ég.” – hallhatjuk az igazi slágerré vált főcímdalban, miközben azt látjuk, hogy a család boldogan foglal helyet a tévé előtt, majd az epizód végén az alkotók önreflexív gesztusaként be-, vagyis értelemszerűen visszaugranak a készülékbe. A fikció deklarálása és ugyanakkor a tévé narcisztikus önábrázolásának egyik első előfordulása ez, még az őstévé módján. Annak jelzése, hogy a tévés produkció önmaga érdekes. A televízió itt az, ami Magyarországon igazából csak később lett: nem „világra nyíló ablak”, nem is politikai propaganda-kellék, hanem jóléti iparcikk, a társadalmi figyelem irányításának hatásos és hipnotikus eszköze.

A tévé kultikus tárgy voltát és a tévézés jelentőségét ábrázolja az elromlott tévé körül forgó *Távsviz* című epizód is, ami azt a mára már elhalt társadalmi gyakorlatot viszi be a történetbe, hogy szükség esetén az ember a szomszédhoz is átmehet tévét nézni. Persze erre nyomós ok kell, és olyan műsor, amit a közvélekedés egyértelműen a „látni kell” kategóriába sorol, mint például egy nyugati krimi. A rajzfilmben megjelenő tévékultusz háttérében a kortárs mindennapok állnak, a tévézés ízét egyre szélesebb tömegek érzik, és a készülék birtoklásának és nézésének társadalmi presztízse van. 1968 után ugyanis van mit nézni: az új gazdasági mechanizmussal egyre nőtt a tévékészülékkel rendelkező háztartások száma és megjelent a hatodik tévé adásnap is. A rendelkezésre álló sugárzási időt egyre több nyugatról behozott tévéműsorral töltik meg a hazai gyártásúak mellett. A francia vagy angol krimiknek széles és lelkes nézőtábora van, csakúgy, mint az amerikai rajzfilmeknek. A *Flinstone család* hatalmas sikere, amelynek a szövegeit szintén Romhányi írta, mint családi rajzfilm valószínűleg befolyásolta Nepp rajzfilmjének koncepcióját is, műfaji előképként közvetítette a nyugati mintájú családsorozat hagyományát. Tehát innen nézve is kulturális hibrid termék a *Mézza család*, integrálja a nyugati polgári társadalmakban meghonosodott, és a polgári ideológiák pillérére, a családra, illetőleg a családban és a családjáért élő kisémberekre építő családi rajzfilmsorozat-formatot, amit magyar környezettel, képi sajátosságokkal és nyelvi humorral tesz hazaivá. Ha a médiaipart valóban ipari ágazatnak tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy ez az eljárás nagyon is beleillik a korabeli magyar ipar világába, a *Mézza család* azokhoz a jó minőségű, piacorientált szocialista termékekhez hasonlít – mint például az osztrák mustsűrítmenyből készülő, 1971 óta gyártott *Traubisoda* –, amelyek igyekeznek kiváltani a nyugati fogyasztási cikkek iránti igényt, megteremtve a nyugati cikk (például Coca Cola) színvonalas magyar változatát.

4. Irónia és identifikáció: „Mézga Géza vagyok, nem lopom a napot, de nyakamon a csacsika család”

A család ábrázolása azonban a magyar médiában természetesen nem új és nem is idegen elem Mézgaék megjelenésekor. A rádióban 1959 óta futó szappanopera, a *Szabó család* az egyik legnépszerűbb, 2500 adással a rendszerváltáson is túlnyúló sorozat, amely azonban a családssorozatok egy másik típusát képviseli. Vonzerejét jelenidejűsége, a realitást imitáló nyitottsága és a aktualitással, a ténylegesen megtörtént eseményekkel létesített intim kapcsolata biztosítja. Alakjai, akik a társadalom reprezentatív spektrumát jelenítik meg a gyári munkástól az orvosig, típusokat tükröznek – a sztereotípiák és archetipusok szintjén egyaránt. Ugyanakkor a lehetőséghez képest pszichológiailag egyénítettek: van változatos szituációkban kibomló lelkiéletük és folyamatosan épülő, gyakran véletlen mozzanatok által formált és egymást keresztező élettörténetük. A *Szabó családban* a fikciót „politikailag korrekt”, jelenidejű történetek halmaza alkotja és ezek keltik a kusza realitás érzését, amibe a rádióhallgató minden további nélkül élvezettel éli bele magát. A *Mézga családban* viszont, kezdve a rajzfilm mediális sajátosságaival, bőven van művi/művészi elidegenítő elem. A fikció nem imitálja közvetlenül a jelen idejű valóságot, hanem hagyományos formájában, kerek egész történetként jelenik meg. Az egyes történetek epizódokként lezárulnak, hogy aztán a következő adással, más szűzsével nagyjából ugyanaz a sztori ismétlődjön meg. A történetek változatlan generatív mélystruktúrája/aktanciális modellje indokolja azt is, hogy a főszereplők valódi karakterek, tulajdonságaik állandósulnak. Innen nézve a Mézga-sorozat – amely cselekményét és figuráit tekintve egyáltalán nem mese – mégis rendelkezik a (nép)mesére jellemző strukturális sajátossággal. Az egyes részek élvezete az azonos morfológiai felépítésű mesék befogadására hasonlít: a néző öröme egyrészt az állandó és változatlan váz fikciós újratöltéséből, megújulásából fakad, másrészt az ismétlésből, amellyel a jól ismert szerkezeti és diszkurzív elemek a várt formában és helyeken megjelennek. A sorozat-mese párhuzam alapját itt egyfelől a (proppi) morfológiai hasonlóságok képezik, illetve az a (jungianus elveket hasznosító) meglátás, hogy a tömegkultúra populáris történetei a mítoszok vagy népmesék archaikus funkcióit töltik be (vö. például Király, 1990).

A *Mézga család* figuráit viszont nem elsősorban az archetipikus gyökerek miatt érezzük karakteresnek és közeli ismerősnek, és az ismerőség érzete nem is a mindennapiságból táplálkozik, mint a *Szabó család* esetében. Mézga alakja intertextuálisan és intermediálisan egy másik fikcióból és a film médiumából ered. Ráadásul nem is a szocialista korszak találmánya, már évtizedekkel korábban kimunkált, és a magyar filmgyártás egyik legsikeresebb korszakát, az 1930-as, 1940-es évek polgári vígjátékának hőseit idézi meg. Az ügyefogyott, de mégis szerethető kispolgár Kabos Gyula filmszerepeiről készült lenyomat, és ez a tény az egész sorozat jelentésszerűségeit meglehetősen kitágítja, a rajzfilmet pedig ideológiailag különösen izgalmassá teszi.³ A *Mézga családnak* ez az ötlet és ez az alak teremtet alapot. Mézga Géza ugyanis központi abban a viszonyrendszerben, amely a konfliktusok jellegéből és a családtagok karakteréből épül fel. Ő az, akinek a cselekményt elindító technikai vagy családi problémákat orvosolni kellene, vele szemben vesznek fel pozíciókat a családtagok, és válnak ezáltal beazonosíthatóvá – Paula tulajdonságai teljes repertoárjával mint feleség van jelen, Aladár az apa műszaki hozzáértésének ellenpólusa, Kriszta pedig generációs ellentétként a popkultúra kifejezése. Mézga Géza külsőségeiben is Kabos filmszerepeinek mása: kissé pocakos alkat, kopaszodó fej, markáns vonások nélküli arc, Harkányi Endrétől származó szinkronhangja is erősen emlékeztet Kabos orgánumára. Karaktervonásaiban leginkább a háború előtti filmgyártás legnagyobb zsánersikereiben, a *Hyppolit*, a *lakájban* és a *Meseautóban* megjelenő polgárfigurák tulajdonságait ismerhetjük fel.

A Romhányi József írta dialógusok is a háború előtti vígjátékokból ismerős, poénra járó párbeszédet idézik, amivel a Monarchiában felvirágzott kabaré hagyományait folytatják, és a képi karikatúra egyenértékű nyelvi megfelelőiként számottevő szerepet játszanak a rajzfilm sikerében. A párbeszéd a mindennapok nyelvi esszenciájának, a szituációból származó humornak a költői sűrítvényei. Tipikus és Romhányi más szövegeiben – a *Flinstone család* és a *Doktor Bubó* zseniális párbeszédeiben – is megjelenő eljárás, hogy a bevett szófordulatok a képpel kiegészülve nyelvi játékok lesznek: például az első, a *Távsvíz* című epizódban a kakukkos óra hangosbeszélőn szóló kakukkját Mézga elküldi a „fészkes fenébe”. Különösen hatásos, hogy a nyelvi humor nem válik el a szituációtól és a jellemektől, a figurák jól definiálható karakterének része jellegzetes beszédmódjuk, visszatérő témáik és visszatérő mondataik. Az alakok kultuszában is meghatározó szerepet játszanak azok az epizódokról epizódra ismételt mondatok, „szállóigék”, amelyek a magyar köznyelvi szóláskincs részévé válva felidéznek, és azonosítják a szereplőket, illetve a szituációt. Így a „*Bárcsak Hufnágel Pistihez mentem volna feleségül*” vagy az „*Egyforintért megmondom*” mondatok köznyelvi használata feltételezi és kulturális kompetenciaként el is várja a rajzfilm ismeretét.

De visszatérve a Mézga-Kabos párhuzamhoz, mindenképpen elgondolkodtató, mit nyer ezzel a rajzfilm. Úgy tűnik, hogy a *Mézga család* az intertextuális fogással egy igencsak kényes területre tér, visszanyúl az időben, és minősítenie is kell azt, amit megidéz. A polgári értékek világát, és ezen keresztül óhatatlanul a Horthy-rendszerhez fűződő kapcsolatot, az elutasított, de mégis eltűrt egyéni boldogulás perspektíváját. A szövegköziség zavart kelt, megzavarja a befogadás esztétikai egységét: a történelmi idő távlatát adja a jelen idejű szórakozásnak, és a szöveget egy másik logikai, egy másik ideológiai struktúrába helyezi. Tulajdonképpen az megy végbe, ami potenciálisan minden kommunikáció során bekövetkezhet: a jelentések dekódolása nem a „szerzői” (itt a hatalmi ideológiának megfelelő hegemón kulturális) kódolás szerint megy végbe. A jelentések nem az elvárt konstellációba állnak össze, és ahelyett hogy megerősítenék a kódolt értékek világát, destruálják azokat. Az „azonosság esztétikája” helyett vagy legalábbis mellette, a mesei karakternek ellentmondó „szembeállítás esztétikája” érvényesül.⁴ Hogy a kétféle esztétika egy szövegben is megférhet egymással mint plurális értelmezési lehetőség, igazolják azok a korszellemre érzékeny, intuitíven ráhangolt populáris médiászövegek, amelyek a hatalom által bizonyos mértékig eltűrt és szabadjára engedett, de teljes egészében nem uralt szemiotikai folyamatnak köszönhetően demokratikus poliszémiát hoznak a társadalmi kommunikációba. Az ilyen népszerű szövegek

ambivalenciája éppen a rendszerhű manipulációban és a közízléshez való igazodásban rejlik.⁵

De ami az intertextuális kapcsolatok jelentését igazán többértelművé teszi, az egy másik retorikai fogás: a korszellemhez, vagy kevésbé idealistán fogalmazva a széles közönség elvárásaihoz igazított, visszafogott ironikus ábrázolás. Kétségtelen, hogy Mézga Géza alakja és vele együtt az egész család ironia tárgya – a rajzfilm az ironikus komédia műfaji jellegzetességeit mutatja. De az ironiának egy nagyon finoman adagolt és alkalmazott variációjával találkozunk itt, ami nem jelöl ki egyértelműen identifikációs pozíciót. A rajzfilm azzal az adottsággal játszik, ami az ironia lényege, tudniillik hogy olyan retorikai alakzat, amit nem elsősorban a szöveg, hanem a kontextus támaszt alá. Arról van itt szó, hogy az ironia formálisan meghatározatlan, nem verbális utaláson, jelzésen, hanem azon a feltételezésen alapul, hogy a befogadó szintén ismeri a valóságot és hasonló véleménnyel van róla (vö. Eco, 1988: 612). Értelmezőként tehát azt a kérdést kell feltennünk, hogy a valóság mely felfogásán alapul a *Mézga család* ironiája? A lehetséges válaszok mindenkor a néző ideológiai szituáltságán múlnak, eldöntheti ugyanis, hogyan akarja érteni a filmet, a hivatalos ideológia szemszögéből, avagy elnézően azonosulva Mézga alakjával, mindkettő egyaránt lehetséges. Az előbbi szerint ugyanis a *Mézga család* a kispolgári beidegződések avított világát mutatja be és leplezi le, amelynek a középpontjában a kisszerű anyagi jólét és a tisztos látszat áll. Ha viszont érzelmileg elfogadjuk és magunk is osztozunk ezekben a beidegződésekben, vagyis Mézgaék pártján – és ezzel együtt a Kabos-filmek világnézeti pozíciójában is – állunk, akkor azzal az elnéző, enyhe ironiával kezeljük őket, ahogy ezeket az alakokat és a rajtuk keresztül megnyilvánuló viselkedésformákat már korábban, egy teljesen más ideológia szemszögéből a polgári vígjáték ábrázolta. Ebben az esetben az ironia nem jelent ideológiai távolságot, pontosabban az ideológiai távolság nem az ábrázolt alakokkal, hanem az elvárt szocialista értékekkel szemben alakul ki. A *Mézga család* sikere nagyon sokat köszönhet ennek a duplafedelel olvashatóságnak, amellyel egyszerre két urat szolgált: megfelelt a társadalmat nevelni igyekvő és sematikus humanista szocialista művészeti ideálnak, másrészt pedig lehetővé tette, hogy a néző ne érezze magát kényelmetlenül „örök” kispolgári vágyai miatt. A rajzfilm korabeli sikere annak a gesztusnak is szól, hogy megmutatta: éppen ezek a vágyak teremtettek közösséget a szocializmusban élő átlagemberek milliói között.

A családi viszonyok ábrázolása is ebbe az ironikus keretbe illeszkedik és a klasszikus családi komédia műfaji sémáját követi: az együgyű, erélytelen férj és az akaratos, de nem kevésbé együgyű feleség ellentétje mentén. Géza papucsférj státusa a társadalmi elvárásokkal szembeni kiszolgáltatottságát is szimbolizálja, amelyeket leginkább felesége közvetít követelésként, vagyis ez a felállás éppenséggel a feleséget ruhazza fel a patriarchális értékrend képviselőjével. Paula az, aki a férjet minduntalan teljesítményre sarkallja, és egy utópikus ideálhoz, az elszalasztott kérőhöz méri.⁶ Messzemenő és filozofikus távlatokba vezető gondolatokat ébreszt a tény, hogy a feleség elvárásainak fő vonatkozási pontja a történeten belül is csak a kollektív imagináriusban létezik. Az eltűnt kérés állandó verbális beidézésével – „*Bárcsak Hufnágel Pistihez mentem volna feleségül!*” – a rajzfilm megtalálja a módját annak, hogy műfajának megfelelően, zseniálisan és felettébb humorosan utaljon a kisembert érő mindenkori idealisztikus társadalmi elvárásokra és ezen keresztül ezen elvárások normaképző hatásmechanizmusával is szembesítsen.

A családfő alávetett státusának ábrázolása tekintetében folyamatosság van a régi, Horthy-korszakbeli és az új szocialista világ közt, ami azt az értelmezést erősíti, hogy a kispolgári létmód itt egzisztenciális távlatokból szemlélt, politikai rendszereken átívelő modern meghatározottság. Ebben a kontextusban helyezhető el a szocialista nőideáltól igen távol eső, háziasszonyként élő feleség alakja is, aki csak szülői értekezlet, vendégség vagy vidéki rokonlátogatás céljából hagyja el a családi bérházi lakást. Rózsaszín otthonkája a védjegye, ha ettől megválnak, és útnak indul, az a biztos bonyodalom kezdete, habitusát tekintve pedig sok rokon vonást mutat azokkal a nőalakokkal, akik a Kabos-szerepek domináns női párjai voltak, így Haraszti Mici *Hyppolit*, a lakójbeli figurájával és Gombaszögi Ella *Meseautó*beli alakításával. Feltűnő és az ironiára való felhívásként értendő, hogy a szocialista életmodellnek nyoma sincs életvitelükben. Géza öltözete is a háborúelőtti, klasszikus polgári viselet: csokornyakkendő, mellény, csíkos nadrág a kimenője, és megtartotta a korábbi „örök beosztott” pozícióját is, csak már éppen állami alkalmazott. A szerepek közti kontinuitás az egzisztencialista felhangokon túl érthető úgy is, hogy a 20. század második felében a társadalom radikális átalakítása valójában nem jelentette sem az egyenlőtlenségek megszüntetését, sem a kispolgári mentalitás gyökeres megváltoztatását.

A korszakok közti folyamatos átmenetet képi meg a család-mítosz felhasználása is. A család mint narratív kohéziós erő eleve adott a sorozatban, a családtagokat egymáshoz kötő érzelmek az ellentétek ellenére is természetesen adóttak, és alapjában véve nem kérdésesek, noha ezek is a humor céltáblái. A polgári ideológiának megfelelően a család az a mikro-társadalmi egység és érték, ami kárpótlást nyújt minden olyan sérelemért, ami a társadalom egyéb színterein éri az embert. Ez az ideológiai töltet teszi lehetővé, hogy a film sikeres exporttermék lett és a szocialista táboron túl, például Olaszországban és az NSZK-ban is tetszést aratott, majd a rendszerváltás utáni tömegkultúrában is megtalálta helyét. Sőt, meg is ihlette azt: a Mézga család egyik előképe lett annak a magyar közönséget és kulturális nyilvánosságot megosztó poszt-szocialista családi valóság-shownak, amely a polgári jólétben élő és az együgyűségből, ha nem is zseniálisan, de mindenképpen életre valóan brandet kialakító roma popzenész családjának média-mindennapjaiba enged bepillantást. Hogy Győzikeék imázsába a Mézga-imázs mennyire belevág és tudatosan is belekoreografált, egyértelműen megnyilvánul akkor, amikor a Mézga-dallal – mintegy családi induló vagy himnusz gyanánt – nyilvános identitásukat a „csacsika család” új kiadásaként és utódjaként határozzák meg. A kispolgári világ szerethető banalitása az az üzenet, amit a Kabos-filmek is hordoztak, Mézgaék a szocialista tévékultúrába beillesztettek, és ez az üzenet, ami minden további nélkül érvényesnek bizonyul a rendszerváltás utáni magyar tömegkultúra közegében is.

5. A szocialista jövőkép: „Kapcsolatunk titkos is és misztikus. Kicsit utópisztikus.”

A politikailag-kulturálisan többretegű családsorozat tehát megjelenésekor nézhető az alkotók – elsősorban Nepp – korábbi egzisztencialista szemléletű rajzfilmjeit a szórakoztatás módján folytatató legitim társadalomkritikaként,

ezzel együtt azonban több olyan vonatkozást, utalást és témát tartalmaz, amely akár a korabeli társadalmi rendszer kritikájaként is érthető és a másként gondolkodás lehetőségét teremti meg. A *Mézza család* a műfaji keveredés révén is kínálja ezt a kettős értelmezési horizontot, s ez már az első évad koncepcióján is szembe tűnik. Az első széria az *Üzenet a jövőből – A Mézza család különös kalandjai* címet kapta, ami egyértelműsíti, hogy a családi film és a tudományos-fantasztikus film párosításával két különböző műfaji hagyomány ötvözését hajtja végre. A családi történet egy budapesti magyar átlagcsalád tagjai körül forog, a középkorú szülők, két iskoláskorú gyermek, egy férfi princípiumot hordozó kutya és egy nőt hordozó macska állnak a középpontjában. A sci-fi-elem funkciója, hogy a megszokott családi konfliktusok a realitást meghaladják, és hatókörük a fantasztikum és főképp az abszurd irányába táguljon. Míg a családi komédia műfaji szála a társadalmi integráció felé mutatna, a Mézza-verzióban nincs már meg a pozitív mitológia-rész, illetve ezt a technikai haladás, a modernizáció témája veszi át, de be nem teljesíti. A háború előtti polgári vígjátékban rendre az történt, hogy a Hamupipőke-mítosz beteljesüléseként a tisztességes polgárisasszonyok és polgárok elnyerték jutalmukat, és befogadta őket a társadalom, amely vágyaiknak és a néző vágyainak is célját képezték. A szocialista családi rajzfilmben nem lehet szó ilyen katartikus beteljesedésről, hiszen a polgári vágyak deklaráltan anakronisztikusak, a fantasztikum a konfliktusokat és az iróniát erősíti, a központi szereplőt pedig az ironikus komédiából ismert bűnbak pozícióba juttatja. Géza kikerülhetetlen balszerencséje miatt a *klaun*, a bohóc, a mulattató bolond figurájának újabb megtestesülése, a társadalmi elkülönülés és az ironikus mítosz újabb komikus megnyilvánulása, a nem is ártatlan és nem is bűnös *pharmakosz*.⁷

A sorra balul végződő Mézza-kalandok ugyanakkor azt sugallják, hogy a jövő kor találmányai nem feltétlenül pozitívak, mind a visszájára sülni lehet, ha a gyakorlati megvalósításban hiba akad. A rajzfilm így afelé az értelmezés felé terelgeti a nézőjét, hogy a technicizált, modern világ valójában élet- és gyakorlatidegen, és a jövőbe vetett hit nem feltétlenül megalapozott. Ráadásul a köbükunoka MZ/X magányos, öreg falanszter-lakó, sokkal inkább egy anti-utópia figurája, semmint pozitív jövőképként értelmezhető. A közelmúlt történelmi eseményeit elfeledni és elfojtani igyekvő, s cserébe határtalan jövőbeli lehetőségekkel kecsegtető kommunista univerzalizmussal összeférhetetlennek tűnik a rajzfilmnek a társadalmi idővel, vagyis a történelemmel létesített viszonya, és ez annak a befogadói tábornak, akik egyáltalán nem, vagy csak igen szelektíven voltak vevők az ígéretekre.⁸

„A múltat végképp eltörölni” vágyó kommunista ideológiát egyáltalán nem igazolja, hogy míg a múlt Géza és Paula figuráján keresztül mégiscsak kézzel foghatóan jelen van, addig a jelen és jövő közti távolság beláthatatlan mértékű. Szellemesen utal erre a nyelvi törés témája: míg a Kabos-féle humor százszázalékosan érvényes és élvezhető, a távoli leszármazott újmagyar nyelve a fényévekre élő ősök számára csak egy fordítomasinán keresztül válik érthetővé. Az irónia itt a jövőorientáltság legitimitásának megkérdőjelezésével a szocialista projekciót illeti, a „létező szocializmus” ígéretei, a jövőbe helyezett célok és jólét utópisztikusnak, pusztán fikciónak tűnnek. Ami igazán életszerű, az Mézgaék lankadatlan igyekezete, és burleszkszerű talpra állása minden kudarc után: a pofonokból nem tanuló vígjátékfigura felesége unszolására mindent megtesz, hogy a polgári család és polgári látszat fennmaradjon, Aladár látszólag hegedülni tanul, és Kriszta látszólag végzi a gimnáziumot... Ez pedig a polgári ideológia projekciója.

Az évadot alkotó epizódok gyakorlatilag ugyanazt a jól kiszámított és dramaturgiai tetőpontokban nem szűkölködő felépítést követik: a „nyugodt” családi élet hétköznapi problémáira az ötletgazdag fiúgyermek, Aladár úrkapcsolata révén a családdal került technikai vívmányok nyújtásának megoldást, de minden visszájára sül el, a problémából még nagyobb keletkezik. Az *Agy-gyanta* című darabban például az okosság-szérumot a bukásra álló Kriszta helyett a kutya és a macska lefetyeli fel, amely túladagolva agresszióhoz vezet, így az állatok cirkuszi karrierje és a család gyors meggazdagodása a cirkuszigazgató megtámadásával kudarcba fullad. Az epizód egyrészt ismételt karikatúrája a Géza és Paula képviselte kispolgári beidegződéseknek és félresikerült ügyeskedéseknek, ugyanakkor a szocialista intézményeknek is, sőt ezeket nem is elnézően, hanem szarkazmussal ábrázolja: a Tudományos Akadémia a kutyák intelligenciáját tárgyaló ülésén a tudósok a megszólalás bürokratikus rendjéhez tartva magukat, nem adnak szót a mindent eldöntő bizonyítéknak, a beszélő kutyának. Nem nehéz belátni, hogy a kritika itt a rész-egész viszony retorikai alakzatán keresztül magának a létező szocializmusnak, a bürokratikus megmerevedett, lendületét vesztett és nem életszerű szocialista államnak szól.

A rajzfilmsorozat művészi értékét és széleskörű népszerűségét köszönhetette annak a karakterének, hogy egyaránt lehetővé tett „mitikus” és „szkeptikus” olvasatokat. A mitikus és ideológiailag konform, egzisztencialista alaphangú értelmezés szerint az emberi, illetve kispolgári gyarlóságot vette kritikusan célba, szkeptikus értelmezésben pedig éppen az ideológiát. A *Mézza család* az ironikus ábrázolás megfoghatatlansága, művészi nyitottsága révén végül is ki tudta vonni magát a szocialista kultúrpolitika által propagált ideológiai didaxis alól. Az itt hozott példákkal talán sikerült bemutatni, hogyan mentett át a magyar filmgyártás egyik legfényesebb korszakából, az 1930-as, 1940-es évek népszerű vígjátékából olyan elemeket, amelyek a tipikusan szocialista témákkal és preferált értékekkel kombinálva (modernizáció, technikai fejlődés) üdítően és humorosan hatottak a szocializmus éveiben. A *Mézza család* ezeket a szórakoztató képességeit a polgári mítosz, a család ábrázolása révén a rendszerváltás után is megtartotta, és értelmezési lehetőségei a demokráciában azzal bővültek, illetve alakultak át, hogy az utókor a sorozatban a Kádár-korszak hétköznapijainak, középosztálybeli, polgári egzisztenciájának populáris kordokumentumát tarthatja számon, amely értékeit tekintve a kollektív identitás folyamatosságát teremti meg a 20. és 21. század változó társadalmi kontextusában.

Irodalom

Angelusz Róbert & Tardos Róbert & Terestyéni Tamás (2007): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Ayaß, Ruth & Bergmann, Jörg R. (2011): *Qualitative Methoden der Medienforschung*. Mannheim: Verlag für Gesprächsforschung.

- Barthes, Roland (1996): *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Barthes, Roland (1997): *S/Z*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Crespi, Franco (1996): *Manulae di sociologia della cultura*. Roma-Bari: Laterza.
- Császi Lajos (2010) *Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban. Egy Mónika-show szövegének „közeli olvasata”*.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/05_monika_show/ (utolsó letöltés: 2012. július 16.)
- Eco, Umberto (1978): *Lector in fabula*. Milano: Bompiani.
- Eco, Umberto (1988): Szélgjegyzetek *A rózsa nevéhez*. In uő. *A rózsa neve*. Budapest: Árkádia.
- Eco, Umberto (1998): *Nyitott mű*. Budapest: Európa.
- Fiske, John (1987): *Television Culture*. London: Meuthen.
- Fiske, John (1989): *Reading the Popular*. Boston, MA: Unwin and Hyman.
- Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Budapest: Helikon.
- Gadamer, Hans-Georg (1984): *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat.
- Geertz, Clifford (2001): A művészet mint kulturális rendszer. In uő: *Az értelmezés hatalma*: (szerk. Niedermüller Péter) Budapest: Osiris.194-227.
- György Péter (2012): *Apám helyett*. Budapest: Magvető.
- Jauss, Hans-Robert (1999): *Recepcióelmélet - esztétikai tapasztalat - irodalmi hermeneutika*. Budapest: Osiris.
- Király Jenő (1990): *A mágikus mozi. Műfajok, mítoszok és archetípusok a filmkultúrában*. Budapest: Korona.
- Kiricsi Zoltán (2009): Sorozatklasszikusok. A Mészga-család I.
http://comment.blog.hu/2009/07/06/sorozatklasszikusok_a_mezga_csalad_i (utolsó letöltés: 2012. július 25.)
- Lendvai Erzsébet: A magyar animációs film.
<http://www.filmkultura.hu/regi/articles/essays/anim.hu.html> (utolsó letöltés: 2012. július 16.)
- Lotman, Jurij (1973): *Szöveg - modell - típus*. Budapest: Gondolat.
- McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris.
- Ricoeur, Paul (1999): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris kiadó.
- Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” valósága.
<http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/kadarrendszer/gulyas> (Az 1956-os Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézetének honlapja, utolsó letöltés: 2012. július 16.)

Lábjegyzetek

1

A szöveg fogalmának strukturalista, majd poszt-strukturalista kitérítése (többek közt Barthes 1996 és 1997), a befogadás szemiotikai elméletei (éldául Eco, 1978, 1986 és 1998), valamint a szöveg történeti létmódjával számoló modern hermeneutikai és recepcióesztétikai álláspontok (például Gadamer, 1984; Ricoeur, 1999; Jauss, 1997) képezik azt a művészetelméleti és filozófiai háttérrel, ahonnan nézve nemcsak a művészi kifejezés, de a történelem, a tudomány és általában a kultúra szövegeinek vonatkozásában is számolni kell a diskurzusok szemiotikai, társadalmi pluralitásából és az értelmezés folyamatszerűségéből fakadó poliszémiával. Az antropológiában Clifford Geertz (2001), a médiakutatásban John Fiske (1987 és 1989) képvisel többek közt hasonló álláspontot.

2

Az idézet folytatása változás részleteiről – és Nepp abban játszott szerepéről – is informál: „Az átváltozás a *Párbajjal*, *A ceruza és a radírral* kezdődött, amelyek rákérdeztek a műfaj mibenlétére, de igazából Nepp József *Szenvedély* /1961/ című miniatúrja a vízvonalzó, ez ugyanis szakított a mese-hagyománnyal. Ez az időszak volt a magyar animációs művészet első aranykora, amikor a legjellemzőbb film az úgynevezett egyedi film. Ezek a tömör, 8-10 perces, frappáns mondanivalójú társadalomkritikák már nem a gyerekeknek, hanem a felnőtt közönségnek készültek. A magyar animáció vezérstílusává az intellektuális karikatúra vált” (Lendvai <http://www.filmkultura.hu/regi/articles/essays/anim.hu.html>).

3

A Mészga-Kabos kapcsolatot egyébként a feltűnő és önmagában is meggyőző hasonlóságon túl Nepp interjúnyilatkozata is megerősíti (vö. Kiricsi, 2009).

4

A valóságot modelláló művészi szövegek kommunikációjának leírása során Jurij Lotman foglalkozik részletesen ezzel a jelenséggel és használja „az azonosság esztétikája” kifejezést, jellemzően például a

népmesére, illetve „a szembeállítás esztétikája” kifejezést a szubverzív művészi kommunikációra (vö. Lotman, 1973: 222-223).

5

„A populáris narratívák egyfajta értelemben manipulálják az embereket, mert olyan élvezetet okoznak, amely cinkos azzal a renddel, amelyen az uralkodás és a kizsákmányolás alapul. Ugyanakkor csak úgy képesek ezt elérni, ha az emberek valódi aggodalmait és reményeit is ábrázolják, amelyek mindig a társadalmi struktúra ellentmondásos sajátosságaiból erednek. A narratívának ez az eleme a hegemoniaelmélethez is kapcsolódik, a narratíva olyan szubjektív pozíciókat hoz létre, amelyek manipulatívak, mert az embereket az uralkodó rendszer sémáiba gyömöszölik bele, de mégis megtalálhatók bennük a hitelesség elemei, mert igazodniuk kell az emberek valódi érzelmeihez” (Palmer, 1991: 111. idézi Császi, 2010).

6

A társadalmi és biológiai nemi szerepek felcserélődésére utal az a tény is, hogy ez a lélektani szituáció elsősorban a „meghalt első feleség” toposzaként ismerős, amire Hitchcock *A Manderley-ház asszonya* az egyik legismertebb filmes példa.

7

„Ártatlan abban az értelemben, hogy ami vele történik, az sokkal súlyosabb, mint bármi, amivel azt kiérdemelte volna. Mint amikor a hegymászó kiáltása megindítja a lavinát. Bűnös abban az értelemben, hogy egy bűnös társadalom tagja, vagy mert egy olyan világban él, ahol ilyen igazságtalanságok léteznek” (Frye, 1998: 40).

8

„Az univerzalizmus politikai doktrínája eltérő módokon hatotta át a különféle kulturális hagyományok világaiból érkezők mindennapi életét. Minél több, a Kádár-rendszerrel független tradíció vagy szokás maradt fenn egy családban, társaságban, kisközösségben, minél távolabb voltak a mindennapi szocializmus és forradalom kronotopozsaitól, szűkös és kizárólagos normarendszerétől, annál távolabb álltak attól, hogy magukénak érezzék, s ne csak elviseljék azt” (György, 2012: 249).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

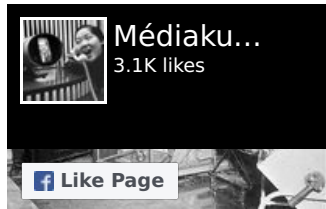
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Kisebbség

[Munk Veronika](#) - [Morvay Judit](#) - [Szabó Kitti](#):

Cigány csillagok

Roma sztárok médiareprezentációja

A tanulmány¹ főműsoridős szórakoztató tv műsorok és bulvárlapok kvantitatív tartalomelemzése nyomán a roma² sztárok médiareprezentációját elemzi, illetve egy esettanulmány keretein belül egy cigány és egy nem cigány sztárral kapcsolatos Youtube kommentek különbségeit hasonlítja össze. A roma sztárok körül formálódó médiatartalmak elemzése fontos adalék a hazai roma kisebbség és nem roma többség viszonyának megértéséhez, a sztársággal kapcsolatos diskurzusok pedig olyan kulturális jelenségek, melyek népszerűségük, nagy tömegeket vonzó mivoltuk miatt fontos tanulságokkal szolgálnak a társadalomtudományokkal foglalkozók számára. A tanulmány megállapításai szerint a roma sztárok szinte kizárólag zenészek közül kerülnek ki, médiareprezentációjuk a tény- és hírmédia cigányreprezentációitól eltérően kevésbé sztereotipizál. Karakterükben sztárságuk dominál, cigányságuk ritkán kerül előtérbe.

Bevezetés, módszertan

A romák médiareprezentációja Magyarországon kisebb-nagyobb kihagyásokkal az 1980-as évek óta kutatott téma (elsősorban Hegedűs T. András, Vicsek Lilla, Bernáth Gábor és Messing Vera kutatóknak köszönhetően), ám ezek a vizsgálatok a szórakoztató műfajokat gyakran mellőzték, döntően a hírműfajok mediaképére koncentráltak. E kutatások a kvantitatív tartalomelemzés, ritkábban a kritikai diskurzuselemzés kvalitatív módszereivel monitorozták a magyar médiát, és mind hasonló eredményekre jutottak: a romák a kilencvenes évek közepén lettek láthatóak (mérhetőek) a magyar médiában. Nagyjából a kétezres évekre már naponta szerepeltek a hírekben, ám ezek a képek a romákat övező sztereotípiák mentén maradtak, a kisebbségi csoportot homogén masszaként ábrázolva. E kutatások szerint a cigányok leginkább a szegénység, a bűnözés és a kultúra témáiban szerepeltek a lapokban és a televíziós műsorokban, ráadásul a médiatartalmak meglehetősen egyoldalúak voltak, kontextusból kiragadott képekkel.

A kétezres évfordulót követően - elsősorban a bulvármédia stabil megerősödésének, a televíziós beszélgető show-knak és tehetségkutató műsoroknak köszönhetően - a romák megjelentek a szórakoztató műfajokban is, sőt, a Győzike Show miatt olyan időszak is adódott a magyar média történetében, amikor a legnézettebb tévéműsor főszereplője hónapokig egy cigány család volt. Mindez egy olyan társadalomban történt, ahol folyamatos és rendkívül erős a romaellenesség. A Tárki 2011 áprilistól júniusig tartó Omnibusz kutatása szerint a magyarok 63 százaléka egyetért azzal az állítással, hogy a bűnözési hajlam a cigányok vérében van. A jelenség nem új keletű, Erős Ferenc, Fábíán Zoltán, Enyedi Zsolt és Fleck Zoltán 1994-es kutatása szerint a válaszadók 67 százaléka értett egyet ezzel az állítással (Fábíán & Sik, 1996: 395). Ez az arány az ezredforduló első éveire csökkent, 2008-ra azonban ismét 60 százalékra emelkedett (Bernát, 2010: 323) A romákkal szembeni előítéletesség stagnáló tendenciái kiolvashatók az elmúlt húsz év erre irányuló kutatásaiból.³

A magyar média roma reprezentációja erős kettősségen alapul. A pólus egyik oldalát az esetek alkotják, a szociális problémákkal küzdő, felkapaszkodni nem tudó, gyakran bűncselekményekbe bonyolódó arctalan tömeg, a létminimum környékén tengődő kisebbségi csoport. A másik pólust pedig a főműsoridő és a címlapok izgalmas történeteit szolgáltató, főként a szórakoztató iparban zenészként tevékenykedő ismert emberek alkotják. A média általános cigányképének legfrissebb, átfogó kutatását a témában Bernáth Gábor és Messing Vera készítette 2011-ben, eredményeik szerint a cigányokkal kapcsolatos médiatartalmak 11 százaléka roma sztárokról szól. A szerzők szerint:

„...a kulturális anyagok több, mint fele azonban már celebtémákkal foglalkozott, és a kulturális tudósítások 48 százaléka a bulvármédiában jelent meg. A többi médium anyagainak jóval kevesebb, mint tizede szólt a kultúra kapcsán a romákról. A kultúrához kódolható cikkek meghatározó része meg sem említi a roma kultúrát (nagyobbrészt a romákat sem): olyan, többnyire televíziós tehetségkutató

szereplőket mutatnak, akikről kiderült, hogy történetesen romák. Ezek az új tehetségek a korábban feltűnt, magukat romaként azonosító énekesekkel szemben (például Caramel, Oláh Ibolya) nem is jelentek meg hangsúlyosan romaként, és teljes asszimiláltságot mutattak” (Bernáth & Messing, 2012).

Ha egy kisebbség médiareprezentációjában ilyen hangsúlyos a sztárok megjelenítése, társadalomtudományi szempontból izgalmas eredményekkel járhat e szereplők részletesebb vizsgálata. Nem véletlen, hogy a *star studies* tudományág a nyugat-európai és amerikai tudományos életben az 1960-as évek óta jelentős diszciplína (Munk, 2009). A tömegmédiá szereplője a sztár, tömegeket vonzó jelenség, amely már csak a közönsége számossága nyomán is kulturális, társadalmi erőt képvisel; ennek megfelelően elég fontos jelenség ahhoz, hogy tudományos elemzésnek vessék alá.

„A sztár egy reprezentációs műfaj, egy diszkurzív hatás és a médiaipar, a reklámok és a nyilvánosság által forgalmazott árucikk, amely egyben társadalmi funkciókkal is rendelkező kulturális formáció ”

- fogalmaz az Understanding Celebrity című könyv szerzője (Turner, 2004: 9).

Tanulmányunkban arra törekedtünk, hogy a társadalmi funkciókkal rendelkező kulturális formációk, vagyis a sztárok egy speciális csoportját, Magyarország legnagyobb és egyben legelutasítottabb kisebbsége, a roma közösség sztárjait vizsgáljuk meg. Mert bár a romák reprezentációjának kutatása népszerű téma a társadalomtudósok körében, ez utóbbi csoportot, a médiatérben legtöbbször számára látható, cigány származású szereplőket egyelőre senki sem vizsgálta részletesen.

Médiavizsgálatunk során legfontosabb kutatási kérdésünk az volt, hogy a cigány sztárok „mennyire cigányok” a nyilvános térben, származásuk a roma sztár címkéjén túl jelent-e bármilyen többletet reprezentációjukban. Ennek érdekében vizsgáltuk, hogy a roma tematikájú médiatartalmaknak mekkora hányadát teszik ki a roma hírességekkel kapcsolatos anyagok; hogy kik a leghíresebb magyarországi cigány sztárok, rendszerint milyen tematikákkal, milyen kontextusban jelennek meg, megjelenítésük hordoz-e etnikai komponenseket, és ha igen, akkor milyeneket.

Tanulmányunk két nagy tartalmi egységből áll: első felében a roma sztárok médiareprezentációjáról szóló kutatásunk eredményeit ismertetjük, a második felében pedig egy esettanulmányt mutatunk be egy cigány sztárral és egy nem cigány sztárral kapcsolatos Youtube-kommentek különbségeit elemezve.

Kutatásunk az ELTE-Unesco Kisebbségpszichológiai Tanszék keretei között, Kisebbségpolitika mesterszakos hallgatók bevonásával készült,⁴ a médiatartalmak vizsgálata három hónapot ölelt fel.

2012 január és április közötti mintánkba⁵ bulvárlapok cikkei, valamint televíziós adások kerültek. Az elemzett korpusz kialakítása során a szisztematikus mintavétel módszerét alkalmaztuk, mivel kutatásunk tárgya a „roma sztár” mint médiaszereplő nagyobb valószínűséggel jelenik meg szórakoztató műfajú orgánumban.

A minta két országos, napi megjelenésű nyomtatott bulvárlap, két országos, heti megjelenésű nyomtatott bulvárlap, valamint három televíziós csatorna szórakoztató- és magazinműsoraiból állt össze, összesen 125 tévéadást és 189 bulvár lapszámot vizsgáltunk meg. A Story, a BEST, a Blikk és a Bors cikkei és három televíziós csatorna négy főműsoridős szórakoztató- és magazinműsorát vizsgáltuk: a TV2 Aktív, az RTL Klub Fókusz, a Duna TV-s Kívánságkosár és a TV2 Megasztár adásait. A kódolás során a Megasztár és a Kívánságkosár műsoraiból mintát vettünk, minden hónap első adását kódoltuk. Az Aktív és a Fókusz magazinműsorok esetében az összes adást megvizsgáltuk.⁶

Kutatásunkban azokat a médiaszereplőket tekintettük romának, akik mintavételünk időpontjáig legalább egyszer a nyilvánosság előtt nyilatkoztak származásukról, de azokat a médiatartalmakat is roma tartalomként kódoltuk, ahol explicit módon megjelent a „cigány” vagy a „roma” kifejezés, illetve azokat is, amelyeket a néző vagy olvasó nagy eséllyel cigánynak azonosít.⁷

A konceptualizálás során tág kategóriát alkottunk, amikor sztárnak és celebnek azt a személyt tekintettük, akit nagyon sokan ismernek. Az adatfelvétel megkezdése előtt az ELTE TÁTK Kisebbségpolitika mesterszakos diákok 45 fős csoportjában teszteltük a potenciális roma sztárok ismertségét. Akit legalább a csoport kétharmada ismert, sztárnak kódoltuk. A vizsgálatban nem tettünk különbséget a tehetségük, nagyszerű, kiemelkedő képességeik miatt híres emberek (zenészek, sportolók, tudósok), illetve azok között, akiket - Daniel Boorstin „celeb” definícióját használva - egyéb tényező, egyéb nagyszerű teljesítmény helyett pusztán „ismertségük miatt ismerünk jól” (Boorstin, 1961: 57). Ugyanakkor azt is fontos megemlíteni, hogy vizsgálatunk terepe a mainstream média, és mintánkba szórakoztató- és bulvártartalmakat kínáló orgánumban kerültek, így nem csoda, ha ezekben gyakrabban láthatóak a celebek, mint a nagyszerű teljesítményeik miatt ismert hírességek.

A roma sztárok médiareprezentációjának vizsgálata

Három hónapos mintánkban 125 tévéadást és 189 bulvár lapszámot vizsgáltunk meg, ezek 41 százalékában (129 adásban és lapszámokban) szerepelt roma tartalom.

	Aktív	Fókusz	Megasztár	Kív. kosár	Blikk	Bors	Story	Best	N
Van roma tartalom	18 30,5%	9 15%	3 100%	3 100%	44 56,4%	41 47,7%	8 66,7%	3 23,1%	129 41,1%

Nincs roma tartalom	41	51	-	-	34	45	4	10	185
	69,5%	85%			43,6%	52,3%	33,3%	76,9%	58,9%
N	59	60	3	3	78	86	12	13	314

A két zenei műsor, Megasztár és a Kívánságkosár minden kiválasztott adásában szerepeltek romák, az Aktívok egyharmadában, és a Fókuszok csupán 15 százalékában. Bulvár mintáról lévén szó, a roma tartalmú anyagok meglehetősen nagy hányada érintette a cigány sztárokat.⁸ A 33 romákkal foglalkozó tévéadásban 41 esetben szerepeltek cigány sztárok, az írott sajtó 189 lapszámában pedig 135 alkalommal. Természetesen olyan is előfordult, hogy egy tévéadásban vagy egy lapszamban több roma sztár is helyet kapott. A vizsgált 125 adás összesen 4164 percnyi műsoridőt jelentett, amelynek 4,4 százaléka (182 perc) jelenített meg egyértelműen roma tartalmat, átlagosan 3,6 percig tartottak a cigányokkal kapcsolatos műsorrészletek. A roma tematikájú műsorpercek 76 százaléka, tehát a teljes mintából 139 perc foglalkozott cigány sztárokkal.

A nyomtatott sajtó elemzésekor komoly előkutatást végeztünk. Véletlen mintát vettünk a politikai napilapok (Népszabadság, Magyar Nemzet), két közéleti hetilap (HVG, Magyar Narancs), valamint egy heti magazin (Nők Lapja) cikkeiből azzal a céllal, hogy vajon szerepeltetik-e, és ha igen, miként szerepeltetik az általunk cigány sztárnak konceptualizált hírességeket. Ezekben a lapokban azonban elenyésző arányban találtunk cigány sztárokkal kapcsolatos megjelenést (az összes vizsgált lapszamban mindössze négy cikket), és bár az adatok hiánya is jelentéssel bír, minket ebben az elemzésben elsősorban a beszámolás jellege érdekel. Így részletesebb adatainkat végül a tematikánkat legközelebből érintő, napi és heti bulvárlapokra (Blikk, Bors, Best, Story) korlátoztuk, ezekben pedig nemcsak a roma sztárokat, hanem az összes cikket, és azokban az összes roma megjelenítést monitoroztuk.

VV Fecó, Győzike, Caramel

Három hónapos mintánkban tehát 176 esetben szerepeltek cigány sztárok. A zenész roma archetípusának erejét mutatja, hogy a zenés műsorok esetében (Kívánságkosár, Megasztár) az adások mindegyikében szerepeltek roma hírességek, sőt, adásonként több roma is énekelt. A cigány sztárok 176 megjelenítésének több, mint fele, 102 eset (58%) kilenc hírességhez köthető, az alábbi ábrán ők láthatóak népszerűségi sorrendben:

A magyar médiában, a vizsgált időszakban tehát a leggyakoribb roma szereplők VV Fecó, Caramel, Gáspár Laci és a Bódi család voltak. A tíz sztár közül a sor végén mindenhol a magas művészetet képviselő Snétberger Ferenc és Szakcsi Lakatos Béla, valamint a rétegműfajban jeleskedő hiphopper, LL Junior található. A zenészeken kívül a nyilvános térben további nagyon ismert, vállaltan roma származású sportolók, színészek, politikusok is tevékenykednek, ugyanakkor a roma sztárok csoportját – hivatásukat tekintve – a zenészek dominálják. A zenei színtéren a nótaénekestől a klasszikus zenészen keresztül, a rapperen és a jazzistán át a popsztárig mindenféle roma sztárt találunk, sőt, olyat is, aki a többségi média színterén kevéssé látható, de adott közönség előtt óriási kedvenc. (Ilyen például Nótár Mary énekes, aki az elsősorban cigányok körében örvend hatalmas népszerűségnek, ugyanakkor a mainstream médiába (még) nem tört be.)

Az ábrán nem látható hírességek csoportja az összes cigány sztár megjelenítésének 42 százalékát takarja, ami igen nagy arány. Ez a kategória elsősorban a legkevésbé nézett tévécsatorna, a Duna TV Kívánságkosár című adásaiban szereplő neves nótaénekeseket takarja, akik ismertek ugyan, de mintánk egészéhez képest kevésbé tartoznak a mainstream kategóriába. Ugyanide sorolhatóak az adatfelvételünk időpontjában a Megasztár előválogatóiban szereplő roma versenyzők is, például a később sikereket elérő Radics Gigi énekesnő.

Az ábrából az is jól látható, hogy VV Fecó kiemelkedően sokat szerepel, amely abból adódik, hogy adatfelvételünk időszaka egybeesett az RTL Klubon futó Való Világ 5-tel. A tehetségkutatók 2001-es magyarországi indulásuk óta komoly marketing- és PR háttérrel és nagy nézettséggel futnak. Ezeket a sorozatokat a bulvármédia aktívan követi, a szórakoztató tévéműsorok és a bulvárlapok erősen támaszkodnak egymás tartalmaira, olykor előre egyeztetett PR megállapodások keretein belül. Így nem csoda, hogy a romaságát aktívan és nyíltan a műsorban rendszeresen artikuláló VV Fecó ebben a három hónapban kiemelkedő mennyiségben szerepelt a médiában. És bár mintánkba a Való Világ reality nem került be, a műsor rendkívüli nézettsége komoly hírértéket generált, cikkek és tévéadások százai foglalkoztak vele. (A VV5 döntőjét a Nielsen adatai szerint másfél millió ember látta.)

Meglepetésünkre ugyanakkor Gáspár Győző a vizsgált időszakban alig jelent meg, az általunk vizsgált tévéadásokban egyáltalán nem, az írott sajtóban is ritkán, és akkor is az adatfelvételünk idején zajló adócsalási ügyével⁹ foglalkoztak. Adatainkból úgy tűnik, hogy az egykor csillogó népszerűség kopik, Gáspár Győző sztársága „elhasználódott”, a boorstin-i értelemben vett celebséget övező népszerűség élettartama erősen korlátos. Erre utalt már a GfK Sztármonitor három évvel korábbi, 2009 nyári felmérése is, amely szerint

„...az internetezők szerint túl sokat szerepel a médiában, ezért unalmassá vált számukra: Gáspár Győzike, Kizsel Tünde, Benkő Dániel – az őket ismerők legalább 70 százaléka vélekedik így” (GfK sajtóanyag, 2009).

Gáspár Győző egyébként az Index.hu-nak adott interjújában 2012-ben úgy fogalmazott, hogy tudatosan és direkt, azonban csak átmenetileg tűnt el a média színteréről:

„Jelenleg munka nélkül, itthon vagyok. A múlt évben csináltam egy olyan műtétet, amit nem gondoltam volna, hogy nagyon nehezen fog gyógyulni. Fogytam 72 kilót ezzel az átalakító műtéttel, jelenleg

betegállományban vagyok itthon, közben a sajtónak nem nyilatkozom, nem is foglalkozom vele” (Munk, 2012b).

Roma sztárok romasága

A kvantitatív tartalomelemzés során a kategóriák kialakításánál a hangsúlyt a roma sztárokkal kapcsolatos sztereotípiákra, valamint megjelenítésük etnikai vonatkozására helyeztük.

A korábbi, döntően a hírmédiára koncentráló, roma médiaképpel foglalkozó tartalomelemzések (Vicsek, 1997; Bernáth, 2003; Bernáth & Messing, 1998, 2001, 2012) azt mutatták, hogy a kisebbségi problémák, a szegénység, a bűnözés témakörei erősen jelen vannak a cigányok médiareprezentációjában. Ez a tematika azonban a szórakoztató- és bulvárműfajokban alig jelenik meg, és ugyanígy fordítva: a politikai- és hírműfajokból a roma hírességek – még a magas művészetet képviselők is – hiányoznak.

A hagyományos negatív roma sztereotípiák közül a szegénység kerül elő a cigány sztárok esetében, rendszerint olyankor, amikor a nehéz sorból kitörő hírességet ismerhet meg a közönség. Ahogy arra Neal Gabler a *Toward a New Definition of Celebrity* című munkájában rámutat, a sztár szerep szükségképpen magában foglalja a sztárrá válás narratív ívét, amelyben helyet kap a sztár fejlődéstörténete, amelynek során különleges személyiségjegyei kialakulnak (Gabler, 2001). Ez a narratív elem gyakran magába foglalja a celeb felfedezésének történetét, illetve a múltjának fontos elemeit, a roma sztárok esetében ez gyakran a szegénységet, illetve az abból történő kitörést, esetleg az abba való visszacsúszást jelenti. VV Fecó reprezentációjában ez a narratíva gyakran előkerült, de korábban Caramelt is a roma telepről kitörő, mesebeli hősnek is beillő roma fiatalembert ismerhettük meg (Munk, 2007). Hasonló reprezentációval ábrázolja a média a 2012 őszén futó X Faktorban szereplő énekest, a roma származású Oláh Gergőt is. Érdekes, hogy Oláh Gergőnek az X-Faktor honlapján hozzáférhető adatlapja szerint a szakmája gyermek- és ifjúsági felügyelő, a műsorban és a vele kapcsolatban megjelenő cikkekben azonban következetesen közmunkásként hivatkoznak rá. Néhány őszi cikk címe: „A közmunkás apuka lehet az X-Faktor legnagyobb nyertese” (Stop.hu, 2012. IX. 25.), „Oláh Gergő az X-Faktorért eldobta a gereblyét” (Origo, 2012. X. 16.).

Amikor azonban a szegénységből kitörő „csiszolatlan gyémánt” élettörténeti narratíva hírértékét veszti, mert már nem jelent újdonságot adott sztár hányattatott háttere, akkor ritkán sztereotipizál a megjelenítés. Jó példa erre Caramel, akinek 2005-ben gyakorlatilag másról sem szólt reprezentációja, mint nehéz soráról, mostanra azonban élettörténetének ez az ívszakasza lefutott, és gyakorlatilag csak zenész munkakörével kapcsolatos médiamegjelenéseket találtunk vele kapcsolatban. Így írt például a Bors a *Megasztár* című műsorbeli zsűritagságának meghiúsulásáról:

„Caramel, akiről az utolsó pillanatban derült ki, hogy mégsem lesz zsűritag, lapunknak adott korábbi nyilatkozatában utalt a gázsijára, pletykák szerint ő kapta volna a legkevesebbet, kétmillió forintot” (Bors, 2012. I. 24. 17. oldal).

Úgy tűnik, a sztár (nem csak a roma) háttere a nyilvános térben egy idő után kikopik a hírértékkel bíró tényezők közül, a cigány sztárok esetében pedig ez azt jelenti, hogy származásukkal kapcsolatos információ is elvész. Az ismertség kiemeli őket a cigányokra jellemző arctalan, homogén megjelenítésből, azonban származásuk jelentősége idővel eltűnik. Olyan celebek ők, akik történetesen romák.

A sztár státusz egyaránt képvisel társadalmi és gazdasági erőt, elsősorban olyat, amely bizonyos esetekben az üzleti megfontolások érdekében felülírhatja az egyénnek az üzleti konstrukcióba nem illeszkedő személyiségjegyeit. A sztár státusz ráadásul abban is speciális, hogy rendkívül gyorsan változik. Maga a sztáripár is viszonylag fiatalnak tekinthető rendszer, az elmúlt század terméke, de az egyéni életutakon belüli sztár-mobilitás is rendkívül gyorsan változó ív, amelyen belül a sztársággal járó erő nem tekinthető maradandó privilégiumnak. A sztárság változik a sztár életkorával, a tőle független marketing- és üzleti megfontolásokkal, a közönség vágyaival. Ráadásul, bár a sztáripár kiindulópontjának tekinthető hollywoodi szintéren még évtizedekig imádták a leghíresebb mozcillagokat, a televíziós sztárság idejében akár már egyetlen televíziós évad alatt feltűnhet és eltűnhet valaki. A sztárság maga elegendő reprezentációs témát szolgáltat: ilyenek a magát a tehetséget kevésbé hangsúlyozó, inkább a látványra építő csillogó fellépések, tévériportok a ruhapróbáról, fotózásról, sminkelésről, elmélkedés a forgatás nehézségeiről. Az egyén nyilvános térben való reprezentációját tehát az abban való megjelenés jellege és mennyisége dominálja. VV Fecóról szinte kizárólag a Való Világgal kapcsolatban számol be a média, például:

„Kinga ugyanis – aki győztesen tért vissza a villába – nem egy titkot, hanem inkább véleményt vetett papírra, amit Fecó (28) képtelen volt szó nélkül hagyni. [...] – Rám mondjátok ezt? Miközben Attila az, aki hátba támadja a barátait – állt elő a már jól ismert sérelmével Fecó” (Blikk, 2012. I. 07. 10. oldal).

Adataink szerint a nagyon ismert romák – a nagyon ismert nem romákhoz hasonlóan – magánéletük, valamint a sztárság, a „celeblét” és az utóbbi kategóriával összekapcsolódó zenei pálya kontextusában szerepelnek leggyakrabban, legritkábban pedig bármilyen, a cigánysággal kapcsolatos aktualitáshoz kötődően.

Mintánkban a roma sztárokat megjelenítő esetek 62 százaléka négy fő tematikát érintett:

A roma kultúra rendszerint a család fontosságán, szabályrendszerek kifejeződésén keresztül ábrázolódik: „ragamoffin sztárja LL. Junior a roma hagyományokat is szem előtt tartva, nagyon nemes és erkölcsös dolognak tartja a házasság előtti önmegtartóztatást. Elvi szinten.” (TV2, Aktív, 2012. II. 27.) A Bódi Guszti fickósabb lett?

című Aktív riportban is többször utalnak a roma hagyományokra:

„Pedig mint hagyománytisztelő roma emberek, nem beszélnek a szexualitásról, Guszti is ezt mondja: „Roma ember vagy roma asszony erről soha az életben nem beszél!” (TV2, Aktív, 2012. III. 27.) A Borsban Gáspár Laci családi életével kapcsolatban a tisztelet, a szigorú férfi-női hierarchia sztereotípiái jelennek meg: „Gáspár Laci szerint rontást hozott a házra felesége, Reni, aki nem adja meg urának a kellő tiszteletet. [...] - Laci többször panaszzkodott a barátainak Reniről. Nehezményezte, hogy a felesége a náluk szokásossal ellentétben egyáltalán nem tiszteli” (Bors, 2012. I. 11. 19. oldal).

A roma sztárok elenyésző esetben (mintánkban mindössze egy esetben) beszéltek vagy kérdezték őket saját kisebbségi létük jellegéről, nehézségeiről, kisebbségi csoportjuk aktualitásairól, társadalmi nehézségeiről. És nemcsak, hogy nem szívesen nyilvánulnak meg a romasággal kapcsolatos témákban, az sem ritka, hogy a sztárok a nagy nyilvánosság előtt elutasítják saját cigányságukról szóló, vagy a cigánysággal kapcsolatos diskurzust.

„Félig vagyok cigány: apám cigány, anyám nem. Én nem vagyok zászlóhordozós típus. Egy csomó helyre hívogatnak, mindenféle cigányosditól függetlenül, olyanokra, amikkel tök egyetérték. [...] Azt például nem akartam soha, hogy az egész cigányosdi úgy kerüljön előtérbe, hogy én zászlóvivőként jelenek meg”

- nyilatkozta Csányi Sándor színművész az Origónak 2009-ben (Varga, 2009). Molnár Ferenc Caramel pedig az Indexnek mondta:

„Én nem vagyok a romaság élharcosa, nem fogok cigány zászlóval vonulni a Hősök terén. Én ebben nem hiszek. Én egy magyar ember vagyok, aki történetesen cigány származású. Ugyanúgy cigánynak érzem magam, mint magyarnak, de a saját magam élharcosa vagyok, a saját érzelmeim élharcosa vagyok, a saját gondolataim élharcosa vagyok” (Munk, 2012a).

Csányi Sándor mintavételünk időszaka után újra beszélt nyilvánosan cigányságáról, amelyről az Origo egyik aloldala, a Life.hu-n lévő cikk a „Nekünk romáknak” - Leleplezte származását Csányi Sándor címmel számolt be.¹⁰ A cikk aznap jelent meg, amikor Csányi Sándor színművész a Roma Oktatási Alap díjátadó ünnepségén vett részt és cigányságáról beszélt. Beszédéből az MTI is idézett 2012. 11. 23-án, ezt az idézetet veszi át a rövid cikk, amely így szól:

„Leleplezte származását Csányi Sándor. A népszerű magyar színész a Roma Oktatási Alap díjátadóján tartott beszédében utalt gyökereire. Csányi Sándor elárulta, hogy roma származású. A népszerű színész a Roma Oktatási Alap díjátadóján tartott beszédében leplezte le gyökereit. »Nekünk, romáknak, az egyetlen lehetőségünk az, hogy a bennünk rejlő szaktudást a legmagasabb szintre fejlesszük. A származást a szakértelem írja felül. Ha beteg a gyerek, senki nem nézi, cigány, zsidó vagy meleg-e az orvos, aki meggyógyítja« - mondta el Csányi, akinek szavait az MTI idézte. A színész beszédével teljesen megdöbbenette a nézőközönséget. »A diákok lélegzetvisszafojtva hallgatták, és megállt a levegő, amikor a ‚mi, romák’ kifejezéssel comingoutolt« - írta a legnagyobb közösségi oldalon az X Kommunikációs Központ, amelynek célja, hogy szociális, etnikai és más meghatározó társadalmi ügyekben változásokat generáljon.”

A cikk fogalmazásmódja is mutatja, mennyire ritka, egyedi és különleges eset a hazai nyilvános térben, ha egy olyan sztár nyilvánul meg roma származásáról, aki nem szokott cigányságáról beszélni. Még akkor is megdöbbenést kelt az eset, ha nem ez az első alkalom, hogy a neves és népszerű színművész a származásáról beszélt (ezt az általunk fentebb idézett Origo-interjú szövege vagy a színésszel 1999-ben készített Amaro Drom riport (Nagy, 1999) is mutatja). Most mégis a „leleplezte származását” és a „comingoutolt” nagyszabású kifejezésekkel illették. Leleplezni titkokat szokás, a színművész cigányságát tehát titoknak kódolta az említett cikk, míg a roma tematikákkal aktívan foglalkozó kommunikációs központ fontos és bátor lépésnek tartotta a megnyilvánulást. Az X Kommunikációs Központ Facebook-oldalán is vitát generált az eset, a Life.hu cikkben is hivatkozott „comingoutolás” komment is ebben a vitában hangzott el. Ugyanott egy másik kommentelő a színművésznek a cigányságát illető stratégiájáról így szólt: „Bár teljesen egyet értek veled, meg kell jegyeznem: korábban is megszólalhatott volna, mint a Romaversitas öregdiákja. Sokat igazított volna közös ügyeinken.” Erre az X Kommunikációs Központ így reagált: „Csányi úgy véli, tegye mindenki a dolgát, és ha kell, vállalja be. Most bevállalta.”

Sztereotípiák a roma sztárok megjelenítéseiben

A roma sztárokat megjelenítésének háromnegyedében nem tudtunk azonosítani romákkal kapcsolatos sztereotípiákat. A sztársággal tehát az etnikai származás háttérbe szorul, egyfajta biztonságos, egyenlősítő terepet ad romáknak, nem romáknak egyaránt. A maradék egynegyed megjelenítésben a legmeghatározóbb cigányokkal kapcsolatos pozitív sztereotípiák, a muzikalitás jelent meg, amely tehetséget a többségi társadalom is elismeri és teret enged kibontakoztatására. „Bár igen komoly bajba kerültem, nem kérek pénzt senkitől, nem kell alamizsna. Én dolgozni szeretnék! Az életem a zene, az éneklés, a színpad!” - nyilatkozta Oláh Ibolya a Bors 2012. II. 02-i számának 12. oldalán. Ugyanennek a számnak a 8. oldalán található cikkben pedig Fehér Sándor és Mága Zoltán karaktere reprezentálta a cigányzenész archetípust:

„Sírt a hegedű, búgott a bőgő, és fájón zengett a klarinét. Egy cigány zenész dinasztia utolsó sarját, Fehér Sándort temették tegnap a kispesti temetőben. [...] - Megtörtént az, amitől a világot azóta a cigányzenész társadalom minden szerette retteg [...] - mondta a Sándortól a zenésztársak nevében

Az Aktívban a „Radics Gigi duci kislányként bontogatta szárnyait” című riportban a muzikalitás és a család fontossága is megjelenik: „...falván Radics apuka a lányával próbál a családi stúdióban. A lány valószínűleg tőle örökölte a tehetségét” (TV2, Aktív, 2012. II. 27.). VV Fecó-nál pedig a Való Világ végeztével került előtérbe a muzikalitás, amikor egy mulatósi zenei cd kiadásával ő is megpróbálkozott a zenei pályán való érvényesüléssel. „Szóval nagyon gördülékenyen ment a munka, mivel zenész családból származik” (RTL Klub, Fókusz, 2012. III.19.).

A médiareprezentációs vizsgálat összegzése

A cigányság negatív médiareprezentációiban a roma sztárok ritkán jelennek meg, így egyfajta zárvány cigány csoportot alkotnak a nyilvános térben. Ebben a tanulmányban nem vizsgáltuk, hogy ez a jelenség mennyire az adott sztár tudatos döntése vagy a média szerkesztőinek választása, és azt sem állítjuk, hogy az ismert cigányok mindegyike, kvázi csoportként szubjektíve elhatárolódik a cigánysággal kapcsolatos aktualitásoktól, a cigánysággal kapcsolatos médiatartalmaktól, a cigány identitástól. Azt viszont igen, hogy a romasággal kapcsolatban vagy nem akarnak megnyilvánulni, vagy a médiaforrás fel sem ajánlja nekik az effajta szerepvállalást. A cigány identitást vizsgáló kutatások szerint ez utóbbi jelenség nagyjából a romák felére jellemző. Székelyi Mária, Örkény Antal, Csepeli György és Barna Ildikó sikeres romákkal készített kutatásában a megkérdezettek fele a roma kisebbséghez való tartozás fontosságát hangsúlyozta, a másik fele azonban a romaságtól való eltávolodást választotta, amikor saját identitásáról kérdezték:

„Az etnikai beazonosítás különbségei jól illusztrálják a roma identitás konstrukciójában rejlő súlyos ellentmondásokat, az etnikai származás és az etnikai csoporthoz való tartozás vállalásának konfliktusait” (Székelyi & Örkény & Csepeli & Barna, 2005: 56).

A roma sztárok etnikai származásának háttérbe szorítása feltehetően egyfelől szerkesztői döntés, másfelől magának a sztárnak a döntése. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az önbesorolás alapján cigány származású hírességeknek kockázatos döntést kell hozniuk akkor, amikor felvállalják roma identitásukat a nyilvános térben. Egy részről ennek a vállalásnak lehetnek pozitív hozadéka az egyén karrierjét tekintve. A „legszegényebb fiú” népmesei motívum tiszteletet, megbecsülést válthat ki a nézőkben, olvasókban, ezzel a roma sztár „sztársága” felértékelődhet. Mélyről jött, hátránnyal indult, és mégis magasra jutott. A felfelé mobilitás relatív mértéke így jóval nagyobb, mint egy átlagos, nem cigány családból származó sztár esetében. Ugyanakkor a roma identitás nyílt vállalásával a celeb mint közszereplő nagy valószínűséggel szembe kerül a cigányságot, az etnikai csoportját érő negatív sztereotípiákkal, esetleges kirekesztő magatartásformákkal. Ilyen értelemben tehát az etnikai kisebbséghez tartozás vállalásának hatásai a nyilvános térben személyes és csoport szinten is értelmezhetők, és ezek a hatások több irányúak lehetnek. A sztár mint egyén érzékelheti az identitás-vállalás fent említett pozitív és negatív hatásait, de ezzel egy időben az elsődlegesnek megjelölt csoportját, a cigányságot is képviseli. Ahogyan a csoport megítélése hat az egyén életútjára, az ő személyes megnyilvánulásai, tettei és az ezáltal róla, a média befogadókban kialakított kép is visszahat a saját etnikai csoportjára, változtathatja a cigánysággal kapcsolatos attitűdöket. Ezt a jelenséget pedig felelősségként vagy „teherként” is értelmezhetjük a sztár mint egyén kontextusában.

Az implicit médiatartalmak tekintetében bonyolultabb a helyzet. Az esetek legnagyobb hányadában a médiában nem hangzik el a cigány vagy roma kifejezés, de a médiatartalmak különféle eszközei által romaként címkézett szereplők gyakran a többségi társadalomban létező, cigánysággal kapcsolatos sztereotípiákat erősítik. A „nagy család”, a „temperamentum”, a „kivételes vagy örökölt muzikalitás”, valamint a „szórakoztató vagy bohóc szerep” mind olyan kontextusokat hoznak létre – akár verbálisan, akár csak vizuális elemekkel –, melyekben a szereplő egyértelműen cigányként definiálható. A médiafogyasztóban rögzült negatív vagy pozitív, a cigányságról alkotott képeknek kivetítései ezek, melyekkel öngazolást nyer saját attitűdjeiről.

A cigány sztár Magyarországon gyakorlatilag csak a zenészek közül kerül ki, mintha ez az egyfajta cigány szerep lehetne, amelyben a többség elfogadja a roma szereplő jó képességét. Az, hogy a zene gyakorlatilag az egyetlen kitörési lehetőség, azzal a ténnyel is magyarázható, hogy a cigányzene és a „cigány zenész” mint figura több száz éves archetípusok. Ennek a generációkon átörökített kulturális tudásnak köszönhetően pedig a többségi társadalom médiabefogadókban meg sem kérdőjeleződik az ismert cigányok zenéhez kapcsolódása, és fel sem merül a kérdés, hogy miért ez a siker egyetlen útja. A szárnypróbálgatások fontos megjelenítési terepe a média, mely a sikeres romák narratíváját a nyilvánosság elé tárja. A zene mint pozitív sztereotípiá ugyanakkor a romák megítélését illetően kétélű fegyverként is felfogható. Felkínál ugyan egy integrációs utat, de aki nem zenész, azt kizárja, ezzel elzárva a lehetőséget, hogy másképp jelenjen meg a mainstream médiában.

A sztárok nagy része nem a hagyományos mobilitási csatornákon keresztül (például oktatás) jutott hírnévhez, hanem a média által kínált gyors és közvetlen lehetőségek útján, ennek a gyorsaságnak pedig már önmagában hír- és szenzációértéke lehet. A késő-modern mediakörnyezet jelenlegi formái (a neotelevízió, a -tainment típusú műsorok, a hibrid médiumok, a tabloidizáció, a web2-es környezet) ezt a fajta gyorsaságot részesítik előnyben, ráadásul a gettóból, lakótelepről, közmunkából, gyermekotthonból kitörő tehetség komoly hír- és szenzációértékkel bír, kiválóan eladható „mese” narratívát jelent, különösen a valóságshow-kban, tehetségkutatókban.

A sztárok köré felépített, pár szóval is kifejezhető karakterkijelölés, és az azokból építkező narratíva lényegében nem változik, bármilyen esemény miatt is veszik elő az adott karaktert (például a csaló, bohóc Győzike, a szegény, de jólelkű és tehetséges Caramel, a szegény, erkölcsös, egyszerű VV Fecó, a vad Oláh Ibolya). Gáspár Győző narratívája a szórakoztatásra épül, nevetető karaktere a Győzike Show-ban gyakran a cigány sztereotípiákra való „rájátszással” ér el hatalmas népszerűséget, de alapvetően szerethető. És ez a legtöbb cigány sztárra igaz:

lehetnek a humor forrásai, de ritkán a gyűlöleté. Éppen ez a szerethezőség az, ami a hírmédia cigányainak reprezentációjából hiányzik. Őket ugyanis a legtöbb tudósítás a szegénység és a társadalmi devianciák kontextusába helyezi (Bernáth & Messing, 2012).

Mindez nem írható pusztán a média számlájára, hiszen számolnunk kell a roma kisebbség általánosan rossznak mondható anyagi és szociális körülményeivel, melyek sok esetben elérhetetlenné teszik azokat az életpálya-modelleket (szakmai sikereket, jó anyagi körülményeket), amik kívánatosak lennének, és akár a többségi társadalom attitűdjét is megváltoztathatnák.

A híreket és az eseteket ábrázoló két pólusú cigány médiakép azt a benyomást keltheti, hogy ma Magyarországon csak sikeres romák és csak elesett romák élnek, a két véglet között légüres tér van. Vagyis nincsenek a cigányságnak olyan rétegei, akik helyzete normálisnak, átlagosnak tekinthető, ilyenformán igen közel állva a többségi társadalom „többségéhez”. A kétpólusú kép azt a veszélyt hordozhatja magában, hogy a pozitív példákat könnyen a kivételek, az „ismerek rendes cigányt is” kategóriájába sorolhatja a médiafogyasztó. Ez a jelenség pedig könnyen hozzájárulhat a szociálpszichológiában ismert körbekerítési eljárás alkalmazásához. Vagyis a sztár romák, „a fehér hollók” részvétele a médiában nem képes a meglévő sztereotípiák és előítéletek csökkentésére, mivel az esetük kivételt képez a többségi társadalom tagjai számára.

Esetelemzés: Youtube-kommentek egy cigány és egy nem cigány sztárról

Egy médiakutatás akkor teljes, ha a médiában megjelenő tartalom, tehát az „üzenet” mellett az üzenet létrejöttét, vagyis a produkciós forrást (újságírókat, szerkesztőket, producereket, médiavállalatokat), valamint a közönséget, tehát a befogadói oldalt is vizsgálja. A produkciós oldalt erőforráshiány miatt ebben a szövegben nem vizsgáltuk, tanulmányunk eddigi része a médiakép (üzenet) elemzésére koncentrált, a befogadói oldalt pedig az alábbi esetelemzés keretein belül érintjük.

Esettanulmányunkban egy nagyon híres roma, Gáspár Győző és egy nagyon híres nem roma, Benkő Dániel Youtube-os videóinak nézői kommentjeit vizsgáltuk, és arra a kérdésre kerestük a választ, milyen különbségek vannak egy roma és egy nem roma híresség esetében abból a szempontból, hogy a közönség hogyan reagál rájuk. A Youtube az egyik legszélesebb körben ismert és használt videómegosztó oldal, melynek elsődleges célja nem a vélemények ütköztetése, mégis kialakult ez a másodlagos funkciója.

A kommentek vizsgálatánál két fontos szempont adódott, amelyeket szem előtt tartottunk: a portál moderálási elveit¹¹, és az arctalan és névtelen véleményformálás sajátosságait. A Youtube közösségi irányelvei támogatják a szabad véleménynyilvánítást, de tiltják a gyűlöletkeltést:

„...az olyan véleményt, amely faj, etnikai hovatartozás, vallás, fogyatékoság, nem, életkor, veterán-státusz, illetve szexuális orientáció és nemi identitás alapján támad vagy aláz meg valamely csoportot.”¹²

Ezen a felületen az anonimitás védelmében a kommentelőket semmilyen felelősség nem terheli. Ez egyrészt eredményezheti az őszintébb megjegyzéseket, az indulatok szabadon engedését, másrészt azonban lehetőséget ad „hamis” kommentekre, például provokáló hozzászólásokra, csupán a vicc kedvéért.

Az alanyok

Gáspár Győző és Benkő Dániel karakterében hasonló, hogy mindkettő botrányhős, de ez inkább humor, mintsem gyűlölet forrása. Közös bennük továbbá, hogy mindketten zenei pályáról indultak, így tettek szert ismertségre, a valódi népszerűséget és hírnevet azonban a valóságshow-k hozták meg számukra.

Előzetes hipotézisünk az volt, hogy a két celebbel kapcsolatos attitűdök negativitásban, cinizmusban hasonlóak lesznek (karakteriknek épp ez a céljuk, a provokáció) egy nagy különbséggel: míg Benkőt csak önmagáért nevetik vagy utálják, addig Győzót a cigány kisebbségi csoport tagjaként, annak képviselőjeként azonosítják, és negatív kommentjeikben ennek adnak hangot.

Az elemzés hat videó 819 kommentjét foglalja magába: egy-egy videó zenész korukból, kettő a Győzike Showból, egy a Benkő feleséget keresből, majd egy-egy a Celeb vagyok, ments ki innen! című műsorból való, amiben a két celeb közösen szerepelt. Az alábbiakban az ezekben megjelenő, a két szereplőre vonatkozó narratívákat mutatjuk be, és hasonlítjuk össze.

A zenész korszak

Két videó tartozik ide, Győziktől a Romantic együttes Vágyom rád című számának video klipje¹³, Benkő Dánieltől pedig Francisco Tárrega Capricho Arabe című gitárműve¹⁴. Ezekon a videókon keresztül azt szerettük volna vizsgálni, hogy milyen közönség reakciókat váltott ki Gáspár Győző és Benkő Dániel személye akkor, amikor még zenészek voltak. A sztárság evolúcióját kiválóan szemlélteti, hogy a kommentek nem a művészek zenész korszakából, hanem celebségük idején, vagyis már azután születtek, hogy a közönség megismerhette a Győzike Show és a Benkő feleséget keres című valóságshow-kat.

A hozzászólások hangvételüket tekintve visszafogottnak tekinthetők, trágár szavak és törölt kommentek csak elvétve fordulnak elő közöttük. A befogadók valóban a zenei teljesítményre reagáltak, ezt értékelték. Benkőnél az elnéző, tiszteletteljes narratíva dominál, nála a korábbi érdemek még mindig képesek felülírni a celeb karakter provokativitását. Győzikeről ez nem mondható el, őt a kommentelők nagyja, még ha szeretetteljesen is, de

kifigurázza.

Győzike esetében a rá vonatkozó kommentek kb. fele negatív hangvételű, nagyrészt zenei teljesítményére (vagy ennek hiányára) vonatkoznak:

„Legyünk őszinté, a Győzike mindig is tiszta szégyen volt!! A romanticban sosem ő volt a lényeg hanem a lányok mert szépen énekeltek. Győzike ő nélkülük egy fingot sem ért és most sem ér. Győzike a szememben nem más mint egy szutyok!!! BOJTIKATI” --- „Győzi elcseszte a számot azzal a roma szóval XD XD XD MRDJHOFFMAN” --- „nekem csak az a rész tetszik amikor a lányok énekelnek. nélkülük senki lenne a Győzike!!!! RÉKA HORVÁTH.”

A többi komment azonban humoros, vagy kifejezetten pozitív, dicsérő:

„1.45-2.00 Nagyon odaver, ahogyan Győzi nyomja!!!! xDDD SKYLINEGTS007” --- „győzike hangja ezer plusz 1 angyal hangjának összeforrása JOJATEKHANS” --- „Mindegyik számotokat imádom, főleg a Győzike-show-t <3 SZILVIA NYÁRI”.

Benkő esetében a kép összetettebb. A kommentek nagy része elismerő, de sajnálkozva reagál Benkő Dániel „arculatváltására”, arra, ahogy a klasszikus zenétől a celebvilág felé fordult:

„Korszakos nagy művész Ő, függetlenül attól hogy mióta bekattant, emberileg már nem százas. Én felnézek rá, a zenészre! FRUTTYAS” --- „az a szégyen, hogy ezeket feleannyian sem látták (hallották) mint a celes baromkodásait....pedig érdemes lett volna. SAGHISTICK”.

Kiinduló hipotézisünkkel ellentétben azonban a valamely csoporttal való azonosítás és ez alapján történő megítélés nem Győzikenél és cigányságánál, hanem Benkő Dánielnél jelent meg, őt ugyanis a kommentelők az általuk pejoratívan értelmezett „celebek” csoportjának reprezentánsaként kezelik:

„bár ezt látnám a tvben, nem azokat a celes vadulásokat...O.O bár, szerintem Benkő ezt is ezért csinálja, mert teljesen magánál van és csak így lehet manapság érvényesülni, ami nagy kár... őszintén sajnálom a mai celebeket, és Benkőt, akit csak úgy ismernek a legtöbben. Hihetetlen nagy művész, kiváló tehetség...nagy kár érte. SNOOKEC” --- „Ne sajnáld már azért annyira celebeket ;-) Tanulhattak volna rendes szakmát is, senki sem kényszerítette őket, hogy bohóccá váljanak. AXELOON”.

Új korszak: Valóságshow hősök

A két sztár valóságshow hős korszakából összesen négy videót vizsgáltunk. A Győzike Show című műsor Más téma van¹⁵ és Gömbi kilakoltat¹⁶ című epizódjait, a Benkő feleséget keres című műsor Legjobb pillanatok című videóját¹⁷, valamint a Celeb vagyok, ments ki innen! című műsor Benkő Dániel: Hajnali fürdés¹⁸ és Győzike: Bátorságpróba¹⁹ című epizódjait.

A valóságshow videók egytől-egyig szigorú szerkesztői döntések alapján megkomponált epizódok, amelyek a felépített (kitalált) celeb karakterek egy-egy elemét mutatják be. A Győzike show főhősének figurája a nevetséges, de szerethető, olykor botrányt kavarázó celeb szerepét tölti be. A The Osbournes című amerikai celeb-doku valóságshow licenszműsoraként befutott Győzike Show különlegessége, hogy az eredeti műsor botránykaraktereit etnikai színezettel egészítette ki. Így a humor és meghökkentés tárgyát itt nem a The Osbournes-hoz hasonló extravagancia, hanem elsősorban a cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák eltúlzott megjelenítése jelenti.

„A doku-szappanopera fő vonzereje, hogy a sztárok a szokásos fényüket levetkőzve, „valódi” személyükben, igazi, otthoni környezetükben mutatkoznak. Mint közönséges állampolgárok – és általában mint pocakos férjek – sztár-külsőségek nélkül botladoznak a családjuk körében, ahol a szabályok szerint a feleség az úr. [...] Győzike hűségesen adja elő azokat az etnikai és osztálysztereotípiákat, amelyek a cigányellenes érzelmeket fűtik – ilyen az irracionális, a láthatóan alacsony érzelmi és értelmi intelligencia, az állandó veszekedési készlet, a felelőtlenység, a pazarlás – , ezt a műsor nem nevelő célú, fegyelmező, tanító formában találja, hanem a sztár doku-szappanopera keretében. [...] Ha a látványosan el(ő)adott etnikai elemeket lehántjuk a műsorról, egy tehetős, de közönséges magyar család ismerős képét kapjuk. Ez magyarázhatja, hogy a show miért annyira népszerű a gyerekek között” (Imre, 2009).

A négy vizsgált videó közül Győzike háromban szerepel. Legfeltűnőbb karakterjegye a tájszólás, a kiabálás, a jajveszékélés, a színes, díszített tárgyi környezet, valamint a butaság, értetlenség. Ezeket a jegyeket a közönség viccesnek tartja, gyakran kifigurázva reagál rájuk. És bár megjelennek trágár kifejezések, ezek inkább hangulatfokozók, mintsem sértő szándékúak.

„GÁLLÁMB! X(XENAGIRL1988” --- „amúgymeg mi a faszom az a Jesztüdej? yesterday?? :D ITSMEAUDRINA18” --- „Góóólyaaak? Ha more az betiltott aalat a góólya....Védett állat, dehogy betiltott! VÉÉDEEET :(hát én itt szakkadtam szét X”DDD X”DD X””D X”””DDDDD XDDDD XDDDD BAJLAMBOO” --- „istenem, ez már akkor se lenne hülyébb ha szőkére festené magát, vagyis ha még hülye lenne az oké, de ez buta, olyan szinten nem tud semmit hogy a szaros seggű virág többet tud ennél a tradicionális észkombájnnál LESHAWNA1981”

Azoknál a videóknál, amelyek Győzike fenti karakterjegyeit domborítják ki, kevés a negatív hangvételű, még kevesebb az indulatos komment. Nem jellemző a videó témájától független, provokatív megjegyzés, ahogy az

automatikusan csoportba soroló, a cigányságról ítéletet megfogalmazó hozzászólás sem.

Vannak ugyanakkor a Győzike-karakternek olyan elemei, amelyek sokkal hevesebb indulatot váltanak ki a közönségből. Ezek közé tartozik az alkudozás, üzletelés, a verekedés, a család bevonása a konfliktuskezelésbe, valamint a rendetlenség, nevelatlenség, higiéniai hiányosságok. Azoknál a jeleneteknél, amelyekben ezeket a „fájó” karakterjegyeket domborítják ki, gyakoriak a sértő kommentek. Ezeknek egy része a videóra reagál ugyan, de olyan, általában „a cigányokkal” kapcsolatos sztereotípiát használ, ami nem indokolt, nincs rá utalás a videóban. Itt egyre gyakoribb a romákra vonatkozó általánosítás, tipizálás is, a kommentek egy jelentős része pedig egyáltalán nem kapcsolódik a videóhoz, attól függetlenül fogalmaz meg ítéletet vagy sértést a cigányság egészével kapcsolatban. Ezek a kommentek nagyon indulatosak, sok bennük a trágár szó, dehumanizáló, lealacsonyító, rasszista hangot ütnek meg. Elvértve, de megjelennek a nevelő szándékú kommentelők is, akik a béketeremtést tüzték ki célul.

„büdös retkes nép....egy nagy tetyűboj:(“ --- „™ÁH I T L E R ...eHO975” --- ANIELPAIN96” --- “Szánalmas fasz ez a Győző. Tipikus cigány. Jájj, ádjátok mégegy esélyt, mégegy utolsót.... RAKETKILLER” --- „ez a férek egy fos!!!! Büdös CIGÁNY, folyamat csak alkudozik....szánalmas:@ MRHERMES300” --- „„Hívom a testvéreimet felaprítatlak” Csak többen mernek jönni a retkek szokás szerint, tudja mindegyik, hogy egyedül lenne a cipőmet nyalná mind... ROKALACS” --- „cigánytelepen fegyelem? XD BRIK4466” --- „Győzike annyira buta szerencsétlen... 1 nem veszi észre , hogy direkt idegesíti 2 állandóan arról beszél , hogy a cigányoknál milyen tisztelettudóan viselkednek meghogy mekkora tisztaság van . Az egyik legmocskosabb és legfelháborítóbban viselkedő kissebség... RIKOGARSON” --- „És akkor mi van ha rasszista??? És még mi vagyunk a korcs? Egy egészséges magyar ember utálja a retkes cigányokat !!! De majd ha téged seggbekúrnak a cigányok 6an egyszerre (mert egyedül még a zokniját se tudja felhuzni egyik se) , vagy leszúrnak akkor ugassál hogy rasszista gecí meg korcsok !!! De gondolom te is egy szar cigány vagy !”.

Jellemző, hogy az indulatos, elfajult diskurzusba magukat cigánynak vallók is bekapcsolódnak, különböző narratívákat képviselve:

„a nagy kamu.....undorító, gecí oláh cigányok, primitív, buta, nagyképű, gusztustalanok. ilyenkor szégyelem h cigány vagyok, és nem akkor mikor a megélhetésükért csinálják a balhékat. ATTIS761” --- „Ez a célunk te köcsög magyar!! Húzzatok ti a faszba ha nem tetszik! Ez a szar ország a miénk!!! balika1000”

Benkő Dániel celebkarakterének legmeghatározóbb eleme, hogy az életkorához nem illő, szabados viselkedéssel kíván feltűnést kelteni. Az elemzett videó hangulatát a következő felkiáltás alapozza meg: „Benkő az örült, Benkő a botrányhős, Benkő az eretnek!” Mindezek bizonyítására egymást követik a bulizós és erotikus jelenetek, bemutatva, hogy Benkő életkora ellenére milyen szemtelenül provokatív. (A kor hangsúlyozására Benkő barátja, Szabados Pál az egyik buli után megjegyzi: „Utoljára akkor éreztem ilyen jól magam, amikor KISZ táborban voltunk!”²⁰)

Benkő értelmetlen vagy kifejezetten szerethető karakterjegyei közül a szabadság, korlátok nélküliség, a másoknak való megfelelési kényszer hiánya talál leginkább visszhangra. Indulatokat kiváltó, „fájó” karakterjegyei közül az erkölcstelenség, kor és szexualitás megbotrántoztató bemutatása a legfontosabbak. Ezekre itt is sértő hangnemen reagálnak a nézők:

*„nekem bejon, hogy ilyen szabad szelleme...nem az van nala, hogy masok elvarasa szerint el...o azt csinalja ami neki jo es kessz...es 100x boldogabb mint akarmeik masik ember...kell ennel tobb? CSOPALINUGAMALAHA” --- „ha találkoznék ezzel a rohadt fa@szkalappal az utcán, esküszöm leütném...nem csak azért mert utálok... SPAGETTI001” --- „Ez Magyarország... Ilyen csótányokat lehet látni a Tv- ben. Ma már nem trendi értelmes ismeretterjesztő filmeket adni, vagy valami mulatságos műsört vetíteni, esetleg jópofa meséket... Nem. Egy ilyen primitív k*csögöt kell sztárolni... Szánalmas... :S MIKELOVAG”.*

Arculatváltása, mely során klasszikus zenészből valóságshow hőssé vált, jobban foglalkoztatja a közönséget, mint Győzike hasonló útja a popzenétől a celebbé válásig. Ez feltehetőleg nagyobb kontraszttal magyarázható: Győzike már zenészként is közelebb állt a szórakoztatóiparhoz, mint Benkő Dániel. Múltbeli érdemei miatt a megbotrántoztató karakterjegyek bemutatásánál megjelenik egy felmentő narratíva is, ami viselkedését múltbeli traumák következményeként magyarázza. Ez az elnéző narratíva Győzikenél teljesen hiányzik, ott ezt a kifigurázás helyettesíti.

„Benkő fiatalkorában egy autóbalesetben miatta halt meg két barátja. Ez idegileg kikészítette. Ahelyett, hogy szakemberek kezelnék, a mocskos, szaros média rácsapott és kihasználva Benkő Dániel elmebetegségét mutogatja, mint régen a nyomorékokat a cirkusz.Undorító ez az egész. Okádnom kell. PIMPAKUTYA” --- „Benkő Dániel ezektől eltekintve egy nagyon művelt embert, érdemkeresztje is van. Valószínűleg akkor változott meg, amikor balesetet szenvedett és a barátai meghaltak. STUKA94”.

A kommentekben a cigányokkal és celebekkel szemben megfogalmazott megállapítások sok hasonlóságot mutatnak. Mindkettőre jellemző, hogy említésük negatív kontextusban történik, pejoratív. Közös az igazságtalanság érzet, amelyet a többség tanúsít irántuk: míg a celebeknél a képességek hiánya, a ki nem érdemelt hírnév, sztároltság, a cigányoknál az ingyenélés, élősködés a vád. A celebekkel kapcsolatban a tanulatlanság, primitívség éppúgy megjelenik, mint a cigányokkal kapcsolatban, hasonlóan a „társadalom kártevői” képzethez. Ráadásul a celeb kategória ugyanolyan rugalmas, mint a roma: nincsenek konszenzusos határok, mindenki eldöntheti, kiket ért az egyik vagy másik fogalom alatt.

„Sajnos olyan országban élünk, ahol ez a menő (?). Komoly tehetségeket veszünk semmibe, míg ez és a többi szemét (pl. Anettka, F. Pákó, Kizsel Tünde ...stb) ömlik ránk minden médiumból.” --- „Valóban erre van igény? Én hiszem azt, hogy arra van igény amire igényt támaszt a média, mert hacsak nem vagy vak és süket nem tudod elkerülni, mert minden irányból a pofádba vágják a szemetet amit létrehozta. Szánalmas. BUGYIMIR”.

A kommentkutatás összegzése

A vizsgált celebeket különböző elemekből, karakterjegyekből összeálló rendszerként kell értelmeznünk, amely reakciók szélsőséges skáláját képes előidézni. A befogadók ugyanis mindig az éppen kihangsúlyozott karakterjegyekre reagálnak, így történhet meg, hogy ugyanaz a személy egyszer a szerethető bohóc szerepében jelenik meg, máskor pedig egy gyűlölt csoport reprezentánsaként.

Előzetes hipotézisünk egyrészt megdőlt, másrészt pedig helyesbítést igényel. A csoportba sorolással kapcsolatos feltételezésünk hibásnak bizonyult, hiszen ez nemcsak Győzikénél, hanem Benkő Dánielnél is megtörtént. Ráadásul a két csoport, celebek és cigányok megítélése közt nagyfokú hasonlóság mutatkozik. A két celebbel kapcsolatos attitűdök hasonlósága beigazolódott, ez azonban nem kimondottan a negativitásban érhető tetten, hanem éppen abban a változatosságban, amit a karakterek helyzetétől függő, változó megítélése eredményez.

Az etnikai hovatartozásnak nincs különösebb hatása, mégis megfigyelhető, hogy a „fájó” karakterjegyeket hangsúlyozó videóknál Gáspár Győző videói alatt elhúzódóbb, és a konkrét videótól elrugaszkodottabb viták alakulnak ki, mint Benkőnél. Ha a nézőket néhány „fájó” cigányosnak tartott karakterjeggyel provokálja a videó, elindul a lavina, a kommentelők egymást hergelve egyre hevesebb vitákba bocsátkoznak. A celebek témája nem érinti a közönséget ennyire kényesen és személyesen. A cigányság tematika azonban érzékeny pontokat érint, mindenkinek van véleménye, és a téma aktualitásának köszönhetően mindenki meg is akarja osztani.

Irodalom

Babusik Ferenc (2008): A romák foglalkoztatási diszkriminációja a munkaerőpiacon. In *Esély*, 19. évf. 2. sz. http://www.delphoi.hu/download-pdf/roma_fogl_diszkr.pdf (utolsó letöltés: 2012.11.28.)

Bernát Anikó (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*, TÁRKI. http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-923/publikaciok/tpubl_a_923.pdf (utolsó letöltés: 2012.11.28.)

Bernáth Gábor (2003): Hozott anyagból – A magyar média romaképe. *Beszélő*, 6.

Bernáth Gábor & Messing Vera (1998): *Vágóképként, csak némában. Romák a magyarországi médiában*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal.

Bernáth Gábor & Messing Vera (2001): Roma szereplő a „Barátok közt”-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, tavasz.

Bernáth Gábor & Messing Vera (2012): Szélre tolva. *Médiakutató*, tavasz.

Boorstin, Daniel J. (1971): *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Athenaeum.

Csepeli György & Fábrián Zoltán & Sik Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1998*. Budapest, TÁRKI, 1998. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a881.pdf> (utolsó letöltés: 2012.11.28.)

Fábrián Zoltán – Sik Endre (1996): Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, TÁRKI – Századvég. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a895.pdf> (utolsó letöltés: 2012.11.28.)

Gabler, Neal (2001): *Toward a New Definition of Celebrity*. Los Angeles, CA: Normal Lear Center, University of Southern California Annenberg School for Communication.

GfK Sajtószolgálat (2009): *GfK Sztár Monitor: a stand-up comedy műfaj fiatal sztárjai internetezők kedvencei*. 2009.07.15. http://www.gfk.com/imperia/md/content/gfk_hungaria/pdf/press_h/press_20090630_h.pdf (utolsó letöltés: 2012.10.13.)

Hegedűs T. András (1987): A cigányság képe a magyar sajtóban (1985–86). In: Hegedűs T. András: *Tanulmányok a cigányság beilleszkedéséről*. Budapest: Országos Pedagógiai Intézet.

Imre Anikó (2009): A posztszocialista valóság(-show), avagy mit tanulhatunk Győzikétől? *Médiakutató*, tavasz.

Ligeti György (2006): Sztereotípiák és előítéletek. In: Kolosi Tamás & Tóth István & György & Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. Budapest, TÁRKI. http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-717/publikaciok/tpubl_a_717.pdf (utolsó letöltés: 2012.11.28.)

Munk Veronika (2007): Húzd rá cigány! *Ezredvég*, 1. szám.

Munk Veronika (2009): Sztárság, elméletben. *Médiakutató*, tavasz.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/09_gyozike_valosagshow (utolsó letöltés: 2012. 10. 13.)

Munk Veronika (2012a): Caramel: Nem hordjuk a vérünkben a zenét. *Index.hu*, 2012.02.10.

http://index.hu/kultur/klassz/2012/02/10/nem_hordjuk_a_verunkben_a_zenet/ (utolsó letöltés: 2012.10.13.)

Munk Veronika (2012b): Gáspár Győző: Ha nem lennék cigány, nem lennék sikeres. *Index.hu*, 2012.05.19.

http://index.hu/kultur/showbiz/2012/05/19/ha_nem_lennek_cigany_nem_lennek_sikeres/ (utolsó letöltés: 2012.10.13.)

Nagy Tibor (1999): Rendőr és királynő. *Amaro Drom.hu* 1999. 07. 14.

<http://www.amarodrom.hu/archivum/99/7/14.html> (utolsó letöltés: 2012.11.27)

Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont (2010): Radikális tanácsalanság: A cigányokkal kapcsolatos konfliktusok megoldásáról alkotott vélemények szociológiai háttere.

http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=280:radikalis-tanacstalansag-a-ciganyokkal-kapcsolatos-konfliktusok-megoldasarol-alkotott-velemenyek-szociologiai-hattere&catid=32:konfliktusmonitoring (utolsó letöltés: 2012.11.28.)

Turner, Graeme (2004): *Celebrity*. London & Thousand Oaks & New Delhi: Sage Publications.

Székelyi Mária & Örkény Antal & Csepeli György & Barna Ildikó (2005): *A siker fénytörései*. Budapest: Sík Kiadó.

Vicsek Lilla (1997): Cigánykép a magyar sajtóban. *Szociológiai Szemle*, 3. szám.

Varga Ferenc (2009): Csányi Sándor: Egyelőre könnyű jófejnek lenni, *Origo.hu*, 2009.12.11.

<http://www.origo.hu/filmklub/blog/interju/exkluziv/20091210-csanyi-sandor-egyelore-konnyu-jofejnek-lenni-interju-a-poligamy.html> (Utolsó letöltés: 2012.10.13.)

Lábjegyzetek

1

Kiemelt köszönet illeti Király Emmát és Moksony Anna Lejlát a tanulmány előkészítésében való aktív és értékes közreműködésükért.

2

A roma és cigány kifejezéseket a tanulmányban szinonimaként használjuk.

3

A teljesség igénye nélkül ezek közül csupán néhányat említve: Csepeli György, Fábián Zoltán és Sik Endre 1997-es kutatása szerint a válaszadók 5,9 százaléka nem fogadja el azt az állítást, mely szerint „A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között” (Csepeli & Fábián & Sik, 1998: 468). Ligeti György egy 2004-es, diákok körében végzett előítélet kutatás eredményeit közlő tanulmánya szerint csupán a megkérdezettek 8,9 százaléka tart igaznak két cigányellenesnek mondható viccet, míg 15,3 százalékuk elutasítja azokat. Ugyanitt a válaszadók 56,1 százaléka mégis részben vagy egészben egyetért azzal az állítással, hogy a cigányok szeretnek lopni (Ligeti, 2006: 385). Babusik Ferenc munkáltatók körében végzett 2006-os kutatásának összegzésében a romákkal szembeni nyílt munkeroőpiaci diszkrimináció érvényesüléséről számol be (Babusik, 2008: 47). 2009-óta egyre nagyobb hangsúllyal szerepelnek különböző, cigányokkal kapcsolatos attitűdök a politikai diskurzusokban, melyek a 2010-es választási kampányban tovább fokozódtak (Bernát, 2010: 322). A negatív képet ugyanakkor árnyalja a Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont 2010-es közvéleménykutatása, melynek eredményei szerint a 18 éven felül magyar állampolgárok a cigányokkal kapcsolatos konfliktusok megoldási javaslatai közül az elszigetelés helyett a cigányság integrálódását, ezzel párhuzamosan saját kultúrájuk megőrzését tekintenék ideálisnak.

4

Köszönetet mondunk az adatfelvételben résztvevőknek: Balassa Hajnalka, Benedek Anna, Csóke Krisztina, Gagyai Nikolett, Hajnóczky Tamás, Halász Dóra, Horváth Lilla, Kiss Nóra, Kocsis Ivett, Ligeti Anna Sára, Nagy Zsolt, Perhócs Péter, Simon Barbara, Szabó Annamária, Szalma Balázs, Szőke Tímea, Tóth Zsófia.

5

A televíziós mintánk 2012 februárjától áprilisáig tartó műsorokból állt össze, ekkor zajlott ugyanis a *Megasztár*, amelyben több cigány híresség is feltűnt, és reprezentációjukat figyelemmel szeretnénk volna követni. Az írott sajtó cikkeit 2012 januárjától márciusáig figyeltük.

6

Az online média vizsgálatát erőforráshiány miatt kénytelenek voltunk kihagyni az elemzésből annak ellenére, hogy tisztában vagyunk jelentőségével és hiánya rendkívül fájó.

7

Utóbbi eset megítélése a legnehezebb, a kategóriák konceptualizálásánál az alábbi szempontokat vettük figyelembe: roma tartalomnak, szereplőnek kódoltuk azokat a képi vagy szerkesztési megoldásokat, ahol a szereplőt erőteljesen díszített, „cigányos” környezetben ábrázolták, ha hagyományosan roma családnevek hangzottak el, ha a szereplő külső jegyei vélt vagy valós roma jegyeket hordoztak.

8

A nem sztárokkal kapcsolatos roma tartalmak a teljesség igénye nélkül olyan aktualitásokról számoltak be, mint például a Minden gyerek lakjon jól! program, esetleg személyközele, megható vagy megbotránkoztató történeteket ábrázoltak a cigánysorról (a romagyilkosság egyik áldozatának családját, a tatárszentgyörgyi Csorba-családot mutatták be vagy Magyarország legjobb öt éves focistáit, akik nyomorban edzenek Salgótarjánban), illetve tehetségkutató műsorok szereplőit (akik nem vagy még nem sztárok) ábrázolták.

9

A Salgótarjáni Városi Bíróság 2011 szeptembere óta tárgyalta Gáspár Győző ügyét, amelyben 22,2 millió forintos adócsalással vádolták. Gáspár Győzöt adóbevételt jelentős mértékben csökkentő adócsalás büntetével, továbbá kisebb kárt okozó csalás és kétrendbeli magánokirat-hamisítás vétségével vádolták, a feleségét pedig bűnsegédlettel. 2012. október 29-én első fokon másfél év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték Gáspár Győzöt és feleségét is.

10

<http://www.life.hu/legykepben/20121123-csanyi-sandor-magyar-szinesz- elarulta-roma-szarmazasat.html>.

11

A közösségi irányelvek felhívják a figyelmet a moderátorok hatóságokkal való együttműködésére, a gyűlölködő tartalmak tiltására. A moderálás a felhasználók kezdeményezésére történik. Ha valaki úgy érzi, hogy egy videó megsérti az Általános Szerződési Feltételeket, a videó alatti „megjelölés kifogásolhatóként” gombra kattinthat, így a videót elküldi ellenőrzésre a Youtube csapatához. Amennyiben ők is úgy ítélik, hogy a feltöltött tartalom megsértette a szerződési feltételeket, cenzúrázzák vagy akár el is távolíthatják a videót. Ezenkívül lehetőség van a kommentek értékelésére is, („like” vagy „dislike”), a túl sok negatív szavazatot kapó kommentet spamként jelölik meg (egy kattintással újra láthatóvá válik), vagy törlik, és letiltják a felhasználót. Mindez azonban az emberek „jóérzésére” van bízva, a rendszer nem törli automatikusan az irányelvekkel szembemenő tartalmakat. Mivel az esettanulmányunkhoz megvizsgált videók alatt csak a kommentek töredékét törölték, eredményeinket ez nem torzította.

12

Lásd http://www.youtube.com/t/community_guidelines (utolsó letöltés: 2012.VIII.30.).

13

Romantic: Vágyom rád <http://www.youtube.com/watch?v=pSZB5cpEVJo> (utolsó letöltés: 2012. VIII. 30.) Feltöltve: 2011. VIII. 15. Megtekintések száma: 321.299, kommentek száma: 93, kommentek időtartama: 2011. december-2012. augusztus.

14

Benkő Dániel: Francisco Tárrega Capricho Arabe <http://www.youtube.com/watch?v=zrKJ02o10GU&feature=relmfu> (utolsó letöltés: 2012.08.30.), Feltöltve: 2008. XI. 29., megtekintések száma: 21.993, kommentek száma: 36, kommentek időtartama: 2009-2012. január.

15

Győzike Show: Más téma van <http://www.youtube.com/watch?v=KwFBUEB9-64> (utolsó letöltés: 2012. VIII. 30.) Feltöltve: 2008.11.26. Megtekintések száma: 230.734 kommentek száma: 181, kommentek időtartama: 2009-2012.február.

16

Győzike Show: Gömbi kilakoltat <http://www.youtube.com/watch?v=qMzzDOigHko&feature=related> (utolsó letöltés: 2012. VIII. 30.) Feltöltve: 2010. VII. 28. Megtekintések száma: 153.007, kommentek száma: 203, kommentek időtartama: 2011-2012. február

17

Benkő feleséget keres: Legjobb pillanatok <http://www.youtube.com/watch?v=QDna3svtvj8> (utolsó letöltés: 2012. VIII. 30.) Feltöltve: 2009.12.09. Megtekintések száma: 31.376 Kommentek száma: 70 Kommentek időtartama: 2010-2012. augusztus.

18

Celeb vagyok, mets ki innen! Benkő Dániel: Hajnali fürdés http://www.youtube.com/watch?v=RnaoCN_FwHE (utolsó letöltés: 2012. VIII. 30.) Feltöltve: 2008. XI. 15. Megtekintések száma: 83.489, kommentek száma: 104, kommentek időtartama: 2009-2012. július.

19

Celeb vagyok, ments ki innen! Győzike: Bátorságpróba <http://www.youtube.com/watch?v=IXJD9iC1Mw0> (utolsó letöltés: 2012. VIII. 30.) Feltöltve: 2010. IX. 15. Megtekintések száma: 191.957, kommentek száma: 141, kommentek időtartama: 2011-2012. február.

20

4:42 percnél.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2012 tél

Kritika

[Szűts Zoltán:](#)

Gutenbergtől az internetig

Asa Briggs és Peter Burke: A média társadalomtörténete - Gutenbergtől az internetig című könyvéről

A Napvilág Kiadónál megjelent *A média társadalomtörténete* második, bővített kiadása a média és társadalom összefonódó történetében segít eligazodni. Időbeli keretei a tömegkommunikáció kezdetét jelző könyvnyomtatástól az internet megjelenéséig terjednek. Ezzel a 2004-ben magyarul megjelent Frédéric Barbier és Catherine Berto Laviner francia szerzőpáros által fémjelzett *A média története* után az olvasó most újra kezébe vehet egy olyan összefoglaló igényű fontos munkát, amely számos részletre kiterjedő médiatörténeti áttekintést kínál.

Aligha várja el bárki is, aki a médiatudomány hazai és nemzetközi irányzatait akárcsak érintőlegesen is figyeli, hogy lehetséges a média társadalomtörténetének egyetlen pontos, hiteles elbeszélése. Másfelől azonban a feltétlen tekintélyre számot tartó vállalkozások fölött ugyan eljár az idő, mégis vezérfonalat kell adni az olvasó kezébe. (A gyakorlat azt mutatja, hogy a kötet célközönsége, amely alapvetően médiakutatókból, illetve a kommunikáció tanszékek hallgatóiból áll, az elbeszélés folyamatába töredezettséget iktató, tanulmányok egymásutánjára jellemző előadásmóddal szemben ismeretei megalapozásához a folyamatos narrációt alkalmazó történetmondást részesíti előnyben.) Ezt a szerzők a nyilvánosság szerepében, az információ terjesztésében és a (tömeg)kommunikációs hálózatok létrejöttében jelölték meg. Annak ellenére, hogy céljuk a változás bemutatása, nem tagadják a tradíció és kontinuitás fontosságát sem, hiszen a média új formáinak megjelenésével a régiak nem tűnnek el, hanem funkciójuk változik meg. Elég csak az online újságok és a nyomtatott lapok viszonyára hivatkozni: az utóbbiak nem szűnnek meg, hanem az aktuális eseményekről való gyors tudósítás helyett sokkal inkább értelmezésekre, elemzésekre szakosodnak.

A két angol szerző, Asa Briggs és Peter Burke a képmellékletekkel együtt majdnem 500 oldalas, az átfogott téma miatt mégis szűk terjedelműnek számító munkában a média történetét konkrét eseményeken, találmányokon és személyeken keresztül meséli el. Egy ilyen kötet nem lenne azonban teljes elméletek és viták nélkül. Előszavukban jelzik, hogy munkájuk során rendkívül széles regiszteren mozgó 20. századi teoretikusok gondolatait osztják vagy éppen vitatják. Ezek között köztük Walter Benjamin, Theodor Adorno és Max Horkheimer, a frankfurti iskolát alapító német filozófus trió, Claude Lévi-Strauss francia szociológus és antropológus, Niklas Luhmann német szociológus, illetve a világháló kapcsán újra felfedezett torontói iskolát képviselő Marshall McLuhan és Walter J. Ong kanadai filozófusok. A bibliográfia szerepét betöltő tájékoztató irodalom az említett teoretikusok mellett – hogy csak a legismertebbeket említsük – magába foglalja Friedrich Kittler, Roland Barthes, Jürgen Habermas, Noam Chomsky, Pierre Bourdieu és az ellentmondásos megítélésű Jean Baudrillard munkáit is. Ezt a széles merítést értelmezhetjük úgy is, hogy a szerzők az általuk előadott történetet nem akarták a kizárólag lehetséges elbeszélés hatalmi pozíciójába helyezni. A kötet fordítóit (Göbölös Magdolna, Gelléri Gábor, Konok Péter, Takács Róbert), illetve szerkesztőjét (Gellériné Lázár Márta) dicséri, hogy ahol lehetséges, ott a hivatkozott munkák magyar fordításának bibliográfiai adatait is közölték.

Fontos figyelembe venni továbbá, hogy milyen tényezőket emelnek ki a szerzők a média fejlődéséről való beszéd során. A hagyományos értelemben vett információrögzítési és közvetítési eszközök mellett, mint amilyen a könyv, a sajtó, a távíró, a rádió, a tévé és az internet, megjelenik a „huszadik század médiaforradalmát” előkészítő vasút és modern hajózás, továbbá posta, is, mivel a gépesített közlekedést – az üzenetek továbbításának eszközeként – a szerzőpáros médiumnak tekinti.

Ha megvizsgáljuk a kötet egyes passzusait, akkor szembeötlik az a tág horizont, amelyet a szerzők az olvasó elé tárnak. A könyvnyomtatást tárgyaló fejezet például kitér a technológia előzményeire, az áttörést, tudományos és kulturális forradalmat nem hozó kínai és koreai nyomdagépekre, valamint Gutenberg 1450-es találmányának európai, illetve ázsiai elterjedésére. A magyar olvasóközönség számára fontos, hogy a szerzőpáros megemlíti Hess András 1473-ban Budán alapított nyomdáját is, amellyel Magyarország rövid időre a könyvnyomtatás egyik központjává vált. A kitekintés a sikerek mellett a kudarcokról is beszámol, és kiemeli, hogy a nyomtatott szövegek egyes kultúrákban a helyi sajtósságok miatt milyen lassan terjedtek el. A szerzőpáros Oroszországot (18. század)

és az Oszmán Birodalmat (19. század) hozza fel példaként. A fejezet egyik legfontosabb megállapítása az információrobbanással kapcsolatos, mely gyors lefolyású folyamat során az információ feldolgozásának és továbbításának módszere gyökeresen megváltozott.

Habár a szerzők jelezték, hogy rövid történeti áttekintésük szükségszerűen válogat, itt mégis hiányérzetünk támad. A könyvnyomtatás korát tárgyaló irodalomból például kimaradt James Dewar *The Information Age and the Printing Press: Looking Backward to See Ahead* című, a témában gyakran hivatkozott tanulmánya is, amely Elizabeth Eisenstein *The Printing Press as an Agent of Change* 1979-ben megjelent munkájára, és a könyvnyomtatás, illetve internet megjelenése utáni párhuzamokra épít, és ezzel a tradíció egy újabb elemére mutat rá. Különösen azért lett volna érdemes az említett mű mondanivalóját is beépíteni, mivel a szerzők a könyvnyomtatást tárgyaló fejezetbe óriási ismeretanyagot sűrítettek, amely az online média működési mechanizmusának vizsgálata során is segítségére van az olvasónak. Így az az adat, miszerint a transzatlanti kommunikáció eszközeként szolgáló leveleket az újkorban az üzenet biztos célba juttatásának érdekében már több példányban készítették és különböző hajókkal küldték el, továbbgondolva nem más, mint a mai csomagkapcsolt számítógépes rendszer adattovábbítási elve.

A kötet világosan felépített gondolati ívét jelzi, hogy a második fejezet végén bevezetett nyilvánosság fogalmát a következő szakasz már a reformáció, a felvilágosodás, majd a francia forradalom kontextusában taglalja. Ez a szemléletmód látszólag megszakad, amikor színre lépnek az ipari forradalom találmányai, amelyek gyökeresen befolyásolják a kor médiumai, a nyomtatott könyvek és lapok hatásmechanizmusát, szerepét, sőt tartalmát is. Nincs azonban törés az egyes fejezetek között; elbeszélés módjukban közös, hogy a szigorúan vett médiumok mellett az üzenetközvetítés egyéb, kevésbé szokványos (marketing kifejezéssel BTL) eszközeit is tárgyalják, mint például a falfeliratokat, az operát, a kiállításokat, a spektakulumokat, az érméket, az olvasói leveleket.

Első olvasatra talán szervesen kitekintésnek tűnnek a gőzenergiával, a közlekedés fejlődésével, az urbanizációval, illetve a demográfiai és gazdasági változásokkal foglalkozó szakaszok, – ezek közvetve mégis kapcsolódnak a média történetéhez. A szerzők felfogása szerint ugyanis az ipari forradalom, a közlekedés forradalma ugyanannak a nagy egésznek, „az ipari korszak gép hajtotta kommunikációjának” a része. Ebből pedig szervesen következik a posta, távíró és telefon technológiájának, illetve a kommunikációra gyakorolt hatásának bemutatása. A magyar olvasó számára talán a szerzők alaposságát mutatja, hogy Puskás Tivadar telefonhírmondóját a kommunikációtörténet első műsorszóró rendszereként említik, és kiemelik, hogy 1893-ban hírek, lapszemlék és tőzsdei jelentések mellett nyelvleckéket is közvetített. Ám tudhatjuk, hogy a telefonhírmondó hangsúlyosan tárgyalt témája a nemzetközi médiatörténeti irodalomnak.

A könyvnyomtatás és vasút korát a hanglemez, a fénykép, a rádió, a film és a televízió döntően technológiai bemutatása követi, azzal, hogy az új médiumok által közvetített üzenet tartalma másodlagos szerepet tölt be és alá van rendelve a technika fejlődésének, illetve az ezáltal generált társadalmi változásoknak. Így az eszközök tájékoztatói, üzleti, propaganda célra történő használata is csak csekély figyelmet fordít a tartalomra. A kötet ismerteti az informatív és szórakoztató funkció szerepének történeti változatait, egészen a mai híradókat felváltó infotainment műfajig. Közönség helyett már piacról beszél, és érintőlegesen tárgyalja a bulvár témáját is. A munkában szerepet kap a médiaelméletek, kulturális tanulmányok születése a 20. század második felében.

Ahogy haladunk a jelen felé, úgy válik erősebbé egyes kommunikációs eszközök konvergálása, így a szerzők egy idő után már nem korokról, hanem egy nagy, digitális éráról értekeznek. Ennek ugyanúgy része a műhold és kábeltévé megjelenése az üzenetek továbbításában, de figyelmüket nem kerülte el a viewdata, processzor nélküli terminálok rendszere sem, amilyen a 2012-ben végleg lekapcsolt francia Minitel is volt. Amíg az internet és a világháló megjelenését leíró fejezetről általánosságban azt mondhatjuk, hogy remekül sűrítette a számítógépek történetét (bár Neumann János kimaradt), a tartalombőséget, de a más szerzők által gyakran alábecsült videó játékokat is, addig hiányosságként hozhatjuk fel, hogy az elbeszélésben megjelenik az atomcsapást túlélni képes hálózat (ARNAPET) városi legendája is. A szerzők, habár tárgyalják a Facebook, a Google, a Twitter és a Wikipédia jelenségét, meglepő módon nem használják a Web 2.0 vagy a közösségi média fogalmát, amely a bővített angol nyelvű kiadás megjelenésekor, 2009-ben már része volt az online médiáról szóló diskurzusnak.

A régebbi korok esetében részletesebb a média, illetve kommunikáció külső kontextusának bemutatása (és ahogy haladunk a jelen felé, ez a tendencia csökken), hiszen bizonyos ismeretek nélkül a média társadalomtörténetének megértése akadályokba ütközik. Vitára egyedül az adhat okot, hogy a Magyarországon oktatott médiatörténeti kánont kiindulópontnak véve a rádiózással és a televíziózással foglalkozó fejezet alul van reprezentálva.

Óhatatlanul felmerül a kötet összehasonlítása a hasonló tematikájú és jelentőségű művel, Frédéric Barbier és Catherine Berto Laviner *A média történetével*. Míg az angol szerzőpáros az általuk elbeszélte történet kezdetét a könyvnyomtatásban jelöli meg, addig a francia auktorok a médiáról való beszédet a könyv második forradalmánál, vagyis az *Encyclopédie* megjelenésével kezdik. Mivel utóbbiak a kéziratukat 2000-ben zárták le, így az internetes kommunikációt tárgyaló fejezet erősen hiányos, és bizonyos esetekben már elavult. Briggs és Burke a *Cybertéren innen és túl* hangzatos címet viselő fejezetben míg a jelen folyamatait precízen dokumentálja, rendkívül megfontoltan óvakodik bármilyen jóslattól a világháló történetével kapcsolatban.

Egy stiláris különbség is rögtön szembeötlik. Szemben a Barbier-Laviner kötetével, Briggs és Burke *A média társadalomtörténetében* számos irodalmi és képzőművészeti hivatkozást szerepeltet (a hozzáinkorban közel állók közül Timothy Leary és William Gibsons cyberpunk műveit említhetjük). Ez kettős funkciót tölt be: egyrészt a láttatás eszközeként működik, másrészt pedig szelídíti azt a beszédmódot, amit a történeti és technikai részek a műre kényszerítenek. A két könyv témák szerinti tagolása is lényegesen eltér, ebben jelentős szerepet játszik, hogy Briggs és Burke kötetében a média társadalmi beágyazottsága szolgál vezérfonalként. Barbier és Laviner esetében az elbeszélés alapját gyakran a média társadalmi életben betöltött funkciója mellett a politikai szerepe, illetve a

tudás terjesztésének és befogadásának változásai képezik (például Barbier és Laviner a rádiózás és televíziózás szabályzására tett lokális és globális kísérletekre fókuszál, utóbbira példa az UNESCO globális kommunikációval foglalkozó tevékenysége).

Amíg a *Média társadalomtörténete* háttér információk széles körét adja az olvasónak, addig a Barbier-Laviner könyv keresztmetszete ennél némileg szűkebb, és médiával kapcsolatos ipari és gazdasági tényezők, illetve nemzeti sajátosságok kerülnek előtérbe. Habár mindkét kötet a médiával közvetlenül kapcsolatos eseményekre és adatokra összpontosít, az utóbbinak feszebb, olvasmányosabb elbeszélésmódja is, mely az olvasók számára könnyebben befogadható.

Végezetül arra kell megadnunk a választ, hogy sikerült-e a kötetnek átfogó képet nyújtania a média társadalomtörténetéről? A szerzők jól teljesítették ezt a vállalást, hiszen olyan munkát vehet kezébe most már a magyar olvasó is, amely aprólékosan, mégsem részletekbe veszve rajzolja fel az egyes korszakok kommunikációs forradalmait. A kötetet bátran lapozhatják a témában kevésbé jártas olvasók is, mivel a szerzők az ismereteket rendezett formában és közérthető, mégis tudományos nyelven adják elő. Minden egyes, a diskurzusba bevezetett fogalmat definiálnak, nem élnek vissza az olvasó türelmével, hiszen nem ragadtatják magukat a szakzsargon öncélú alkalmazására. Olyan kézikönyv született, amely nemcsak a kommunikáció és tömegkommunikáció elméletének oktatására alkalmas, hanem a médiatudomány szempontjából is jelentős. (Asa Briggs, Peter Burke: *A média társadalomtörténete - Gutenbergtől az internetig*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2012, 488 oldal.)

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdés: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

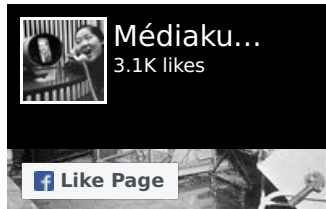
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)